

راه زمینی حجاج عثمانی از استانبول تا حجاز

اسراء دوغان

آشاره:

فکر شروع کار و در مقایسه نسخه‌ها از آقای دکتر رسول جعفریان در تألیف مقاله از خانم مهری آریانفر و در ترجمه متن از خانم فاطمه خبازی تشکر مینمایم.

درآمد

کاروان حج عثمانی از استانبول تا حجاز

دولت عثمانی همزمان که دول ممالک، نظارت بر حرمین را عهده دار بودند، دیر زمانی بود که خدماتی چند به زائران حرمین ارائه می‌داد. اما پس از آن که دول ممالک توسط سلطان سلیم عثمانی در سال ۹۲۳ ق برافتاد و حرمین زیر نظارت مستقیم آنان قرار گرفت، این مسأله جدی تر مورد توجه قرار گرفت. این خدمات که اهداف سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و غیره را پشت سر داشت؛ مقوله ای جداگانه، بسیار گسترده و عمیق است و زمان زیادی برای مطالعات منابع و مآخذ بسیار از زبانهای مختلف نیاز دارد. هدف مقاله‌ی حاضر ارائه‌ی اطلاعاتی در خصوص جاده‌های مورد توجه حجاج بود. مهمترین مسیر و پیامدهای آن چنین بود که کاروان حج از استانبول تا شام حرکت کرده و از آنجا همراه با محمل مصر، عازم حجاز شود.^۱ در این باره سنتی پایه گذاری شد که علاوه بر آن، بحث صره‌ی همایون^۲

^۱ قافله اول، قافله سوریه یا محمل شام نام داشت. قافله شام، از شش هزار نفر تشکیل شده و بزرگترین قافله صره به حساب می‌آمد. این قافله‌ها با پشت سر گذاشتن مسیر تجاری استانبول، از مغان و مدین صالح عبور کرده، به شهر مدینه وارد می‌شدند. به عبارت دیگر، از استانبول به شام و از آنجا نیز از طریق عربستان جنوبی به مدینه می‌رفتند. این مسیر قدیمی‌ترین مسیر آلی صره به شمار می‌رفت. قافله دوم، قافله مصر یا محمل مصری بود که وظیفه عمده آن حمل پرده کعبه بود که در مصر تهیه می‌گردید. این قافله در آخرین هفته ماه شوال از قاهره حرکتش را آغاز می‌کرد و با پیمودن یک راه ۳۷ روزه از ساحل، خود را به مکه می‌رساند.

^۲ «صره» در لغت به معنای کیسه پول است. اما در اصطلاح دولت عثمانی، به معنای طلا و کیسه‌های زری است که از سوی دولت عثمانی برای اهالی حرمین شریفین فرستاده می‌شد. رسم ارسال این صره‌ها که عبارت از هدایای نقدی و جنسی برای مردم این دو شهر بود، از زمان «عباسیان» آغاز شد و تا پایان سلطنت عثمانی دوام یافت. در این میان، و پس از عباسیان، «فاطمیان» نیز برای جلب رضایت خاطر مردم این دو شهر و نفوذ میان آنان، هر سال پولی به حجاز می‌فرستادند. مبلغ فرستاده شده در این زمان ۱۲۰ هزار دینار بوده است. برخی از منابع بالاترین مبلغ از این دست را تا ۲۰۰ هزار دینار یاد کرده‌اند. این رقم بالاترین پولی بوده که تا پیش از دولت عثمانی برای مردم این شهر ارسال شده است. اما در «دوره عثمانی» تدوام این سیاست یک امر ضروری به نظر می‌رسید؛ به همین دلیل بر خلاف خواسته بسیاری از توده‌های فقیر آناتولی، که مخالف با ارسال این کمک‌ها بودند، از نظر دولت عثمانی، خدمت به اهالی حرمین شریفین با فرستادن صره‌ها و هدایا، یک افتخار به حساب می‌آمد. این مسأله تا زمان انتقال خلافت به عثمانی‌ها، به صورت امری رقابت‌زا میان دولت‌های اسلامی درآمده بود؛ به طوری که هر کدام تلاش می‌کردند، پول بیشتری ارسال کنند و بر نفوذ خود بیفزایند. صره همایون از تاسیس دولت عثمانی تا سال ۱۲۸۱ ق از راه خشکی و وسیله شتر به حجاز فرستاده می‌شد. از این تاریخ به بعد محمل از راه دریا و با کشتی ارسال می‌شد که تا سال ۱۳۲۷ ق. ادامه داشت. از سال ۱۳۲۷ ق. پس از احداث راه آهن حجاز با قطار فرستاده می‌شد. ص ۱۶۲، تاریخ حج گزارای ایرانیان، اسراء دوغان، مشعر، ۱۳۸۹.

یا کمک‌های مالی دولت عثمانی^۳ که با همین کاروان فرستاده می‌شد را بدنبال داشت^۴. این کمک -ها شامل مقدار زیادی پول بود که می‌بایست به اشراف مکه، مردم عادی و رؤسای قبایل در میانه راه و اطراف حجاز، پرداخت شود. این کاروان از ۳۷ منزل که بین دمشق و اسکودار و ۳۹ منزل، بین دمشق و مکه، واقع بود می‌گذشت. جهت بازگشت نیز اغلب همین تعداد منزل را طی می‌کرد. مقدار زمان صرف شده دویست و شصت و پنج روز از آستانه تا دمشق، سیصد و سی و شش ساعت از دمشق به مکه مکرمه، چهارصد و نود ساعت از مکه مکرمه به عرفات، شش ساعت؛ جمعا^۵ هشتصد و دو ساعت است. این زمان درمگیری انجام می‌شد و خود، به شناخت از راه و سکونت گاه -ها، تأمین امنیت، تأمین خوراک و نوشیدنی، وسیله نقلیه و غیره نیاز داشت. راه شام که یکی از راه -های هفتگانه است، محمل شریف قافله- های حج در رفت و برگشت، آن را طی می‌کنند. بعد از اتمام موسم حج به کاروان تجار نیز ملحق می‌شدند و کالا همراه با خود می‌آوردند برای اعاشه- حجاج، مؤسسه ای به نام کلار، خاص حج، تأسیس شده است^۶. اعاشه حجاج ممکن است به ۲ صورت خوردن و نوشیدن باشد. برای حجاج مخصوصاً پس از شام، تأمین آب مهم بود. بین استانبول و شام چه از این لحاظ که در منازل، جمعیت زیادی وجود ندارد و نیز این که در راه اناتولی، به غیر از چند منزل که در زمینه آب دچار مضیقه بودند؛ می‌توان به منابع آب طبیعی اکتفا کرد. کاروان حجاج استانبول و غیره و نیز حجاجی که از قاهره می‌آیند در مسیر پس از شام، از نظر کمبود آب در مضیقه هستند چون منابع طبیعی که تا حرمین وجود دارد، محدود بود. حکومت عثمانی در اماکن لازمه برای تأمین آب در خصوص ساخت زیر بنا کوشش مداوم داشته است.

بر مبنای این هدف، حکومت-های مرکزی، در اماکن مورد نیاز بین راه شام و حرمین، دستور ساخت حوض-های آب که به آن برکه می‌گفتند، را صادر می‌کرد. مبنی بر این نیاز با فرمان سال ۱۱۷۷ ق، ساختن یک برکه در برنج اواسی به اتمام رسید و غیر از آن در منازل مفرغ و عقبه دستورساختن ۲ برکه کوچک و در منزل فخلتین یک برکه بزرگ صادر شده است. در واقع نقاط زیادی در اطراف گاههای این چینی واقع در صحرا، توسط کلاترهای کوچک که مسئول حفظ چاههایی بودند که نیازآب کاروان را تهیه می‌کرد محافظت می‌شدند^۷. غیر از این در اثنای ساختن آن برکه ها برای حفظ آنها لازم دیده می‌شد که نزدیک آنها قلعه- ای ساخته شود.

چون بدویان برای استفاده‌ی آب خود و حیواناتشان مایل به دست یافتن اجباری به منابع موجود بودند. غیر از آن بدویان، برای جلوگیری از استفاده- دشمنان خود، چاه-ها را پر کرده یا مسموم می‌کردند. در اثنای جنگ صحرائی نیز امکان داشت برای کاروان‌های حج و چاه-های آب و ذخایر آبی آنها، مشکلاتی ایجاد کنند.

برای جلوگیری از کمبود آب در منازل موجود در صحرا، کارمندان کلار، خاص حج شریف در هر مرحله راه، کنترل عدم وجود آب یا وجود آن را در منازل واقع در راه، عهده دار بودند و وظیفه داشتند به آن منزل با تلمبه آب رسانی کنند. غیر از آن در کاروان شام به منظور تأمین آب کافی در کاروان، حداقل ۵۰ شتر تدارک دیده می‌شد^۸. غیر از آن فرمان- هایی از مرکز، مبنی بر اخذ تدابیر لازمه سفر تا مکه فرستاده شده تا برای اماکن بدون آب به مقدار کفایت، انتقال یابد^۹.

^۳. سلاطین عثمانی توجهی ویژه به حجاز داشتند و این سرزمین مقدس برای آنان بسیار مهم بود؛ به طوری که در طول سالها، نه تنها هیچ نوع مالیاتی از آنان دریافت نکردند بلکه هر سال مبالغ فراوانی از کمک های نقدی و جنسی برای آن ارسال می‌کردند. این کمک ها که از زمان پیش از عثمانی ها نیز معمول بوده، در این دوره، صورت منظم به خود گرفت و این همان موضوعی است که مورد توجه یک نویسنده ترک قرار گرفت و یک تک‌نگاری در آن باره تألیف کرد. یکی از رسوم قدیمی در دولت عثمانی، در ارتباط با حرمین شریفین، ارسال «صره همایون» یا هدایای سلاطین عثمانی و رجال دربار و اعیان برای اهالی حرمین شریفین است.

^۴. برای مطالعه بیشتر به نسخه منازل الطریق الی الله العتیق، کتابخانه ملت، بخش الامیری. شماره ۸۹۲. ص ۵۶، مراجعه شود.

^۵. نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب، ص ۱۸۰.

^۶. Hacılar ve Sultanlar, s55

^۷. Hacılar ve Sultanlar, Sureyya Faruki s29

^۸. Hacılar ve Sultanlar, s29

^۹. BOA, Cevdet Dahiliyye, no, 962

در سیاحت نامه‌های حج به روشنی دیده می‌شود که دولت مصارف اعاشه حجاج را پرداخت نمی‌کرد، ولی شرایطی ایجاد می‌کرد که اعاشه مورد نیاز آنها فراهم شود. این وضعیت خصوصاً بعد از منزل شام اهمیت می‌یافت، چون منازل راه حج که در سمت آناتولی بودند عموماً از شهرهای بزرگ و پر تردد عبور می‌کرد. بنابراین حجاج هر نوع ارزاق مورد نیاز خود را تأمین می‌کردند حتی در موسم حج این نوع داد و ستد در این اماکن رونق می‌گرفت. در مناطق بعد از شام، بیشترین اماکن لم یرزع است، بنابراین تأمین اعاشه و ارزاق اهمیت می‌یافت.^{۱۰}

گذرا از این قسمت راه، بدون در نظر گرفتن مضیقه ارزاق، تنها به این شرط ممکن بود که دولت این منطقه را از لحاظ ارزاق سروسامان دهد. از آن جمله دولت برای تشویق به بدویانی که به زراعت مشغول بودند؛ کمک‌هایی از صرّه همایونی اعطا می‌کرد. همچنین تأمین ارزاق عشایری که مسئولیت محافظت صره را داشتند را نیز به دوش می‌گرفت. ولی معاهده بین دوطرف همیشه به معنای پایبندی بدویان نبود. گاهی بدویان خصوصاً در مناطقی که ذخیره آب خیلی کم بود نه تنها در صدد بودند، شرایط داد و ستد را فراهم کنند بلکه می‌کوشیدند قیمت‌ها را یک طرفه بالا کشیده و ارزاق را به بهای گران به حجاج بفروشند. غیر از این خصوصاً بنی چریها که محافظ قافله‌ی حج بودند، ارزاق را از دست بدویان و کاروان‌هایی که برای داد و ستد می‌آمدند، به بهای کم می‌گرفتند و به حجاج به قیمت گران می‌فروختند.^{۱۱} علاوه بر این در مسیر پس از شام، نه تنها کاروان‌های حج، بلکه مداوم کاروان‌های مخصوص اشاعه و کمک در طول راه برای تأمین احتیاج کاروان‌های حج، در حال حرکت بودند. آن گونه که از مطالب سفر نامه‌ها فهمیده می‌شود در منازل موجود در صحرا نیز برخی کالاها به سهولت به دست می‌آمد. البته بنا به شرایط اماکن و بر طبق فصول فرق می‌کرد.

چون فرضیه عبادی حج بر اساس تقویم هجری انجام می‌شد. هر دوره حج-گذاری با یک روز و ماه متفاوت از سال قبل خود مصادف می‌شد. (این تقویم با تقویم میلادی که در طی سال‌ها و قرن‌ها اغلب ثابت است، نیز هماهنگ نیست) بر مبنای این مسأله، در موسم هر ساله با توجه به تغییرات آب و هوایی، حجاج یا در چادر و یا در ساختمان اسکان می‌یافتند. مخصوصاً در موسم زمستان، امکان داشت، بناهایی که به منازل حجاج اختصاص داده می‌شده نامناسب باشند یا بالعکس، حتی از کیفیت امکانات رفاهی این منازل نیز معلوماتی در سفر نامه‌ها موجود نیست.

در واقع حجاجی که از راه‌های میان بر به شام می‌رفتند چون تعداد آنها قابل توجه نبود، احتمال می‌رود از نظرسرپوشیده بودن منزلگاه و محل خواب از اماکن، محروم نبودند. در صورت نامناسب بودن منازل در مسیر جاده- اصلی، در این سفر خصوصاً توسط ساکنان مهمان نواز و خیر خواه آناتولی استقبال می‌شدند. لکن وظیفه دیگری که ضرورت داشت دولت عثمانی، جهت تأمین آرامش و امنیت ایالات خود به آن توجه کند؛ رسیدگی به سکونت گاه‌های بین راه بود. این سکونت گاه‌ها که شامل قلاع، کاروانسرا، آباد کردن قرا و غیره بود، گاه جدیداً ساخته و گاه تعمیر می‌شدند. به نظر می‌رسد، مهمترین دلیل بازسازی مجموعه‌های منازل، در قرن ۱۸ م، تأمین راحتی سفر قافله-های حج الای صره بوده است. نکاتی چون خرابی راه و تأسیسات آن حجاج را در مضیقه می‌گذاشت، و غیر از این عدم وجود مکان استراحتگاه برای قوافل حج، را از نامه نگاری حکومت با قاضیان منطقه-ای فهمیده می‌شود. وظیفه مهم کاروانسراها در راه حج تأمین امنیت منطقه و راه بود.^{۱۲} به طور مثال، قلعه دربند ایکی قاپولو، در سال ۱۷۵۹، در زلزله شام تخریب شد که به دلیل به مشقت دچار شدن حجاج، در خواست تعمیر فوری قلعه داده شد.^{۱۳} کاروانسراهای واقع در راه حج، بعد از محل قورت قولاغی، یا نزدیک یا دور از یک قلعه، یا خود به شکل قلعه ساخته شده‌اند. مثلاً کاروانسرای قورت قولاغی در داخل قلعه بوده، کاروانسرای پایاس نیز روبروی قلعه ساخته شده است. با گذر از انطاکیه، منازل موجود نیز کاملاً به شکل قلعه بوده‌اند.^{۱۴} هدف دولت عثمانی از تأمین امنیت، تعمیر و ساختن کاروانسراهای این مناطق، این بود که این تأسیسات را مرکز منطقه، قرار دهد. با این

^{۱۰} می‌توان مسافت بین قاهره و مکه را با واحد کیلومتر اندازه گیری کرد. بین قاهره و مکه ۳۰ منزل واقع و ۴۳۸۰۵ ساعت راه است. اگر فردی در پیاده روی عادی، در یک ساعت ۵ کیلومتر طی کند، پس بین قاهره و مکه ۲۱۹۲۰۵ کیلومتر مسافت خواهد بود. فاصله بین منازل از یکدیگر عموماً ۱۵ تا ۱۷ ساعت است. اولین منزل بعد از قاهره به نام برکه، کوتاهترین مسافت در راه قاهره و مکه است. مسافت این منزل با قاهره ۶ ساعت و نزدیک ۳ کیلومتر است. بیشترین مسافت در این مسیر نیز ۲۰ ساعت است که بین بئر عصفان و مکه است (نزدیک ۱۰۰ کیلومتر) این جا آخرین منزلی است که حجاج قافله را به مکه می‌رساند. در ضمن حجاج شام و قاهره، قبل از این منزل در منزل بدر حنین به هم پیوسته و راه را ادامه می‌دادند.

^{۱۱} Hacilar ve Sultanlar, Sureyya Faruki s37

^{۱۲} Hacilar ve Sultanlar, s.21

^{۱۳} . Başbakanlık Osmanlı Arşivleri CevdetNafia ,no 104

^{۱۴} . sam Hac Yolu, Hacettepe Uni.SBEYY tezi Ankara 1993 s81.

سیاست اسکان در قرن ۱۸، هم کوچ روان ساکن شدند و هم وظیفه اصلی کاروانسراها تداوم یافت. در سال ۱۷۰۴ م، بعد از انشای ساخت کاروانسرای قرامورت بین بکن و انطاکیه، سریعا نزدیک آن، قصبه-هایی ساخته شده است.^{۱۵} و نیز کاروانسراهای اولوقشلا، جفته خان، چاقیت، بارر داقچی، مصیص و... در طول قرن ۱۸م به شکل قلعه، باز سازی شد و رعایای سرکش و کوچ روان را در آنجا اسکان دادند. اسناد بازمانده از بازسازی کاروانسراها حکایت دارد. بر مبنای این اسناد در، وضع قدیم، وضع اول، هیئت قدیم و حفاظت آن ها که بر اساس رسوم قدیم بوده اصلاحاتی انجام شده است. این امور نشان-دهنده آن است که در اواخر حکومت احمد سوم پادشاه عثمانی، در راه حج از استانبول تا حرمین، تجدید نظر و تأسیسات راهها باز سازی شده است. این فعالیت-ها از سال ۱۷۲۹م تا ۱۷۳۲، به طول انجامید. اسناد زیادی در این خصوص، در آرشیو عثمانی موجود است.^{۱۶} در این بازسازی غیر از امنای ساختمان، قاضیان نیز نقش فعالی داشتند و در طول دوران تعمیر جهت نظارت فرستاده می-شدند. نیز در بازسازی مجموعه-های بزرگ بناهای گوناگون از ادرنه، شام، قاهره به آن منطقه، فرستاده می-شدند.^{۱۷} هزینه این بازسازی از مخارج عامره و مقداری از آن، به صورت مالیات، از مردم آنجا گرفته می-شد. مخارجی که از خزینیه مرکزی پرداخت می-شد، با عبارت طریق میری، ثبت شده است.^{۱۸}

کاروانسرای بار داقچی: در سال-های ۱۷۲۱، ۱۷۲۹، ۱۷۳۲ بازسازی شده است.^{۱۹}

کاروانسرا و مسجد خسرو پاشا: سال ۱۷۲۱، و به طور اساسی در سال ۱۷۲۹ تعمیر شده است.^{۲۰}

کاروانسرای اسحاق لو و مسجد آن: این کاروانسرا متعلق به دوران سلجوقیان بود که توسط فخرالدین علی بن حسین معروف به صاحب عطا، در سال ۱۲۴۹ م، ساخته شده است. این کاروانسرا با استحکام یک قلعه، ساخته شد. چون یک مجموعه مهم و در راه حج واقع بود؛ تعمیرات مهم و بسیار ظریفی طی سال ۱۷۲۹ در آن انجام شده است.^{۲۱}

کاروانسرای چاقیت: این کاروانسرا درائتای بازسازی ویرانه بوده و در سال ۱۷۲۹، به صورت فوق العاده-ای بازسازی شده است.

ایکی قاپولوخان: مجموعه-ای است در مسیر شام و واقع در داخل قلعه؛ طی سال ۱۷۲۹، به دلیل واقع بودن آن در منطقه غیر مسکونی؛ قلعه و کاروان سرای آن باز سازی شده است.^{۲۲}

کاروان سرای مصیص: در سال ۱۷۲۹ مناره‌ی خراب آن، سقف و کل پنجره-هایش، تعمیر شده است.^{۲۳}

^{۱۵} . Şam Hac Yolu , Hacettepe Uni.SBE yy tezi Ankara 1993 s 82

^{۱۶} .İstanbul Şam Hac Güzargahındaki Menzil Külliyelerinin bakım ve Onarımı (1729-1723),M,Yaşar Ertaş. Türk Kültürü İncelemelri Dergisi ,Sayı 15, s 8

^{۱۷} .12 A.g.e s ç

^{۱۸} . 15 A.g.e s.

^{۱۹} . A.g.e s 16

^{۲۰} . s18 A.g.e s.

^{۲۱} .18 A.g.e s.

^{۲۲} . 22 A.g.e s.

^{۲۳} . BOA,Cevdet Nafia 104

مجموعه اولوقشلاق: در سال ۱۷۲۹ سقف گذاری جدیدی برای مجموعه کانال آبرسانی آن، انجام شده است. علاوه بر این، در سال ۱۷۷۷ق، به حاجی عثمان پاشا وزیر میر الحاج و والی شام، ساختن یک قلعه در یکی از ۴ منزل، مفرغ، عقبه، برنج اواسی و فخلتین، حکم شده بود.^{۲۴}

در اینجا برخی اصطلاحات مورد استفاده در قافله حج^{۲۵} را شرح می دهیم:

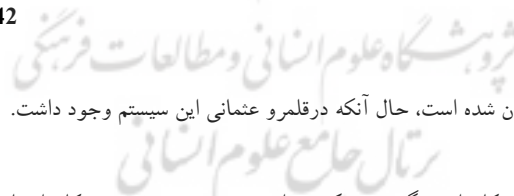
الای صره و هدایای صره: یعنی هیأت‌های اعزامی که هدایا را می‌بردند، رسم و رسوم خاصی داشت و آیین‌ها و مراسم ویژه‌ای در هر نقطه، برای آن تدارک می‌شد. مجموعه این جشن‌ها و آداب و رسوم را «الای صره» می‌نامیدند.

قافله یا کاروان: به طور کلی، کاروان-ها ۲ نوع بودند: سنگین و سبک، هر یک از شترهایی که در کاروان سنگین بودند ۵-۶ قنطر، بار حمل می‌کردند. شترهای کاروان سبک، نیز ۳ قنطر بار می‌گرفت. (هر قنطر ۵۷ کیلو بود) در کاروان شام ۷۰-۶۰ هزار نفر همراه با کالا، در کاروان مصر نیز ۴۰-۵۰ هزار نفر حضور داشتند. این کاروان-ها در زمستان فقط روزها حرکت و شب‌ها استراحت می‌کردند. ولی در فصل تابستان از ساعت ۵ بعد از ظهر تا ۲ ساعت بعد از طلوع آفتاب روز آینده در حرکت بودند. هر کاروان، در روز ۳۲ تا ۳۳ میل حرکت می‌کرد. شترها در مقایسه با قاطرها کندتر حرکت می‌کردند. قافله‌های کوچک با اسب، راه دو روزه کاروان-ها را، یک روزه طی می‌کرد.

کاروان همیشه در شب-ها بیشتر از روز راه حرکت می‌کردند و در طلوع آفتاب به اطراق‌گاه می‌رسیدند. چرا که چادر زدن و غذا پختن در تاریکی سخت بوده است. در اثنای حرکت کاروان، در دو طرف قافله، سربازان قرار داشتند، به این صورت کاروان، چه در راه و چه در اطراق به صورت یک لشکر بزرگ دیده می‌شد. از شام و قاهره به بعد حجاج برای زنده ماندن در صحرا نه در قافله-های کوچک، بلکه در کاروان‌های بزرگ که تحت سیطره دولت عثمانی بود، سفر می‌کردند. با آغاز موسم حج، راه-ها، پرترددترین حالت خود را کسب می‌کردند. به همین علت دولت به راه-های حج، بیشتر از راه-های دیگر، اهتمام می‌کرد. همچنین کاروانی که سفرش را از استانبول شروع کند، هنگام عبور از گذرگاه-ها و اسکان در منازل، با پیوستن حاجیان مناطق هم جوار تعدادش افزایش می‌یافت. بعد از پیوستن قافله مصر به کاروان شام، نقطه اوج افزایش کاروان حج است.^{۲۶} امنیت این قافله نیز با حمایت دولت تأمین می‌شد، چرا که قافله حج استانبول همراه با صره، را متصرف کوجا ایلی درمنزل هرسک استقبال می‌کند و تحت محافظت خود تا منزل آقا شهر به محلی امن می‌رساند.^{۲۷} سنجاق بیگی آق شهر در مقابل سند، حجاج را در آنجا تحویل گرفته و قافله آنها را به بیگلربیگی قونیه و بیگلربیگی آدانا تحویل می‌داد و او نیز به واسطه کدخدایان نیز قافله تحویل داده شده را برای بردن به شام گرفته، با امنیت و آسایش به حماء می‌رساند.^{۲۸}

سنجاق بیگی حماء نیز امنیت این قافله را تأمین کرده و به والی شام تحویل می‌داد. درقبال تحویل آن سندی می‌گرفت.^{۲۹} وزیرری که امیر الحج بود در اثنای حرکت، قافله را با مراسم مخصوص تجلیل و تکبیر، از محله اش تحویل گرفته در تاریخ مشخص (تا ۱۵ شوال) به همراه کل حجاج و الای صره حرکت می‌کرد.

^{۲۴} . BOA ,Cevdet Dahiliyye, numara 5342

^{۲۵} . در اینجا از دید منازل-نامه‌ای که قافله شام را دیده، عنوان شده است، حال آنکه در قلمرو عثمانی این سیستم وجود داشت.

^{۲۶} . قافله صره بیشتر از شتر استفاده می‌کرد. در اصل، دو نوع کاروان سنگین و سبک در این دوره تعریف شده بود. کاروان‌های سنگین به کاروان‌هایی گفته می‌شد که بیشتر از شتر (که می‌توانست ۳۹۹ کیلوگرم بار حمل کند) استفاده می‌کردند و به دلیل کندی حرکت به آنها کاروان سنگین گفته می‌شد. اما در کاروان‌های سبک، از اسب و قاطر استفاده می‌شد و تعداد شترهایش اندک بود. به همین دلیل سرعت کاروان بیشتر بود. کاروان‌هایی که از شام و مصر بار حمل می‌کردند و حجاج آسیا و اروپا را با خود به همراه داشتند، غالباً کاروان‌های سنگین بودند. کاروان شام که حجاجی نزدیک به شصت تا هفتاد هزار نفر را حمل می‌کرد، در طول ۶۱ روز خود را به مکه می‌رساند، اما کاروان مصر متشکل از چهل تا پنجاه هزار نفر بود، یک لشکر دوازده تا پانزده هزار نفری از سربازان ترک حفاظت از کاروان شام را بر عهده داشتند؛ زیرا قبایل بدوی در طول مسیر به کاروان‌های حجاج حمله کرده به قتل و غارت مشغول می‌شدند.

^{۲۷} . BOA ,Cevdet Dahiliyye, numara 5342

^{۲۸} . XVII ve XVIII yy larda Osmanlı Hac Menzileri Cemal Çetin s. 234 ,SUIFET,Konya s 19 yıl 2005

^{۲۹} . BOA ,Cevdet Dahiliyye, numara 5342

قافله برای حفاظت از تجاوز عرب‌ها تحت مراقبت‌های سخت به طرف مکه می‌رفت. به شهر علا که می‌رسید از طرف وکیل فرستاده امیر مکه یا توسط خود امیر مکه، استقبال می‌شد. پس از این دیگر قافله، تحت حمایت امیر مکه، قرار می‌گرفت.^{۳۰} قافله‌ای که در بیشتر از صد منزل و شهر اطراق می‌کرد، قدم به قدم به درجات معنوی‌اش افزوده می‌شد به طوری که تا رسیدن به مکه و مدینه احوال معنوی‌شان به بالاترین درجه می‌رسید و به نهایت شدت احساسات دینی، نائل می‌شد.^{۳۱} چون کاروان حج به طور کلی، اهداف دینی داشت، این سفر هم دارای حال و هوای معنوی بود. حجاج در اماکنی که عبور می‌کردند؛ مسجد، گنبد و اماکن زیارتی دیگر را سر می‌زدند، دعا خوانده و فیض می‌گرفتند.^{۳۲}

محمل شریف^{۳۳}: این وسیله شریف طی مراسم خاص تهیه، تزئین و حمل می‌شد. مراسم اول ماه رجب در مصر، با هدف عرضی پرده جدید کعبه به مردم و علاوه بر آن خبر نزدیکی موسم حج به دواطلبان این فرضیه اجرا می‌شد. هدف دیگر به رخ کشیدن حج گذاری در سایه‌ی این محمل بود. در مراسم واقع شده در قاهره به ترتیب محمل شریف، همراه کسوه شریف، پرده‌ی مقام ابراهیم، و کلید که توسط یک افسر عثمانی حمل می‌شد، بین ازدحام مردمی که قصد دست زدن به آن را داشتند، گردانده می‌شد. در ماه شوال مانند مراسم ماه رجب به عنون الای دوم تکرار می‌شد. تنها فرق این بود که کسوه عرضه نمی‌شد و محمل برای اطراق از داخل شهر فرستاده می‌شد. مراسم (الای) سوم در ماه محرم به سبب بازگشت حجاج، طبق روال قبلی انجام می‌شد. وهابیون سعودی در سال ۱۲۲۱ محمل حج را سوزانیدند اما یک سال پیش از سوزاندن محمل، به امیر محمل هشدار داده بودند، به این مضمون که با این تیرک‌ها به این محل نیایند. چون یک بدعت است و از هر جهت انحراف است. هر انحراف نیز جایگاهش جهنم است. وهابیان در حج سال بعد هنگامی که امیر شام به منزل هدیه رسیده بود، خبر فرستادند که فقط در صورت به جا آوردن شروطی که سال قبل به آنها اعلام شده یعنی در صورت کنار گذاشتن بدعت‌ها می‌توانند به بیت الله بیایند. آن امیر نیز بدون حج گذاشتن با قافله خود بازگشت و معتقد بود که وهابیون سعودی به هیچ عنوان حق سوزاندن محمل را ندارند. چون آن یک علم است و حجاجی که به حج می‌روند در اطراف آن مجتمع می‌شوند و در آن شرکی به خدا نیست.^{۳۴}

در میان آثار نویسندگان سیاح فراوانی مانند اولیا چلبی، بتونوی چه با استناد و چه با تکیه بر اعتقاد مردم اشاره کرده اند که داخل محمل قرآن یا کسوه کعبه بوده یا داخل آن عبادت می‌شده است. این تصورات نادرست است، زیرا محمل شریف را همیشه خالی نگه می‌داشتند و بیشتر اهمیت سمبولیک داشت. محمل شریف، تاج سر کاروان حج، محسوب می‌شد و یادآور خاطره پیامبر بود. بیشترین اعتقاد رایج بین مردم، آن بود که پرده کعبه نزدیک به ۷۰۰ کیلو گرم و ۶۶۰ متر مربع حجم داشت. پس غیر ممکن است که هم محمل شریف و هم کسوه، توسط یک شتر حمل شود. محمل شریف یک سانجاق مزین می‌باشد با نقش و نوشته نقره‌ای بر روی ابریشم قرمز کار شده است و در همه سفرهای رسمی شتری که مأمور حمل سانجاق بود، محمل شریف را تعقیب می‌کرد. انتخاب شتری که محمل را حمل می‌کرد، بسیار مهم بود و برای بدون کم و کاست انجام شدن این وظیفه از میان بهترین شترها انتخاب می‌شد. هنگام سفر مقدس در یک آخور مخصوص به این شتر غذا می‌دادند. بدون این که از این شتر، کار بکشند. برای مراسم با حنا و پارچه‌های مخصوص تزئین می‌شد. در این مراسم مردم به اندازه‌ی محمل شریف به شتر حمل کننده آن محمل نیز احترام می‌گذاشتند.

^{۳۰} . Mekke-I Mükerrerme Emirleri, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1972 Ankara s 57

^{۳۱} . تحفة الحرمین، نسخه مجلس، ص ۶۹.

^{۳۲} . منازل الطريق الی بیت‌الله‌العتیق، ص ۶۹.

^{۳۳} . محمل شام شهرت زیادی دارد و درباره آن مطالب فراوانی گفته شده است. اما در مصر، محمل اولین بار در سال ۹۵۱ ق، به سمت مکه حمل شد. در این سال نیمی از آن کاروان غرق شدند. در سال‌های ۹۶۱ و ۹۶۲ و ۹۶۳ ق، تمامی کاروان‌ها غرق شدند. هر سال ۲ بار در قاهره برای محمل جشن گرفته می‌شود. و محمل تزئین شده در جاده‌ها، می‌چرخید. اشخاص برای دین محمل و جشن آن، پشت بام خانه‌ها و دکان‌ها را اجاره می‌کردند. از سال ۷۰۰ ق، به بعد جشن گرفتن برای محمل مرسوم شد. جشن اول در رجب و دومی در ماه شوال گرفته می‌شد. در سال ۸۴۸ ق که سلطان ظاهر چخماق از حج بازگشت، جشن گرفتن برای بازگشت وی انجام نشد. بعدها در سال ۸۵۸ ق، اشرف ینال در ماه رجب رسماً اجازه تداوم آن را صادر کرد و مانند پادشاهان قبل از خودش رسم آتش بازی را مرسوم کرد در حالی که این رسم به مدت ۱۰ سال منسوخ بود. سپس پادشاه اشرف قایتبای، مراسم بازگشت از حج را دوباره منسوخ نمود. بعدها نیز در سال ۹۰۱ در زمان حاکمیت ناصر جشن گرفتن باطل شد.

^{۳۴} . سیاحت نامه حجاز، ص ۱۲۷.

مردم به رغم جلوگیری مأموران، برای اینکه دستشان به شتر برسد با یکدیگر رقابت می‌کردند. شترهایی که این وظیفه را انجام می‌دادند در صورت عدم توانایی انجام دوباره این امر (حمل محمل شریف) تا روز مرگ از آنها کار کشیده نمی‌شد. شتر محمل بین مردم به مانند شتر پیامبر بود. حرمت گذاشتن به آن مانند یک واجب شرعی بود حتی در تاریخ، برخی از علما در فتواهای خود، اهمیت زیادی که مردم برای این محمل و مراسم آن قائل بودند را نوعی بدعت دانستند. این مراسم در قاهره نزدیک ۷۰۰ سال تداوم یافت.

وسيله نقلیه: عموماً حجاج از استانبول تا شام، اسب، قاطر و مرکب استفاده می‌کردند، برخی از آنها، پیاده می‌رفتند. ولی بعد از شام وسایل سفر شامل شتر بود^{۳۵}. این که وسایل سفر، اموال خود حجاج و یا اجاره بود، روشن نیست ولی مبنی بر برخی افادات در منازل نامه‌ها، حداقل قسمتی از آنها اجاره بود. زیرا در منازل نامه‌ها از عکام و قاطر چی اسم برده شده که نشان دهنده مسئله اجاره است^{۳۶}.

کارگزاران کاروان حج

امیر حج: رئیس و مسئول قافله‌ای که حجاج را به مکه می‌برد. امیرالحج شام معمولاً از نظامیان یا ارکان این منطقه، انتخاب می‌شد. عموماً این وظیفه در شام به والی شام داده می‌شد این عادت را یاوز سلطان سلیم، هنگام بازگشت از سفر مصر در سال ۹۲۳ ق رایج کرد. وی بعد از نماز جمعه‌ی شام، محمد کبر از ارکان نظامی شام را امیر حج تعیین کرد و کاروان حج را با سانجات، فرستاد. به دلیل عدم موفقیت امرای حج که از اشراف انتخاب شده بودند در محافظت کاروان حج از هجوم بدویان، پس از سال ۹۵۵ ق، بیگ یکی از سنجاق‌های منطقه، به عنوان امیر حج تعیین می‌شد. وظیفه - مهم امیر حج تأمین امنیت و کاهش مصارف کاروان با استفاده از توانایی‌های خود می‌باشد. امنیت با کمک سربازان قاپی قولی - یرلی قولی و جرده و سربازانی که در قلعه -های گذرگاه مقیم بودند، تأمین می‌شد^{۳۷}. امین صرّه: این مقام هر سال به یک فرد محول می‌شد. اگر گاهی به دلیل سنگینی این وظیفه، درخواست استعفا می‌کردند؛ به جرم عدم اطاعت فرمان

اولو الامر به قلاعات تبعید می‌شدند و وظیفه خواجگی آن‌ها رفع می‌شد.^{۳۸}

مژده چی: این وظیفه در دوران نبودن تلگراف ایجاد شده و تا جدایی حجاز از دولت عثمانی، ادامه داشت به سبب سختی و خطرناک بودن سفر حج، خبرهایی که مژده‌چیان به پایتخت می‌آوردند بسیار با اهمیت بود. پس به این اسم مشهور شدند. مژده‌چیان ۲ نفرند، مژده چی اول و مژده چی دوم. آنان همراه با فرمان یا خط همایون که خطاب به والی شام بود و همراه امین صرّه از استانبول، حرکت می‌کردند. مبنی بر فرمان سلطان، والی شام به آنها ۲۵ یا ۲۰ شتر باری می‌داد. درباره لزوم اعطای کمک به مژده‌چیان، حکومت نامه‌هایی به امیر مکه و شیخ الحرم می‌فرستاد. مژده چی باشی، رئیس آنها بود و همراه قافله به مکه می‌رفت. **مژده چی ثانی:** در شام می‌ماند. احتمال رخ دادن حادثه‌ای مانند وفات می‌تواند علت انتخاب دو مژده چی باشد. مژده‌چیان با نامه‌ای که از امیر مکه می‌گرفتند، هنگام ادای فریضه حج در کمال امنیت بوده با سرعت به استانبول بر می‌گشتند. در صورت عدم بازگشت آنها از اواخر محرم تا اوایل صفر موظفان راه مانند قاضی و نایب با فرستادن حکم از محلی فعلی شان پرس و جو می‌کردند و خواستار بازگشت هر چه سریع‌تر به آنها به استانبول بودند. اسم دیگر مژده‌چی چوخادار بود.

چوخادار: بر مبنای رسوم در تبوک از حجاج جدا می‌شد و طی کمتر از ۸ روز، به شام می‌رسید. نامه امیر مکه را که با خود می‌آورد در مسجد سلطان احمد استانبول، و در اثنای جشن ولادت حضرت پیامبر، به پادشاه تقدیم می‌کرد.^{۳۹}

^{۳۵} . Münir Atalar ,Surre-i Humayun , Hacılar ve Sultanlar, Sureyya Faruki s 98 -123.

^{۳۶} . Hacılar ve Sultanlar, s29

^{۳۷} . Osmanlı Dönemi Edirne-Mekke Hac yolu (1008-1217 h), Yılmaz Aytekin ,YYT ,İstanbul ,2001, s 21

^{۳۸} . A.g.e , s 23

^{۳۹} . A.g.e s. 23

ساقاباشی: برای تأمین نیازهای حجاج پس از منزل اسکودار، ۲ نفر ساقاباشی که در اندرون تعلیم داده شده‌اند؛ تعیین می‌شد. آنها فرمان سلطان را در صورت عدم اجرا به والی، بیگلربیگی، قاضی و نایبان مسیر، یادآوری می‌کردند.^{۴۰}

مشعله چی: گروهی موظف بودند طی پیاده‌روی با مشعل‌هایی که در دست شان است؛ اردوگاه قافله را در شب چراغانی کنند. رئیس آن مشعله چی باش نامیده می‌شد. آنها از سربازان اعراب اهل سوریه انتخاب می‌شدند.^{۴۱} مشعله چیان با سوزاندن چوپ و آتش زنه، اردوگاه‌ها و راه‌ها را نورافشان می‌کردند.

عکام: شتربانی که بار حجاج را در مقابل پول می‌برد. ولی بیشتر از اعراب انتخاب می‌شد. به رئیس آنها عکام باشی گفته می‌شد. آنها پیراهن آستین کوتاه، یقه باز، سفید، کلاه مخصوصی بر سر و پارچه ابریشمی به کمر می‌بستند. در جلوی الای صره، طبل و تنبک می‌زدند و اشعار عربی می‌خواندند و الای را به وجد می‌آوردند. از استانبول تا شام با الای می‌رفتند. عکام چادرچی چند ساعت قبل به محل منزل گاه واقع در راه‌ها می‌رفتند و قبل از رسیدن کافه به سرعت چادرها را بر پا می‌کردند و استراحت همگانی را تدارک می‌دیدند.^{۴۲} عکام قافله شام در وظیفه خود ماهرند. مخصوصاً تحمل مشقت سفر و سرعت کارکردنشان به درجه‌ی حیرت است. آنها هزارها چادر قافله را طی ۵ دقیقه بر پا می‌کنند و داخلش را تمیز می‌کنند.^{۴۳}

مقوم: مقوم اشخاصی بودند که حاجیان در مقابل اجرت تأمین ملزومات عمومی حجاج در راه بر عهده آنها بود. ۱۵ تا ۲۰ تن حاجی با یک مقوم قرار داد می‌بست. مقوم حیوان باری و سواری و غذایشان را تأمین می‌کرد. همه مقوم‌ها از اعراب بوده‌اند و خصوصاً در نواحی واقع در مسیر پس از سفر شام، خدمت می‌کردند.^{۴۴}

راه‌های حج

واما حج در زمان دولت عثمانی، نوعی حج‌گزاری منظم را شامل بود و مسیری تعریف شده و مشخص داشت. مسیرهای اصلی ممالک غرب دور و جنوب، هفت مسیر، شام - مکه، مصر - مکه^{۴۵}، عدن - مکه، مان - مکه، لحصا - مکه، بصره - مکه، و بغداد - مکه؛ را شامل می‌شد. اما شش شاخه جاده اصلی از استانبول خارج می‌شد که مورد توجه عموم بود و شهرهای مشخصی در مسیر آن قرار داشتند. این جاده‌ها عبارت بودند از:

۱- راه سمت راست منطقه روملی: استانبول، ویزه، قرخ‌لارایی، پروادی، قره سو، بابا داغی، ایساکلی، با راه آقا کرمان، اوزی و کریمه.

۲- راه سمت وسط روملی: استانبول، سیلیوری، ادرنه، فیلیبه، صوفیه نیش، از راه یادگو دینا به بلگراد

۳- راه سمت چپ روملی: استانبول، مالکارا، قومولچینه، با راه ایزدین. استفه

۴- راه سمت راست آناتولی: استانبول، اسکودار، ککبوزه، اسکی شهر، آق شهر، قونیه، ادنا، انطاکیه، از راه حلب به شام و از آنجا به مکه و مدینه

^{۴۰}. A.g.e s 26

^{۴۱}. Osmanlı Dönemi Edirne-Mekke Hac yolu (1008-1217 h), s. 27

^{۴۲}. Diyanet İşleri Ansiklopedi, Akkam Maddesi, C. II s. 34 5

^{۴۳}. همان. ص ۵۱

^{۴۴}. Surre-i Humayın, s.123

منازل‌الطریق، ص ۱۹

^{۴۵}. حجاج مصر برای رفتن به مکه، فقط از صحرای عیذاب می‌رفتند و از ساحل شهر فسطاط به طریق نیل به کوس می‌رسیدند. از اینجا تا عیذاب از صحرا عبور می‌کنند. از آن جا به وسیله کشتی‌های جلاب از دریا عبور کرده به بندر مکه یعنی جده می‌رسند. تجار هند، یمن و حبشه نیز از طریق دریا به عیذاب می‌آیند. سپس صحرا را طی کرده، به کوس واز طریق نیل به قاهره می‌رسیدند. عیذاب در آن سال-ها بندری پر تردد بوده است. از قافله‌هایی که برای تجارت و حج گذاری از راه صحرا می‌آمدند این شهر از تردد خالی نمی‌ماند. با تغییر مسیر حج، حجاجی که از این راه عبور می‌کردند تعدادشان کم شد اما تجار هنوز از آن مسیر عبور می‌کردند. پس از سال ۷۶۰ ق، این مسیر متروک ماند و اعتبار مسیر کوس از بین رفت. این صحرا در طی ۱۷ روز پیموده می‌شد. ۳ روز پی در پی، مسیر با تشنگی طی می‌شود.

۵- راه سمت وسط آناتولی: استانبول، ایزنیک، بولی، مرزی فون، اماسیه، سیواس، مالانیه، از راه خرپوت به دیار بکر و از راه نصیب، موصل کرکوک به بغداد و

بصره

۶- راه سمت چپ آناتولی: استانبول، ایزنیک، بولو، چرکش مرزی فون، لادیک، قره حصار شرقی، کلکت، اش قلعه، از راه ارضروم به قارص و تبریز^{۴۶}

همانطور که در بالا نوشته شد، مهمترین این راه ها، مسیری است که از استانبول به شام و از آنجا تا مدینه و مکه ادامه داشت. این مسیر مورد توجه زائران و حجاج استانبول، بوده است و درباره آن چندین منزل نامه که از قرن شانزدهم / ده ق، به این سوی نوشته شده، باقی مانده است. در هر سال، یک کاروان دولتی به نام صرّه همایون^{۴۷}، دوازدهم رجب^{۴۸} حرکت خود را از اسکودار ایستگاهی در استانبول آغاز می‌کرد و با گذر از منازل مشخص، طی شش ماه، قونیه، انطاکیه، حلب، شام، مدینه را پشت سر می‌گذاشت و به مکه می‌رسید. این مسیری تا سال ۱۲۸۱ ق، فعال بود.^{۴۹} پس از آن مسافرت با کشتی رواج یافت. قافله رسمی مصر و شام و بغداد وضعیتشان تغییر یافت. حجاج مصری با کشتی می‌رفتند، زیرا راهشان با کشتی کوتاه‌تر می‌شد.^{۵۰} به همین دلیل دیرتر نیز حرکت می‌کردند. به سخن دیگر از سال ۱۲۸۱ / ۱۸۶۴ صرّه همایون؛ یعنی هدایا به وسیله کشتی فرستاده می‌شد. همچنین مسیر از استانبول به بیروت و از آنجا به شام تغییر یافت. سپس از شام تا مدینه و مکه، همان مسیر همیشگی طی می‌شد.^{۵۱} زمانی که راه آهن شام - حجاز تأسیس شد، ۱۳۲۸ ق / ۱۹۰۸، صرّه به وسیله راه آهن، از استانبول به قونیه، حلب، شام و مدینه فرستاده می‌شد. رفت و برگشت سفر با راه آهن، از استانبول تا مدینه و بالعکس، سه ماه و ۲۵ روز طول می‌کشید.^{۵۲} درباره مسیر حج در این دوره جدید، به جز اسناد صرّه، فعلا سفرنامه‌ای موجود نیست و خاطرات اندکی، نیز باقی مانده است.^{۵۳}

۴۶

. Surre Alayları, Münir Atalar, s 98 .

۴۷. اما ترتیب کاروان مخصوص دولتی، به عنوان یک هیئت، که مشهور به «آلای صرّه» بود، وظیفه ارسال «صرّه همایون» به حرمین را بر عهده داشت. از زمان حکومت همین محمد چلبی آغاز شد. بعد از آن، این سیاست توسط سلطان مراد دوم توسعه یافت. وی سالانه ۳۵۰۰ سکه طلا که از درآمد پل ارگنه به دست می‌آمد وقف مردم مکه و مدینه و قدس شریف کرد. همو در وصیت‌نامه‌اش، ثلث اموالش در مانیسا؛ یعنی دو هزار سکه طلا را برای اهالی حرمین شریفین وقف کرد.

۴۸. نخستین بار، در دوران سلطنت بایزید اول (سلطنت ۷۹۲ - ۸۰۵) با ارسال ۸۰ هزار سکه طلا آغاز شده است. رسم ارسال صرّه، پس از فتح استانبول نیز ادامه یافت. سلطان محمد فاتح (سلطنت ۸۵۵ - ۸۸۶)، به عنوان مشتاق فتح استانبول، دو هزار سکه برای امیر مکه و هفت هزار سکه هم از غنایم این جنگ به عنوان صرّه برای اهالی حرمین فرستاد. در مقابل امیر مکه نیز هدایایی برای پادشاه فرستاد و خرسندی خود را از فتح استانبول اعلام کرد. یکی از جالب‌ترین آن هدایا که اهالی حرمین برای عثمانی‌ها فرستادند، هدایایی بود که برای بایزید دوم (سلطنت ۸۸۶ - ۹۱۸) فرستاده شد.

۴۹. آلای صرّه را امیر صرّه مدیریت می‌کرد و هر سال گزارشی از کارش می‌نوشت. این راپورت کتاب مانند، «صرّه نامه» گفته می‌شد. از سال ۱۹۱۶ / ۱۳۳۵ (ممدوح بیگ: TSMK Me 587). آقای منیر آتالر، مقاله‌ای درباره این صرّه‌نامه در نشریه دانشکده الهیات مرمره چاپ کرده که در زیر آمده است. این راپورت به رشید چهارم، آخرین خلیفه عثمانی تقدیم شده است. گفتنی است که دفتر صرّه، حاوی آگاهی‌های مربوط به اسامی کسانی بود که باید هدیه دریافت کنند، تعداد آنها و اینکه سالانه چه اندازه و در کجاها هزینه شده است. در آغاز دفتر صرّه، طغرای پادشاه و در پایان آن امضای دیگر مسؤولان مربوطه بود. این دفاتر از زمان سلطان سلیمان قانونی (۱۵۶۶) تا آخرین سالی که صرّه فرستاده شد؛ یعنی سال ۱۹۱۶ منبع مهمی برای تاریخ حجاز است. دفاتر دیگری هم وجود دارد که برخی از نام‌های آنها عبارت است از: صرّه محلولاتی، صرّه اسامی، صرّه مفرداتی، صرّه مصارفاتی، ارسالیه و مانند آن. این قبیل دفاتر برای سالهایی که دفاتر صرّه آنها مفقود شده می‌تواند کمک خوبی باشد. دفاتر صرّه میان سالهای ۱۵۵۹ تا ۱۹۱۷ تقریباً بدون نقص وجود دارد و ۱۵۰ عدد آن تاکنون منظم شده و بقیه هم در حال تنظیم است. قدیمی‌ترین دفتر صرّه از سال ۱۵۵۹ است و آخرین دفتر صرّه تاریخ‌دار مربوط به سال ۱۹۱۵ می‌باشد.

۵۰. ما در این مقاله راه حجاج مصر در دوران عثمانی را مورد جستجو در شماره دیگر جداگانه به این موضوع می‌پردازیم. که در این موضوع بهترین نسخه دلیل المناهل و مرشد المراحل» از آثار منازل است که مسیر صرّه مصر را توضیح می‌دهد. (سلیمانیه، بغدادی وهبی ۱۰۲۴)

۵۱. نمونه این‌گونه سفرنامه را در «سیاحتنامه حجاز» از سلیمان شفیق‌بن علی کمال، از سال ۱۳۰۸ / ۱۸۹۰ مشاهده می‌کنیم.

۵۲. یکی از آخرین اقدامات دولت عثمانی در شام و حجاز، خط راه آهن است. این اقدام که از ابتکارات سلطان عبدالحمید برای اتصال و ارتباط بهتر بخش مناطق عربی شامل: قدس، مدینه، بیروت، حوران، حلب، حمص، طرابلس، شام و دمشق بوده است. راه آهن پیشگفته با هزینه گزافی که بخشی توسط دولت عثمانی و بخشی به کمک سایر مسلمان‌ها پرداخته و ساخته شد، برای چندین سال برقرار بود. صرّه همایون بدان طریق به حجاز می‌رسید. درباره این راه آهن تاکنون کتابها و مقالات فراوانی نوشته شده است. در جریان نبردهای

منازل نامه‌های عثمانی

آثار بجا مانده، اغلب سفرنامه‌هایی هستند که طی کنندگان با اهدافی چون راهنمایی حجاج و سایر مسافران، نوشته اند. نام این گونه کتابها، منازل و یا مراحل است. اصطلاح «منازل» نیز از قدیم الایام در کتب جغرافیایی اسلامی وجود داشت. در واقع، دانش منزل‌شناسی که در اصل برگرفته از سفر حج بود و درون تمدن اسلامی بالید.^{۵۴} برای مثال سفرنامه ناصر خسرو، شرح سفر او به حج و سفرهای حاشیه‌ای وی است. اندک اندک، شرح منازل و فواصل شهرها و مناطق، در کتب جغرافیایی جدی‌تر مورد توجه قرار گرفت.

در فرهنگ عثمانی، که ادامه همان فرهنگ است، حج همچنان موقعیت بالایی داشت و دانش منزل‌شناسی هم از موقعیت ویژه خود را برخوردار بود. لذا نویسندگان منازل در این راه‌های طولانی به توقفگاه‌ها و اطراق‌ها، بسیار پرداختند. کاروان در هر توقفگاه توقف می‌کرد. پس از هر چند توقفگاهی، محل‌های اطراق بوده که کاروان چندین روز در آنجا می‌ماند؛ مانند قونیه یا دمشق که گاه از ده روز تا بیشتر، کاروان در آن نقطه می‌ایستاد تا استراحت کافی کرده و علاوه کاروان‌های محلی به کاروان اصلی ملحق شوند. این اطراقگاه‌ها مرکزیت بیشتری داشت و به صورت نوعی بازار برای تأمین مایحتاج حجاج نیز عمل می‌کرد. به همین دلیل، اطراق‌گاهها، معمولاً جاه‌های معمور و آباد بود. نمونه‌های دیگری از این اطراق‌گاهها، ازینق، ادنا، حلب و معان است. در کتابهای منازل، آگاهی‌های مربوط به اطراقگاه‌ها بیش از نقاط دیگر است و هدف مولفان، اغلب جنبه‌ی راهنمایی مردم بوده است،^{۵۵} بسا احکام فقهی و مناسک هم در آن نوشته می‌شد. به

استقلال طلبانه اعراب، این خطوط ویران گردید و آثار برخی از آنها هنوز در مناطق مختلف دیده می‌شود. ایستگاه آن در مدینه، در منطقه عنبریه است که طی دو - سه سال اخیر به عنوان یک اثر تاریخی بازسازی شده است. برخی از نوشته‌ها در این باره چنین است: راه آهن حجاز، افق گول سوی، استانبول، ۱۹۹۶ (جدیدترین کار پژوهشی درباره این راه آهن به شمار می‌آید). در این باره نیز فیلم مستندی با عنوان «حجاز دمیر یولو» (راه آهن حجاز) ساخته شده است.

Ufuk Gülsoy, Hicaz Demiryolu, 1996 İstanbul

^{۵۳}. «حج یولوندا» (= در راه حج)، از شهاب‌الدین (۱۹۳۴ / ۱۸۷۷). این اثر مشتمل بر هفده مکتوب است که چاپ نخست آن در سال ۱۹۰۹م در مطبعه احمد احسان و چاپ جدید آن با حروف لاتین به سال ۱۹۹۶ به انجام رسیده است. وی در سال ۱۸۹۷ به عنوان مفتش صحیبه، از مصر به جده رفته است. سفرنامه او به سبک سفرنامه‌های جدید اروپایی است. همین نویسنده، کتابی با عنوان «سیاحت‌لریم» نوشته که شرح سیاحت‌های اوست. او همچنین شاعری بزرگ از دوره ثروت فنون است. «سیاحت‌لریم». از علی سعادت. این اثر به اهتمام احمد اوزال توسط ketab eve در سال ۱۹۹۶ چاپ شده است. وی نویسنده‌ای روشنفکر از اواخر دوره عثمانی بود که از طرف دولت به عراق رفته و از آنجا عازم حج شده است. همین نویسنده کتابی با عنوان «احوال اواخر عثمانی در حجاز»، در حجمی کوچک اما بسیار ارزشمند دارد. «رساله مکیه»، از فوری (۱۵۷۱م / ۹۷۹). کتابخانه سلیمانیه، شهید علی پاشا، ش ۲۸۲۸. سفر وی به حج در سال ۱۵۴۵ - ۱۵۴۶ / ۹۵۲ - ۹۵۳ بود. زمانی هم به همراه سلطان سلیمان عازم نجف و کربلا شد و کارش تدریس در سلیمانیه بود. وی زمانی که قاضی شام بود درگذشت. سفرش از راه دریا، به اسکندریه، از آنجا به جده، مکه و مدینه بود. مسیر استانبول تا مکه را طی ۳۵ روز پشت سر گذاشت. نثر آن بسیار ادبی و دشوار است. «حج نامه»، رضا نجارزاده، کتابخانه سلیمانیه، حاجی محمود، ش ۳۲۹۲. «خاطرات یوسف عزت»، که به نظم است و تألیف آن به سال ۱۳۲۴ق. می‌باشد. این متن در مجله «صراط المستقیم»، سال ۱۳۲۴، ماه یازده، ج اول، ش ۱۶، ص ۲۴۵ منتشر گردید. «خاطرات حج»، از رضا توفیق، که از چهره‌های برجسته فرهنگی دوره اواخر عثمانی است، ملقب به فیلسوف. وی پس از مشروطه دوم در سال ۱۹۲۲ به مصر گریخت و سپس در بیروت اقامت گزید. این متن در سال ۱۹۳۰ به اسم In Holy Mecca به انگلیسی در مجله Asia در نیویورک به چاپ رسید. «طیبه الاذکار»، از درویش احمد پیشکاری، شغلش سردارکاران مصطفی پاشا، از اوایل قرن سیزدهم هجری. این اثر، خاطرات وی از مدینه می‌باشد. این کتاب خاطرات روزانه زندگی، آداب و رسوم مردم مدینه است. ابواب آن عبارتند از: باب اول: اوصاف حرم شریف، دوم: حجره شریف، سوم: خدمت حجره شریف، چهارم: خدمات حجره شریف، پنجم: خدمات شب و آداب روشن کردن قندیل (چراغها)، ششم: شستن حجره سعادت. چاپ عثمانی آن در مطبعه عامره، استانبول، ۱۳۱۶، و چاپ ترکی لاتینی آن با ترجمه عبدالله کوچیک در مکتبه بدر، استانبول، ۱۳۹۹ ق. انجام یافته است. «خاطرات آشچی‌ده خلیل ابراهیم»، از سال ۱۸۲۸ / ۱۲۴۴. این کتاب به ترکی و به حروف لاتینی توسط مرکز دائرة المعارف استانبول چاپ گردیده است. ترجمه انگلیسی آن نیز چاپ شده است. «یادگار حجاج، مکه مکرمه، مدینه منوره، جده، قدس شریف، شام شریف، منظره‌های صرّه همایون»، مطبعه استانبول احمد احسان و شرکا. «یادگار حج حجاز»، استانبول، ۱۹۱۳

^{۵۴}. جغرافیا و تاریخ خطاط الحجازیه و اوصاف الحرمین». حسن، تحسن. دانشکده الهیات عثمانی. عربگیری. ش ۰۰۰۳۹۸. ص ۱۲۳

^{۵۵}. برای نمونه، بخشی از متن ترکی مقدمه کتاب «منازل الطريق الی بیت الله العتیق» قید می‌شود. مؤلف در صفحه ۲ - آ می‌نویسد: «وقتی که الله تعالی بو ضعیف و مقصر قولونا محضا فضل احساندن بیت شریفین زيارت اتمسون روز قلوب بعده حجة الاسلام نیجه حجا دخی میسر ایلدو و ساکن حرم شریفی و جیرانی اولانلاردان ایلدی، اشته مسائل حجون مشکلات بیزه محال اولوپ کثرت و ممارست ایله و موادی نسکلری مشاهده اتمکل «الخبر لیست کالمعاینه» و جمله مناسک کتابلرین بیرم یلدان دخی زیاده مقدار تتبع ادیب اتقان اوزره اذعان اولماک میسر اولدو و واجب اولدو. بو نعمتین شکرانه‌سی ایچون اخوان مؤمنین واضح اولماغی و الی بیان مناسک کتابلرین جمع اتمک لسان عربدن ترکی اوزره عمومی ناسک هر طایفه‌سینه افهامی چون الحمد لله که لسان عرب اوزره احیاء الحج و قره‌العیون اولدوغو اکی مناسک کتابلر معتبردن زیده‌سین اخذ ادیب جمع میسر اولدو، لکن هر

طوری که فصل خاصی در آثار منازل به مناسک، اختصاص می‌یافت. لیک ادبیات نگارش آثار منازل بدین شرح است که مؤلف، ابتدا علت تألیف کتاب را بیان می‌کند، سپس توضیح می‌دهد که برای چنین سفری طولانی، چه وسایلی را باید تهیه دید و چگونه باید خود را آماده ساخت. پس از پایان یافتن تذکرات، از منزل نخست که محله‌ی اسکودار استانبول است، بحث آغاز شده و سپس در هر منزل، از وضعیت کلی آنجا، از مسجد، مقبره و زیارتگاه و تکیه و بناهای تاریخی یا هر چیز استثنایی و قابل توجهی که وجود داشت، سخن به میان می‌آید. به‌طور معمول مؤلف، وقتی درباره‌ی این قبیل اماکن بحث می‌کند، تاریخچه‌ای از آنها به دست می‌دهد و در ضمن خواننده را به زیارت مقابر، توصیه می‌کند. وجود یا عدم وجود کاروانسرا نیز به‌طور معمول در این آثار قید می‌شد. گاه درباره قبایل بین راه، ویژگی‌های آنها، سایر امور فرهنگی و اجتماعی مردم، مسائل سیاسی، اسامی حاکم و دیولان سالاران آن دیار، محصولات، خوراک مردم و حیوانات، آب و هوا، مشخصات جاده مثل کم عرض بودن یا وسیع بودن آن، ناهموار بودن یا صاف بودن آن و... نمونه‌های دیگر از آگاهی‌هایی است که در این گونه کتابها بسیار مشاهده می‌شود. روشن است یکی از فواید جانبی این‌گونه آثار ارائه کردن آگاهی‌های جغرافیایی از شهرها، روستاها، راهها، کوهها، چشمه‌ها، آب‌ها و غیره است. مسأله آب شامل محل رودخانه، چاه و چشمه از حساسیت خاصی برخوردار بود. این مسأله در مسیراستانبول تا انطاکیه زیاد مطرح نبود لکن از حلب به سمت مکه، بالاخص در فاصله- میان شام و مکه، بسیار اهمیت داشت و آب به عنوان مهم‌ترین مسأله مسافران مطرح بود. برخی از این آگاهی‌ها می‌توانست، نیازهای مادی حجاج را برآورده کرده و به آنان تعلیم دهد که در هر منزل می‌توانند چه نوع کاری را انجام دهند و چه نیازهایی را برآورده سازند.

ضرورت آگاهی از مسافت و واحدهای اندازه‌گیری که مطابق مرسوم کسب می‌شد، نیز مورد توجه مؤلفان منازل قرار گرفت. تعیین ساعت^{۵۶} حرکت میان دو منزل همراه با ذکر نام هر مرحله و منزل نوشته می‌شد. برخی از آثار منازل، بسیار مجمل به این امر پرداخته اند؛ به‌طوری که فقط ساعت و نام منزل را قید می‌کنند، اما برخی دیگر از این آثار مفصل بوده و حالت سفرنامه‌ای تفصیلی دارند. لکن زمان رسیدن به مراحل و تفاوت زمانی آنها با یکدیگر، گاه برای کسانی که بنا داشتند، با محاسبه- زمان در نیمه- راه به کاروان دولتی ملحق شوند، فایده‌بخش بود.^{۵۷} به هر حال، باید تاریخ‌های ورود کاروان به منازل، معین می‌بود، به‌خصوص در شام که جشن‌های خاصی برگزار می‌شد و ممکن نبود از آن تخطی شود. حال آنکه، گاه تفاوت-هایی در ورود کاروان- ها به یک منزل در آثار مشاهده می‌شود. امکان داشت، مسؤولان مربوطه به علل خاصی چون وجود وقت- های تلف شده، با عدم توقف کاروان در برخی مراحل، کمبود زمان مورد نیاز را جبران کنند. امکان دیگر اینکه علت، شرح مسیرهای خاصی است که توصیف می‌شد. زیرا، برخی نویسندگان، مراحل مختلف فرعی و اصلی متعدد و گاه یکی یا تعداد اندکی را در آثار خود شرح می‌دهند. این مسأله که نوعی تغییر مسیر کاروان نیز در آن مشهود است؛ در مسیر میان شام و اسکودار بیش از سایر مسیرهای، در آثار باقیمانده مشاهده می‌شود. گاهی اوقات، به دلیل بروز مشکلاتی خاص، حتی مسیر کاروان دولتی تا حدودی عوض می‌شد. این مشکلات به عدم وجود امنیت باز می‌گشت، گرچه معمولاً همراه کاروان دولتی، نیروهای نظامی زنده‌ای وجود داشتند که از کاروان محافظت می‌کردند.

به طور کلی، بسیاری از آثار منازل یا مراحل به مسیر استانبول تا مکه می‌پردازند، اما برخی دیگر به قسمتی از این مسیر؛ مثلاً راه قدس - مدینه، راه شام - مدینه و یا غیره اختصاص دارد. این مبحث به عوامل متعددی بستگی دارد. مهمترین دلیل اینکه به طور معمول، کاروان دولتی از قدس نمی‌گذشت، اما برخی از افراد در طول مسیر به زیارت قدس هم مشرف می‌شدند؛ لذا برخی از این آثار، شرح منازل مسیر قدس را نیز شامل می‌شود. به علاوه، بیشتر آثار در طول مسیر نوشته شده و در زمان زیادی از طرف خوانندگان استفاده می‌شد، لذا آثار استفاده مکرر از این نسخه‌ها، باقی مانده است. بیشترین آثار در قطع کوچک تألیف شده و شاید دلیلش این بوده است که در سفر همراه اشخاص حمل شود و جای زیادی اشغال نکند.^{۵۸}

کس عرب‌جا بیلمیوپ و بیلنده اکثر مسائل حج عقل اتفاق فهم اتمیوپ کندی غلط اتیگوندن غیر نیجه‌لری‌ده غلط اتروپ حجتا نقصان ورورلر، زیرا بو حج علمی آله‌التمام بیلمک مکه‌ده مجاور اولوب مجموع مناسک‌لری تتبع و موادی نسک‌لری مشاهده اتمکله اولور. بس لازم اولدو کی ترک‌چده علی الاختصار مناسک جمع اتمک عموم الناس مفید اولماغ‌ایجون بو رساله معتمد کتابلردان اخراج ادوب قطعی مهم و کثیر الوقوع اولان مسائل ذکر اولوندو.»

ادامه قبل: برای اینکه خداوند متعال انجام فریضه حج را میسر ساخت. بر من واجب شده که برای شکرانه، این کتاب مناسک و منازل را که به زبان عربی است؛ برای رفع احتیاج مسلمانان به زبان ترکی بنویسم. شاید برای عموم الناس مفید واقع شود... «کفایة المحتاج الی معرفة منازل الحاج»، نمونه‌ای از کتاب منازل و به زبان عربی است که در کتابخانه سلیمانیه (یا صوفیه، ش ۱۱۷۵) از عبدالله بن زاهد، موجود است.

^{۵۶}. واحد ساعت، یکی از رایج‌ترین واحدهاست که البته گاه به حسب آن، مسافت با فرسنگ، پای اسب، پای شتر، یا پای آدم تعیین می‌شد.

^{۵۷}. چرا که به علت خطرات راه ها، کاروان‌های کوچک محلی، می‌بایست از زمان رسیدن کاروان به اولین نقطه‌ای که می‌تواند به کاروان دولتی ملحق شود، آگاهی داشته باشند.

^{۵۸}. به این‌گونه کتابها، به جای منازل و مراحل، گاه مسافت و مسیر هم گفته می‌شد. برای نمونه، نام یکی این کتابها، «کتاب مسیر شوق الأنام الی الحج» بود.

برخی از این آثار چندان پر استفاده بود که از آن‌ها نسخه‌های مختلفی بجا مانده و آشکار است به احتمال زیاد، علت رونویسی و استفاده از این آثار، همراه بردن در سفر بوده باشد. شاید اینکه بسیاری از زائران، در عمر خود فقط یک بار به حج مشرف می‌شدند، علاقمند بودند تا فهرستی از منازل و مراحل راه بدانند یا با خود همراه داشته باشند؛ موثر بوده است.^{۵۹} و البته در کل به نظر می‌رسد با در نظر گرفتن اهمیت مطالعات در قلمرو عثمانی، کتابهای مراحل و منازل اندکی به جا مانده است. شاید علت آن بود که مسیر کاروان‌ها، مشخص و شناخته شده بود و تالیف تعداد زیاد این آثار ضرورت نمی‌یافت. به هر روی این آثار در حال حاضر، منابع مطالعاتی ارزشمندی محسوب می‌شوند. به نحوی که نویسنده (اسری دوغان)، خود هشتاد و هشت نسخه خطی را در این زمینه در کتابخانه- سلیمانیه استانبول، مؤسسه دایرة المعارف و چند کتابخانه و مرکز دیگر در ترکیه؛ مشاهده و مطالعه کرده است.^{۶۰} (البته تاکنون از دیدن کتابخانه‌هایی که در شهرهای دیگر آناتولی است، محروم مانده‌ام.) ولی در مجموع این کتابخانه‌ها، نزدیک به ۴۷۰ عنوان کتاب درباره‌ی منازل حج و مناسک ثبت شده است. تنها در کتابخانه-ی سلیمانیه ۱۳۸ عنوان کتاب در این دو موضوع ثبت گردیده است. افزون بر این، در چند مورد برای تکمیل بحث، از فهرست‌های برخی از کتابخانه‌های موجود در مصر، حرمین و غیره نیز استفاده شده است. بیشتر کتابهای موجود در سلیمانیه را از بخش‌های دیگر قلمرو عثمانی به این نقطه آورده‌اند،^{۶۱} اما بسیاری از این آثار همچنان در شهرهای مختلف ترکیه نگهداری می‌شوند.

باید توجه داشت برای تکمیل مطالعات منازل می‌توان به دفتر صرّه و گزارشات مسوولان صرّه نیز مراجعه کرد. زیرا معمولاً "اطلاعاتی که درباره‌ی راه‌ها ضروری تشخیص داده می‌شد در دفاتر صرّه نیز با دقت نوشته می‌شد. امیر صرّه نیز موظف بود که گزارشی درباره‌ی مسیر و سفر بنویسد. طولانی بودن و تکرار حوادث در این سفر باعث شده که این گزارش‌ها مختصر و در حد نیاز عامه-ی مردم که به دفاتر صرّه دسترسی نداشتند؛ نوشته شود تا مردمی که می‌خواهند، پیش از حرکت یا در طول راه مطالعه کنند. برخی از این آثار مسیر بازگشت را نیز شرح می‌دهند، هرچند تعداد آنها اندک است. این قبیل نوشته‌ها، معمولاً خالی از ارزش ادبی است، اما گهگاه نمونه‌هایی یافت می‌شود که از نثر ادبی هم بهره برده است و لازم است، آنها نیز مورد بررسی قرار گیرند. حال آنکه، برخی از آثار منازل، منظوم است و ارزش ادبی ویژه خود را دارد.^{۶۲}

این منازل نامه‌ها بیشتر بین قرن ۱۸ - ۱۲/۱۹ - ۱۳ق، نوشته شده‌اند. بیشتر این آثار منثور و منظوم به زبان ترکی نوشته شد؛ زیرا زبان مردم ترکی بوده و اگر چه عربی، زبان علمی جهان اسلام بود لکن بسیاری از مسلمانان جهان ترک بودند و قادر به فهم زبان دیگری، جز زبان ترکی نبودند. به همین دلیل بخشی از ادبیات حج در این دوره، بعد از آثار موجود به زبان عربی، آثاری به زبان ترکی هستند. معمولاً در ابتدای برخی از رساله‌های ترکی نوشته‌اند: «من این رساله را به ترکی نوشتم تا مردم بفهمند». متون ترکی خود بیشتر از زبان فارسی و لغات آن متأثر بود؛ به طوری که برخی از رساله‌های ترکی را می‌بایست رساله‌های فارسی - ترکی نامید. این سخن به‌ویژه درباره به‌کاربردن اشعار فارسی در متون ترکی بیشتر صادق است. نمونه روشن آن سیاحتنامه یوسف نابی؛ یعنی «تحفة الحرمین» است. به هر حال، بسیاری از این آثار، مشتمل بر کلمات و تعبیرات و واژه‌های فارسی است؛ چنان که گاه نام رساله فارسی بود، اما محتوای آن به ترکی نوشته می‌شد.^{۶۳}

^{۵۹}. در انتهای برخی از این آثار، جدولی برای قید مسافت میان شهرها و ساعات حرکت میان منازل درج شده است. در این کتابها، آداب ورود به اماکن مقدس و خصوصیات این شهرها را نیز آورده‌اند. نمونه‌ای از این آثار، که همزمان مناسک و منازل دارد، کتاب «منازل الحما و مناسک الحج» است که نویسنده آن، مصطفی سنائی است و در سلیمانیه، اسعد افندی؛ ش ۲۹۱۷ نگهداری می‌شود.

^{۶۰}. این کتابخانه‌ها عبارتند: دانشگاه مرمره، کتابخانه سلیمانیه، کتابخانه دولت پایزید، کتابخانه شهرداری استانبول، نورعثمانیه، عاطف افندی، راغب پاشا، حاجی سلیمان آغا، کوپرلی، ملت، تویقایی، دیانت، مؤسسه تاریخ ترک، سلیمیه ادرنه، بوسا، افیون، مفتی استانبول، الهیات دانشگاه آنکارا، دانشگاه ازمیر، قونیه.

^{۶۱}. درباره بازگرداندن بخشی از کتابهای حرمین به استانبول به همراه برخی از امانات مقدس، بنگرید به تری با عنوان: *Medine Müdafası ve Fahrettin Paşa* در دانشگاه مرمره، بخش تاریخ 1999 مراجعه شود. در این تز، فصلی به مطلب فوق‌الذکر اختصاص یافته است.

^{۶۲}. برای نمونه می‌توان «دلیل المناهل و مرشد المراحل» از مصطفی بوسنوی (سلیمانیه، بغدادلی وهبی، ش ۱۰۲۴) نام برد.

^{۶۳}. نمونه آن کتاب «منظومه در مناسک حج» از نالی محمد افندی القونوی (م ۱۰۵۸ / ۱۶۷۴) است که نسخه آن در کوپرلی، احمد پاشا، ش ۲۶۳ موجود است.

با این همه، باید توجه داشت که در ادبیات مرتبط با حج، به برخی بخش‌ها بسیار بیشتر از سایر بخش‌ها پرداخته شده است. برای نمونه، نوشتن سفرنامه و بحث از منازل راه، چندان گسترده نبوده است. شاید بدان‌جهت که از سویی حج یک امر عبادی بود و زائران خانه خدا سرگرم کار عبادی خود بودند و از سوی دیگر، حاجیان با کاروان‌های مشخصی از شام و مصر راهی مکه و مدینه می‌شدند؛ کاروان‌هایی که هر سال مسیر حج را طی می‌کردند و منازل برایشان مشخص بود و گزارش راه هم توسط ماموران دولت عثمانی نوشته می‌شد؛ بنابراین، دیگران میلی به نگارش این‌گونه آثار نداشتند. آثاری هم که در این زمینه نوشته می‌شد، برخی رنگ ادبی، برخی تاریخی، شماری نیز وجههٔ جغرافیایی‌اش به دلیل ارائه دادن شرحی از منازل و ویژگی‌های آن، بیشتر بود. شماری از آثار نیز، تصاویر نقاشی شده از اماکن مقدس ارائه کرده -اند. گرچه سفرنامه‌نویسی به تدریج معمول شد، لیکن آن انتظاری که از رشد آن وجود داشت، چندان قابل اعتنا نبود. این در حالی است که هر سال، هزاران نفر عازم حج می‌شدند. شاید به خاطر همین فراوانی، اهمیت نگارش سفرنامه در اذهان خطور نمی‌کرد. حاجی در این سفر، عضوی از یک مجموعه بود و نمی‌توانست درانتخاب راه و اعمال اختیاری داشته باشد. به همین دلیل، همه چیز تکراری بود و این همه تکرار، قابل نوشتن نبود.

اما همانطور که در بالا اشاره شد، منازل نویسی نیز نوعی سفرنامه‌نویسی است، جز آنکه تکیه آنها بر معرفی منازل است و به هر روی، یکی از شعب سفرنامه‌نویسی است. در مقدمه‌ی بحثِ منازل اشاره شد که هدف این‌گونه آثار، جنبه کاربردی داشت و نه جنبه علمی و ادبی. این در حالی است که در سفرنامه‌نویسی جنبه‌های ادبی و به‌خصوص همه‌جانبه‌نگری بیشتر دیده می‌شود و به همین دلیل، بر منازل ارجحیت دارند. جنبه‌های ادبی بیشتر در سفرنامه‌های منظوم دیده می‌شد. در آنجا به قالب کار و الفاظ، بیش از محتوا اهمیت می‌دادند. این آثار مورد توجه شاهان و امیران نیز قرار می‌گرفت و به‌خصوص جاودانه‌تر می‌شد. شاید فواید مالی هم برای نویسندگان آنها داشت.

سفرنامه‌نویسی در سفر حج که سفری کاوشگرانه یا ماجراجویانه نبود، با توجه به جنبه‌ی دینی سفر، بُعد مذهبی نیرومندی داشتند. اما با این حال، گاه مولفان، اهداف سیاسی و شخصی و یا علمی و اطلاعاتی را نیز دنبال می‌کردند. برای مثال، ممکن بود فتح‌نامه‌ها، غزنامه‌ها و وقایع‌نامه‌ها نیز در آنها درج شود. قالب «سفرنامه چلبی» کم‌وبیش الگوی این سفرنامه نویسان، بوده است.

مطالعه سیر سفرنامه‌نویسی در دوره عثمانی نشان می‌دهد که نوشتن این آثار، همزمان با نیمه - دوم دوره قاجاری در ایران به تقلید از سفرنامه‌های غربی و تحت تاثیر غرب افزایش یافت. معمولاً در سبک نوشتن، این تقلید کاملاً غربی نبود زیرا نقل و روایت قصه و داستان‌های گذشته همچنان رواج داشت. بسیاری از این قصه‌ها شرح سفرهای پیشین است که به صورت شفاهی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شد و گاه در متون بعدی درج می‌گردید. گفتنی است در ادبیات امروز ترکیه، تعدادی از آن سفرنامه‌ها، به‌خاطر ویژگی‌های زبانی و غیره، به حروف لاتین چاپ گردیده، در حالی که نسبت به آثار فزوتتر منازل، اهمیت چندانی داده نشده است. خاطره‌نویسی که از دوره -ی مشروطه عثمانی یا اندکی پیش از آن آغاز شده و تحت تأثیر برخی از نوشته‌های جدیدتر غربی، اندک اندک جای سیاحتنامه‌نویسی در حج را گرفت. ویژگی‌های نگارش سبک آن در نگارش آثار بعدی مرتبط با حج، تغییراتی ایجاد کرد.

باید توجه داشت، عثمانی‌ها طی تسلط چهارصد ساله خود بر حجاز، به دلایل مذهبی، سیاسی و...، اهمیت زیادی برای حج قائل بودند. به نظر می‌رسد، تاریخچه‌ی فعالیت‌های آنان در میان اعراب و سایر مسلمانان، به مقدار زیادی مورد غفلت قرار گرفته است. این علاوه بر آن است که خود عثمانی‌ها نیز پس از تغییر القاب خود، از آن میراث جدا شدند و تنها در مواردی، به برخی از تحقیقات آکادمیک در این باره، ادامه دادند. به طور کلی مقایسه -تعداد سفرنامه‌ها و سیاحت-نامه‌های حج قاجاری با آثار همتای خود در دولت عثمانی حاکی از اندک بودن تعداد آنهاست. این تفاوت با افزودن آثار منازل و غیره نیز بیشتر می‌شود. به هر روی، فایده این سیاحتنامه‌ها نیز بسان منازل، آشنا ساختن حجاج با معارف این سفر دینی بوده است. همچنین سلسله -های ایرانی همتای عثمانی نیز از چندوچون این فعالیت‌ها، آنطور که شایسته بود، آشنا نبودند. گرچه در دوره -ی قاجار برخی از آثار ترکی، از جمله کتاب «مرآت الحرمین» صبری پاشا به فارسی ترجمه و چاپ شد.^{۶۴} به طور کلی مقایسه تعداد سفرنامه‌ها و سیاحت-نامه‌های حج قاجاری با آثار همتای خود در دولت عثمانی حاکی از اندک بودن تعداد آنهاست. این تفاوت با افزودن آثار منازل و غیره نیز بیشتر می‌شود. به هر روی، فایده این سیاحتنامه‌ها نیز بسان منازل، آشنا ساختن حجاج با معارف این سفر دینی بوده است.

در اینجا برخی رساله‌های «منازل الحج»، مربوط به کاروان حج استانبول که از راه جاده‌های زمینی به شام عازم می‌شد، معرفی می‌شوند.

^{۶۴}. این کتاب دوباره به نام: مرآت الحرمین ایوب صبری پاشا. انتشارات مشعر چاپ شده ۱۳۸۴.

۱- مؤلف: نامعلوم^{۶۵} عنوان کتاب: عن استانبول الی الشام و مدینه و مکة و جبل عرفات شرفهم الله. نسخه آن در کتابخانه- سلیمانیه به شماره مهرشاه ۲/۱۵۰ (برگ ۶۵-۱۱۲) وجود دارد و به احتمال در قرن هفدهم میلادی نوشته شده است.^{۶۶}

۲- مؤلف: عبدالرحمان هبری افندی (۱۰۱۲-۱۰۶۹) ایشان در شهر ادرنه، سال ۱۶۰۴م، در دوران مراد چهارم، به دنیا آمد. عنوان کتاب: **مناسک مسالک**. مؤلف این کتاب سفر حج خود را که در ماه رجب سال ۱۰۴۱ ق، شروع کرده، توضیح می‌دهد.

این کتاب شامل ۱۱ باب و یک تتمه است و طی سالهای ۱۹۷۵-۱۹۷۷ در سه مرحله به چاپ رسیده است. نسخه- خطی آن در کتابخانه- سلیمانیه در بخش لالا اسماعیل شماره ۱۰۴/۳، موجود است. وی مدرس و عالم آن زمان بوده، بجز این کتاب، کتب سفر ایروان و سفر بغداد مراد چهارم، کتابی به نام تاریخ فتح ایروان و تاریخ فتح بغداد نیز دارد. وی از ادرنه، سفر حج را آغاز کرده است.

۳- مؤلف: نامعلوم؛ عنوان کتاب: **منازل الطريق الی بیت الله العتیق**. این کتاب در تاریخ ۱۶۴۶ م / ۱۰۵۶ ق، نوشته شده است. از ۷ باب تشکیل شده و منازل بین استانبول و مکة را بیان می‌کند. ایشان از شام به قدس نیز سفر کرده است. نسخه آن در کتابخانه ملت، بخش الا میری شماره ۸۹۲ و کتابخانه آتاتورک، قسمت معلم جودت شماره ۱۱۳ (در صفحات ۲۱-۷۶) وجود دارد.

۴- مؤلف: حاجی علی بیگ. تاریخ تحریر و سفر حج، سال ۱۰۵۷ ق / ۱۶۴۴ م می‌باشد. عنوان کتاب: **منازل حج و تحفة الحرمین**. مؤلف از اسکودار به مکة رفته است. این کتاب در کتابخانه سلیمانیه شماره ۳۸۶، موجود است. ولی نسخه از صفحه ۱۳۵ شروع می‌شود. ۱۰۵۷ / ۱۶۴۴ از جهت تاریخی، یکی از قدیمی‌ترین آثار منازل است. وی از اسکودار به شام و از آنجا به مکة سفر کرده است. این اثر از دید مسیحیان آناتولی و سوریه نیز اهمیت دارد؛ چرا که نام‌های اماکن قید شده در آن برای شناخت نام اماکن کهنی که در کتب مقدس هست، مفید واقع می‌شود.

۵- مؤلف: اولیا چلبی (۱۰۲۰، ۱۰۹۳ ق / ۱۶۲۲، ۱۶۸۳ م) عنوان کتاب: **سیاحت نامه**^{۶۷} این اثر که در چاپ اخیر ضمن ده جلد منتشر شده، بخشی از مجلد نهم آن درباره حجاز است، سفرنامه یاد شده یکی از نخستین سفرنامه‌های تفصیلی است که جزئیات سفر در آن نوشته شده است.^{۶۸} سفرنامه نویسنده خود را از قاهره به شام و از آنجا همراه کار صرّه وان همایون به مدینه و سپس مکة رفته و مسائل مختلفی را در کتاب خود شرح داده است. او نخستین کسی است که سفرنامه‌نویسی به معنای مرسوم خود را در دوره عثمانی، مرسوم کرد.

۶- مؤلف: یوسف نابی (۱۷۱۳ م / ۱۱۲۴ ق) شاعر برجسته ترک. وی از خاندان حاجی غفارزاده‌ها است که خاندانی سرشناس بوده و پدر، پدر بزرگ و خواهرش هم پیش از وی به حج مشرف شده بودند. سفر نابی، یک سال (۸۰-۱۰۷۹) به درازا کشید. نابی در زمان شروع سفرش از استانبول، ۳۷ سال داشت. عنوان کتاب: **سفرنامه تحفة الحرمین**^{۶۹}. این سفرنامه که ادبی و مشتمل بر نثر و نظم است، سفرنامه‌ای بسیار مقبول و ارزشمند می‌باشد. شرح سفر طولانی مؤلف از

^{۶۵}. در کتابهای مناسک، گاه نام مؤلف درج نمی‌شود. دلایل مختلف وجود دارد؛ یکی تواضع مؤلف است. دلیل دیگر آن است که بسیاری از این مناسک شهرت زیادی داشته و معروف‌اند و به همین دلیل نیاز به ذکر نام مؤلف در آن نبوده است.

^{۶۶}. بعضی از منازلنامه-ها مخصوص، سلاطین نوشته شده است و به آنها نسخه سلطانی گفته می‌شود. این نسخه نیز از آن جمله می‌باشد. این در حالی است که هیچ‌یک از سلاطین عثمانی به حج نرفته‌اند، اما در ادبیات موجود شاهدیم که کتابهایی در مناسک و منازل برای آنها نوشته‌اند. دیگر آثار هم بسا در مقدمه، به سلاطین عثمانی یا امرای برجسته اهدا می‌شد.

^{۶۷} . Evliya Çelebi Seyahatnamesi c.III, s.321

^{۶۸}. درباره این سیاحتنامه، دهها مقاله و کتاب نوشته شده و بخش حجاز آن با عنوان «الرحلة الحجازیه»، توسط احمد الصفصافی احمد المرسی به عربی برگردانده و چاپ شده است (قاهره، ۱۹۹۹).

^{۶۹}. منازل نامه (تحفة الحرمین) تحفة الحرمین یوسف نابی، کتابخانه مجلس شماره ۸۳۰: مترجم رافع، به کوشش رسول جعفریان، مجله میقات شماره ۴۹، ص ۱۱۰. این اثر که در کتابخانه سلیمانیه قسمت ارزنجان شماره ۱۳۵ و صفحات ۲۰۱، ۲۰۸ وجود دارد. تنها نسخه ترجمه شده به فارسی، تحفة الحرمین یوسف نابی میباشد. یوسف نابی بین سالهای ۱۰۵۲، ۱۱۲۴ زندگی کرده و سفرش را در ۱۰۷۹-۱۰۸۰ انجام داده و سفر را با اجازه مصطفی پاشا رفته است. در کتابت این نسخه، کاتب محمد صارق و تاریخ کتابت ۲۲ جمادی الاول ۱۱۶۶ هجری معرفی شده است. ایشان سفرش را از قارتال شروع کرده و به ازینق، اسکی شهر، سید قاضی، آق شهر، اریکللی، انطاکیه، حلب رفت و از آنجا به حلب برگشت و از

استانبول به حرمین شریفین است. سفر حجّ وی بر اساس ماده تاریخی که خود او در پایان سفرنامه‌اش آورده، سال ۱۶۷۹ / ۱۰۹۰ ق، بوده است، اما گویا تدوین نهایی این اثر سه سال بعد؛ یعنی در سال ۱۶۸۲ یا ۱۶۸۳ / ۱۰۹۴ یا ۱۰۹۵ ق، صورت گرفته است بیش از دویست نسخه خطی از آن، در جهان باقی است.^{۷۰}

مَدْرَس جوشقون، متن تصحیح شده «تحفة الحرمین» را با مقابله نسخه‌های متعدد، با مشخصات زیر به چاپ رسانده است.^{۷۱} از ترجمه فارسی نسخه این کتاب، تنها یک نسخه می‌شناسیم که همراه با اصل «تحفة الحرمین» در کتابخانه سلیمانیه^{۷۲} موجود است. بنابراین، از این زمان، برای نخستین بار ترجمه یک سفرنامه ترکی به فارسی درباره حج، را شاهد هستیم که به لحاظ نثر، کاملاً ادبی است. البته مترجم گاه مطالب را به اختصار ترجمه کرده، و عباراتی را نیز حذف کرده است. به علاوه، در چند مورد جایجایی در متن ترجمه، دیده می‌شود. در این کتاب حتی برخی از اشعار ترکی هم به شعر فارسی درآمده است؛ گرچه بیشتر اشعار موجود در اصل کتاب تحفة الحرمین برگرفته از «فتوح الحرمین» لاری است و مترجم که همان رافع باشد، عیناً اشعار فتوح الحرمین را درج کرده است. حال آنکه اشعار فتوح الحرمین، در نسخه‌های مختلف، اختلافات چندی دارد، در اینجا نیز همان اختلافات دیده شده و حتی با مقایسه میان نسخه ترکی با متن ترجمه شده، تفاوت‌های این اشعار با یکدیگر، مشاهده می‌شود.^{۷۳} رافع،^{۷۴} که می‌بایست تخلص شخصی ایرانی و به احتمال از منطقه ماوراءالنهر باشد، متن ترکی را به فارسی ترجمه کرده است. طبعاً به دلیل آشنایی به زبان ترکی، می‌بایست ترجمه آن کار آسانی بوده باشد، اما مترجم تلاش کرده^{۷۵} تا متن فارسی هم بسان متن ترکی، از نظر ادبی، در سطح بالا و قابل قبولی باشد، باید اذعان کرد که این نوع ترجمه کار آسانی نبوده است.

۷- مؤلف: احمد مشهور به جودی است که در سال (۱۷۰۰م)، مدرّس مدرسه سلیمان پاشا در ازنیق بود. او در سال ۱۱۱۲ ق، به مدینه رفته و آنجا مقیم شد. نسخه سفرنامه وی را شخصی با نام حافظ عثمان در سال ۱۲۱۸ / ۱۸۰۳ ق، استنساخ کرده است. عنوان کتاب: **مراحل مکه من الشام**.^{۷۶}

انجا به انطاکیه و حلب، حصص، شام رفته است. و از شام به قدس شریف و از قدس شریف به قاهره رفت، این کتاب در کتابخانه ملک شماره ۳۷۴۴ وجود دارد. تاریخ تحریر این نسخه سال ۱۰۹۰ قید شده است.

^{۷۰} درباره این سفرنامه و نسخه‌های خطی و چاپی آن، نک: مجله آینه پژوهش، ش ۸۷، صص ۶۴ - ۶۱. مراجعه شود. نسخه‌های فراوانی از تحفة الحرمین در کتابخانه‌های مختلف جهان و عمدتاً در کتابخانه سلیمانیه در استانبول برجای مانده است. نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه ملک (ش ۳۷۴۴) موجود است که به سال ۱۰۹۰ ق تحریر شده و از کهن‌ترین نسخه‌های کتاب می‌باشد که در زمان حیات مؤلف کتابت شده است.

^{۷۱} . **Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Tuhfet'el Haremeyn Nabi, Menderes Coşkun, Ankara, Kùltür Bakanlıđı yayımları 2002**

^{۷۲} . ارزنجان: ۳۵

^{۷۳} . نسخه‌ای از آن نیز در کتابخانه سلیمانیه باقی مانده و در شماره ۴۹ مجله «میقات حج» چاپ شده است.

^{۷۴} . درباره این پرسش که رافع کیست؟ هیچ پاسخی نداریم، اما مطمئن هستیم که فردی متعلق به نواحی ماوراءالنهر بوده است. شاهد آن دو صفحه پایانی کتاب است که پس از اتمام ترجمه کار نابی، مؤلف اشاره به آمدنش به خراسان، زیارت مشهد علی بن موسی الرضا و رفتن به سمت بخارا دارد. وی سنی است و گویا با ترس از میان شیعیان این نواحی عبور کرده است. اینکه وی در چه دوره‌ای بوده، از آن توضیحات، نشانه‌ای به دست نیامد. وی به پادشاه یا امیری به نام انوشه - خان، اشاره دارد و با عظمت از وی یاد می‌کند، همچنین به ناامنی آن منطقه و اجبار خود در توقف کوتاه سخن می‌گوید، اما اینکه اینها مربوط به چه دوره‌ای است، دست کم بر بنده معلوم نیست. تحقیق بیشتر نیاز دارد.

^{۷۵} . کاتب در پایان نسخه فارسی، خود را محمد صادق نامیده و کتابت نسخه را در تاریخ ۲۲ جمادی الاولی سال ۱۱۶۶ یاد کرده است نامه (تحفة الحرمین) تحفة الحرمین فی یوسف نایب کتابخانه مجلس شماره ۸۳۰.

^{۷۶} . نمونه دیگر از این نوع کتابها، که از شهرهای آناتولی یا مکان‌های دیگر بجز استانبول، عبارتند از: کتاب «منازل آق حصار الی الشام و الی بیت الحرام» است که مؤلفش ناشناس است. نسخه‌ای از آن در کتابخانه سلیمانیه (آ. تکلی اوغلو: ش ۹۳۰) موجود است. کتاب دیگر با عنوان «منازل مدینه، مکه، حرمین» از خلیل بن علی در کتابخانه تیره موجود است و در ردیف وقف نجیب پاشا به شماره ۲۹۷ موجود است. همچنین کتابی با عنوان «وصف منازل من مصر الی مکه المکرمة و من الشام» از فتحی افندی است. نسخه‌ای از آن در

این کتاب در سال ۱۲۱۸ق، توسط حافظ عثمان استنساخ شده است لکن نسخه فعلی از ص ۶۹ شروع شده و تا آخر منازل و زیارت نامه ادامه می-یابد و مسیر بین شهر استانبول تا شام شریف را شامل می-شود. این نسخه در کتابخانه سلیمانیه در قسمت حاجی محمود، شماره ۴۸۸۶/۳، وجود دارد.

۸- مؤلف: احمد مختار افندی الگردی، قاضی مصر بوده است. عنوان کتاب: **دلیل المناحل و مرشد المراحل**. این رساله به سال (۱۱۶۱ق / ۱۷۴۸ م) نوشته شده و نسخه آن در کتابخانه سلیمانیه، قسمت عاشر افندی، شماره ۱۲۱ وجود دارد و نسخه از صفحه ۱۰ شروع می-شود. همچنین در کتابخانه تیره در قسمت نجیب پاشا، وقفی، شماره ۲۹۷ نیز وجود دارد، ولی نسخه صفحات ۱ آ، تا ۲۱ب، را شامل می-شود.

در این کتاب سه منزل: ۱- بین صفحات ۱ آ تا ب ۹۰ به نام فی بیان منازل المدینه المنوره المعظمه (از اسکودار تا مکه). ۲- از صفحات آ ۱۰ و ب ۱۷ به نام منازل مکه الی شام و از صفحات آ ۱۸ و ب ۲۱ به نام، بیان منازل از شام شریف تا کعبه مکرمه، وجود دارد.

۹- مؤلف: محمد امین؛ عنوان کتاب: **منازل حج شریف**. تاریخ تحریر ۱۱۷۷ق/۱۷۶۳م. لکن در حاشیه متن قید شده، سال ۱۱۹۴ق، قافله‌ی حج روز دوشنبه برابر با ۲۲ رجب از اسکودار حرکت کرده است. اصل این نسخه در کتابخانه موزه توفیق‌پای سرای، با شماره ۴۴۶، وجود دارد ولی از صفحه ۵۱ ب آغاز می-شود.^{۷۷}

۱۰- مؤلف: درویش الحاج محمد ادیب بن محمد درویش، مدرس و قاضی بوده است. سفر وی از ۲۵ رجب تا ۲۰ ربیع‌الاول سال ۱۱۹۳ق، یعنی ۲۶۵ روز طول کشیده است. عنوان کتاب: **نهجه المناسک**. این نسخه در سال ۱۲۳۲ق/۱۸۱۷ م، در چاپخانه مطبعه عامره به چاپ رسیده است. نسخ آن در کتابخانه ملی بخش علی امیری، شماره ۱۲۲۴ و در کتابخانه سلیمانیه، بخش اسد افندی شماره ۱۳۳۹ و بخش حالت افندی به شماره ۴۰۸، موجود است. این نسخه به زبان ترکی امروزی نیز چاپ شده است.^{۷۸} نسخه یاد شده منازل میان اسکودار تا شام و سپس مکه را قید کرده است. محققان بسیار فراوان از این نسخه استفاده می-کنند. زیرا مسافت-ها را اغلب دقیق محاسبه کرده است، مثلاً "به نقل از کتاب، فاصله مدینه تا استانبول ۱۳۸۲ میل است.

۱۱- مؤلف: شیخ الحاج ابراهیم؛ عنوان کتاب: **منازل الحج و مسافة الفج لل حج و البج من غیر الحج**. سال تألیف ۱۱۹۴ق و ۱۷۸۰ م. این کتاب در کتابخانه سلیمانیه در قسمت عاشر افندی، شماره ۲/۲۴۲ و قسمت یحیی توفیق، شماره ۱۴۵۷ وجود دارد.

۱۲- مؤلف: سید ابراهیم حنفی افندی اسلامبولی؛ وفات ۱۲۱۷ق/ ۱۸۰۲م؛ عنوان کتاب: **منازل الحرمین، حاصل الحج المنازل الحرمین**. این نسخه ۷۰ صفحه ای می-باشد. اول هر منزل یک نعت شریف و بعد از آن یک قصه مرتبط، منازل و راه-های آن منزل را توضیح می-دهد. این نسخه در کتابخانه سلیمانیه بخش لالا اسماعیل، شماره ۲۲۰، وجود دارد. مؤلف با یک طرح شگفت پس از نعت پیامبر صلی‌الله علیه و آله هر مبحث را با داستانها و حکایاتی که در طول راه شنیده یا رخ داده بود، توضیح می-دهد. این شیوه نگارش بحث را شیرین می-کند. اطلاعات تاریخی در دسترسش را نیز برای مکان-ها، به دست می-دهد. به هر روی، کتابی پر تحرک و به لحاظ ادبی نیز جالب اما با نثری دشوار است. وی از اسکودار حرکت کرده و به مکه رفته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

کتابخانه کوبریلی احمد پاشا با شماره ۳۴۲ نگهداری می-شود. نمونه دیگر از کتابهای منازل، که به چاپ رسیده، کتابی است که درباره راه حلب به قسطنطنیه و منازل میان راه را شرح داده است. این اثر البته ربطی به حج ندارد. کتاب یاد شده در سال ۱۳۰۸ در مطبعه استپان در استانبول چاپ شده است. (نام کتاب از «راه طریق حلب به قسطنطنیه» است). نسخه‌ای از «رساله فی بیان مواضع بیت الله الحرام» (مؤلف مجهول) در کتابخانه سلیمانیه، اسعد افندی، ش ۳۷۶۳ نگهداری می-شود. «طریق الی الحرمین» (نویسنده ناشناخته) در کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه مرمره با شمار ۱۶۶۵۶۰-۸۵ عمومی موجود است. «الاشارات الی اماکن الزیاره»، از این حورانی است و نسخه‌های متعددی از آن در سلیمانیه موجود است.

^{۷۷}. در برخی عناوین کتاب/رساله منازلنامه‌ها به فارسی نوشته شده و «رساله در بیان منازل مکه المکرمه» (سلیمانیه، مهرشاه سلطان: ۴۴۶) از این نمونه است.

^{۷۸}. نهجه المناسک ص ۱۷۶

Asitaneden Mekke Mükerrerme ye şehir ve kasabat ve karyelerin mabeyn mesafeleri ne mikdar olduğu .Yol kültğr dergisi ISFALT sayı 9 s 176-181 İstanbul 2001

^{۷۹}. لطیف ارمغان، متن آن را در مجله «تحقیقات عثمانی» (قرن هیجده، گذرگاه‌های راه حج و منازل) با مشخصات زیر به چاپ رسانده است.

18.yy da Hac yolu ve Güzergahı, Latif Armağan, Osmanlı Araştırmaları dergisi, XX, 2000 s 48

۱۳- مؤلف: ایوب صبری پاشا، میر لوای نیروهای بحریه بوده است. (م ۱۳۰۸ قمری) عنوان کتاب: **مرآة الحرمين جزيرة العرب**. جلد ۳ این نسخه که منازل ۲۳۴ تا ۲۴۵ استانبول تا مکه را قید کرده^{۸۰}، در زمان پادشاهی عبد الحمید خان نوشته شده^{۸۱}، سال ۱۳۰۷، در چاپخانه‌ی بحریه استانبول چاپ شده است. چاپ های جدیدی هم از این کتاب شده است.

۱۴- مولف: سویلمز اوغلو سلیمان شفیق بن علی کمالی؛ عنوان کتاب: **سیاحت نامه حجاز**. ایشان در سال ۱۸۸۹م با پدرش که امیر صره بوده با کشتی از استانبول به بیروت و از آنجا با ایشان از راه زمینی به شام، مدینه و مکه رفت. اصل این کتاب در کتابخانه دانشگاه استانبول، قسمت نسخه‌های خطی ترکیه، شماره‌ی ش 4199 t. y می‌باشد. در این کتاب آگاهی‌هایی درباره وهابیان موجود است. وی از دانش پدرش درباره این سفر بهره برده است. در اصل، این اثر یک گزارش از شهرهای عرب در طول مسیر است.^{۸۲}

۱۵- مولف: نامعلوم عنوان کتاب: **منازل حج**. تاریخ ندارد. این منزل نامه در کتابخانه سلیمانیه در بخش مهری شاه سلطان، شماره ۱۵۰، نسخه از صفحه ب ۶۴ و ۱۲۲ را شامل می‌شود.

۱۶- مولف: نامعلوم؛ عنوان کتاب: **ذکر منازل از استانبول به شام و مکه مکرمه و جبل عرفات شرفه الله تعالی**. تاریخ ندارد. این منازل در کتابخانه سلیمانیه، قسمت جزوء پاشا، شماره ۶۳۹/۲ و شامل صفحات ب ۱۹۴ و ۲۰۵ است.

۱۷- مؤلف: مصطفی سنایی، عنوان کتاب: **منازل الحج مناسک الحج**، تاریخ ندارد. این منزل در کتابخانه سلیمانیه، قسمت اسد افندی، شماره ۲۹۱۷ و صفات ب ۱، ب ۲۱. این اثر، در آثار منازل یکی از بهترین نمونه‌ها است، چرا که نام تفصیلی منازل را در آن ملاحظه می‌کنیم. اثر یاد شده، در تدوین برخی دیگر از آثار منازل در دوره‌های بعدی مورد استفاده قرار گرفته است.

۱۸- مولف: نامعلوم؛ عنوان نسخه: **بیان ساعات و منازل واقع در راه از اسکودر جبل عرفات**. تاریخ ندارد. دومین رساله این نسخه به نام منازل حما، و مناسک حج در کتابخانه سلیمانیه، قسمت اسد افندی شماره ۲۹۱۷، شامل صفحات ۴۵ تا ۹۰، وجود دارد.

۱۹- مؤلف: نامعلوم؛ عنوان کتاب: **مناسک حج** (در ذکر منازل) کتابخانه سلیمانیه قسمت جزوء پاشا شماره ۲۶۷ شامل صفحات ب ۱ تا ب ۱۱.

۲۰- مولف: تخلص بحری را برگزیده که و به احتمال زیاد در قرن ۱۷م / ۱۱ق، زندگی کرده است. منازل آن منظوم است. بدون عنوان. این رساله، منازل واقع در راه از اسکودار تا شام شریف را شامل است و از صفحه ۲۶ شروع می‌شود. این که مؤلف کدام بحری است، روشن نیست. در منابع، از شش بحری یاد شده است. عبارت نخست نسخه، این است: منازلها از اسکودار به شام شریف، علی الترتیب تحریر و انشاء شد. سفر وی همراه با کاروان دولتی (صره همایون) از اسکودار به شام رفت اما در دو مورد، راه خاص خود را انتخاب می‌کند و مسیر لُفکَه، اسکی شهر و انطاکیه - حما را بر می‌گزیند.

۲۱- مؤلف: مصطفی البوسنوی؛ عنوان نسخه: **کتاب دلیل المناحل و مرشد المراحل**. در انتهای صفحه نسخه خطی نوشته شده: این کتاب به سلطان محمود خان منتسب می‌شود. نویسنده از استانبول به قاهره و بعد به مکه رفت. سپس از راه شام به استانبول بازگشت.^{۸۳} این کتاب در کتابخانه سلیمانیه، قسمت بغدادی وحیی افندی، شماره ۱۰۲۴ و شامل صفحات ب ۱ تا ۳۵، می‌باشد.

^{۸۰} اواخر دوره عثمانی برای انجام وظایفی خاص به حجاز فرستاده شد. وی مؤلف سه جلد کتاب است که از میان آنها «مرآة جزيرة العرب» او در شرح منازل راه است. این کتاب مفصل‌ترین اثری است که در دوره عثمانی در این زمینه و نیز درباره تاریخ عرب و قبایل عربی نوشته شده است. در این کتاب راه شام، مصر، عدن، عمان، لحسا و بصره به مکه شرح داده شده است. مؤلف، نظامی و فارغ‌التحصیل نیروی دریایی بوده و به مناصب قائم مقامی، میرآلایی و میرلوائی رسید. وی استاد دانشکده نیروی دریایی بوده (مهندس خانه بحر همایون) و مدتها در حجاز در مأموریت بود.

^{۸۱} این کتاب از طرف سازمان دیانت ترکیه به ترکی لاتینی برگردانده شده است. بخش مکه آن در همان روزگار به فارسی ترجمه و اخیرا با تصحیح جدید توسط میراث مکتوب با نام «سفرنامه مکه» (ترجمه عبدالرسول منشی، تصحیح جمشید کیان فر، تهران، ۱۳۸۲ شمسی) به چاپ رسیده است. چاپ ترکی نخست این سه جلد کتاب در سال ۱۳۰۲ در مطبعه بحریه استانبول به انجام رسید. کتاب وی به عربی نیز ترجمه و با عنوان «مرآة جزيرة العرب» چاپ شد (قاهره: دارالآفاق العربیه، ۱۹۹۹).

^{۸۲} درباره این اثر، یک پایان‌نامه نیز نوشته که به شماره ۴ - ۹۱۰ / kar.s در ISAM کتابخانه، استانبول نگهداری می‌شود.

^{۸۳} منازل- نامه دیگر راه مخالف، یعنی از شام به استانبول را قید می‌کند. بنام «المطالع البدرية في منازل الرومية»، (الرحلة الغزیه) بدرالدین محمد بن محمد ابن الغزی (م ۹۳۷)، کتابخانه کوبریلی، ش: ۱۳۹۰ (فهرس مخطوطات مکتبه کوبریلی: ۱۰۷/۲) می‌باشد. وی در سال ۱۴۶۲ در قاهره به دنیا آمد. به هدف آمدن به استانبول از شام وارد آناتولی شد و

۲۲- مؤلف: مجهول است، ولی در صفحه ۱۴۴ آ نویسنده، خودش را تاجر و ساحتی باب عالی، معروف به دلیل الشیخ، معرفی می‌کند و در صفحه ۹۱ - ۱۶۳، نام خود را عبد القادر ذکر می‌کند. بدون تاریخ. عنوان کتاب: **منازل الطريق**. نسخه آن در کتابخانه سلیمانیه، بخش آیاصوفیه، شماره ۱۴۶۹ و شامل صفحات ۱۶۳ تا ۱۶۳ می‌باشد.

۲۳- مؤلف: نامعلوم، عنوان کتاب: **منازل الحج**. تاریخ آن حدود سال ۱۸۰۰ م می‌باشد و ۳۷ صفحه دارد. نسخه آن در سایت دانشگاه پرینستون است.

۲۴ - مؤلف: ناشناس است و معرفی نشده است، ولی خودش را در صفحه ۴۲ قیس الداودی معرفی می‌کند و این منازل را برای تصحیح و پیوست به رساله‌ی منازل حج که در تاریخ ۹۴۱ق، توسط شمس الدین بن احمد المودن نوشته شده بود، به کتابت درآورد. عنوان کتاب: **منازل حج**. وی راه‌های اتصال بین قاهره، مکه، ینبوع و سپس ینبوع به مکه و مدینه را توضیح می‌دهد؛ به طور مثال آمده: بین مصر و مکه ۱۴۱ برید وجود دارد که هر برید ۴ فرسخ و هر فرسخ ۳ میل و هر میل ۱۰۰۰ قولاچ است. این نسخه در کتابخانه سلیمانیه، بخش اسدافندی، شماره ۱۸۲۷، شامل صفحات ۴۲ تا ۶۰ می‌باشد. نویسنده، هنگامی که منازل میان قاهره و مکه را شرح می‌دهد، در آغاز از تاریخ مصر و شرح حال گروه‌ها و قبایل مختلف، همچنین از احوال امیرالحاج، اوقاف، لشکر، کاروانسراهای چرکس، سخن می‌گوید. وی از تمامی جشن‌هایی که در قاهره برگزار شده، سخن می‌گوید. نویسنده موقعیت جغرافیایی تمامی منازل را بر اساس طول و عرض جغرافیایی و ویژگی‌های هریک، توضیح داده است.

۲۵- مؤلف: ایوب صبری پاشا؛ عنوان کتاب: **مرآة جزيرة العرب**. مؤلف در این کتاب درباره هفت راه مهم حج، گزارش مختصری ارائه داده است. این اطلاعات مربوط به قرن سیزدهم هجری و زمانی است که حجاز زیر سلطه دولت عثمانی بوده است. وی به ترتیب به بیان راه‌ها می‌پردازد. گرچه در این میان، درباره راه عراق، بسیار مختصر بحث می‌کند.^{۸۴} توجه: مکه مکرمه ۷ راه دارد که قافله‌های ممالک اسلامی از قدیم الایام از این راه‌ها رفت و آمد می‌کردند.

۲۶- مؤلف: نامعلوم؛ عنوان: **منازل الحج و مسافة الفج للبحر و السج**، در سال ۱۱۹۴ ق، نوشته شده و نسخه آن در کتابخانه عاشر افندی ۲۴۱/۲ و شامل برگ‌های ۵۱ - ۵۹، است

در نسخه، فاصله منزل به منزل استانبول تا مکه قید شده است. ۹ رساله دارد و حرف «م» اول بیان هر منزل از رساله اول و حرف «ع» اول بیان هر منزل از رساله دوم است. مصطفی لیسانس طی سال ۲۰۰۱، درباره این نسخه مقاله پژوهشی نوشت.

۲۷- مؤلف: مجهول؛ عنوان کتاب: **منازل الحج**. (۱۹۹۳-۱۶۸). این نسخه در سایت کتابخانه دانشگاه برینستون (Princeton)، موجود می‌باشد.^{۸۵}

۲۸- مؤلف: خلیل کامل. وی در سال ۱۲۵۳ ق، امیر صره همایون بود. عنوان: **منازل حج**؛ این منازل که در واقع دفتر مصارف راه حج سال ۱۲۵۳ ق، است در آرشیو خط همایون عثمانی به شماره ۳۰۶.۴۸/ب، موجود است. ۸ ورقه می‌باشد. بیش از این معلومات دیگری در خصوص مؤلف وجود ندارد.^{۸۶}

۲۹- مؤلف: مجهول؛ عنوان: **مراحل الحج الشریف من مزیرب لمكة المعظمة و عدد ساعات**؛ این رساله در کتابخانه نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی ایران به شماره ۱۳۸۸۶ در قسمت **الرساله القرب فی محبة العرب عبدالرحیم بن عراقی (م. ۸۰۶)** یک جنگ، آمده است. استاد محترم

به استانبول آمد و گزارش منازل مسیر خود را نوشت. این اثر یکی از کهن‌ترین آثار مربوط به منازل است. این سفرنامه، به حج ارتباطی ندارد، اما به لحاظ شناسایی منازل که حجاج از آن عبور می‌کردند، جالب توجه است.

^{۸۴}. در نسخه مرآت جزيرة العرب ایوب صبری. ص ۲۳۴ تا ۲۴۵، نیز این معلومات وجود دارد.

^{۸۵}. کتاب دیگری با عنوان «تحفة النازل کعبه» از حاج سید حسین رضی (م ۱۰۷۵) در کتابخانه کمبریج ش ۲۸۴ موجود است. وی از هیجدهم رجب عازم شام شده و پس از ۵۳ روز در یازدهم رمضان به این شهر رسیده است. به نظر می‌رسد وی منازل را برای خودش نوشته باشد و اطلاعاتی درباره آنها ارائه نمی‌کند.

^{۸۶}. این دفتر در کتاب

رسول جعفریان در مجله بهارستان شماره (۶)، مقاله -ای در خصوص معرفی این نسخه ارائه داده است.^{۸۷} در این نسخه فقط اسامی مراحل و ساعات قید شده است.^{۸۸}

منازل^{۸۹} راه استانبول - مکه

آنچه در پی خواهد آمد ارائه ترکیبی از این منازل نامه ها در وصف شهرها و آبادی ها و کاروانسراهایی است که بر سر راه قرار داشته است. به واقع ما فهرست کاملی از منازل را استخراج کرده و آنچه اطلاعات در ذیل آنها در هر یک از این منازل نامه ها بوده استخراج و در آنجا درج کرده ایم. برای این که روشن شود هر اطلاعی از کدام رساله است، ارجاعات آن را در پاورقی آورده ایم. بدین ترتیب سعی کرده ایم یک منزل نامه مفصل بر اساس آن منازل نامه ها ارائه دهیم. یکی از مشکلات ما ثبت و ضبط درست اسم است که برخی از آنها ریشه های ترکی، عربی و حتی برخی از زبان های کهن دیگر را دارد یا آن که در لهجه های محلی به صورت مختلف زبانزد بوده است. البته اشتباه از ناحیه ما ممکن است وجود داشته باشد، اما باید توجه داشت که این منازل نامه ها که در طول قرون نوشته شده، بر اساس آن تلفظی که زمانشان شایع بوده، نامی را ضبط کرده اند.

از ادرنه (Edirne) تا استانبول (Istanbul)^{۹۰}

خفصه (Hafsa)

بعد از خروج از ادرنه، نزدیک ترین منزل خفصه است و ۶ ساعت تا ادرنه فاصله دارد. در این منزل، بدستور محمد پاشا وزیر اعظم، توسط معمارستان مسجدی به اسم مجموعه سوگلی محمد پاشا در سال ۹۸۳ق، ساخته شده است. دو کاروانسرای بی نظیر، یک حمام، مسجد و کاروان سربایی دیگر وجود دارد.^{۹۱}

بابا (Baba)

اسم امروز آن، بابا اسکی است. از خفصه تا این منزل، ۶ ساعت راه است. در این منزل یک مسجد به نام شریف ابوالفتح سلطان محمد خان، وجود دارد (این مسجد در دوره عثمانی اولین بنای دینی بابا اسکی است. کتابت آن در تاریخ ۸۷۱ ق به دستور سلطان محمد فاتح انشاء شده است).

^{۸۷} در این گزارش پاورقی های نسخه های خطی را مبنی بر اسم مولف خواهیم نوشت. اگر مولف مجهول باشد با اسم مکان و شماره نگاهداری نسخه خطی، قید می شود.

^{۸۸} نمونه ای از آثار ساده در این بخش، که فقط نام منازل و ساعات حرکت میان منازل را قید می کند، «رسالة فی حدود بیت الحرام و مساحه مکه» است که مؤلفش را نمی شناسیم و نسخه ای از آن در کتابخانه رصدخانه قاندلی ش ۱۱۱ موجود است.

^{۸۹} منزل: منزل یک اصطلاح است مختص بنایا و کاروان سراها که چارپاها و کاروان ها در آنجا نزول می کنند یا اسب عوض می کنند و یا برای گذاردن شب آن جا می مانند. به این اماکن منزل خانه نیز می گویند، مسئولان منزل را امین منزل می گفتند، وظایف امنای منزل در قبال دادن پول به آنها، تامین مکان نزولگاه سر بازان و خوارک راه شان بود. در بند: به معنای قلعه کوچک در مرز، قراول خانه در روی کوه، معبرین دو کوه، و نیز به معنای تنگه است. به زبان مردم، دروند، تلفظ می شود. در بند به معنی بند شده است که جمع آن در بندها است در وثایق عثمانی قرن ۱۵ به بعد این واژه اصطلاح تشکیلاتی شده، در سرزمین اعراب به آن درک یا صاحب درک گفته می شد. مثلاً بنی حرب قبیله بدوی بین شهر مدینه و ینبوع ارزاقی را که از مصر به مدینه فرستاده می شد منتقل می کرد و به همین خاطر منسوبان این قبیله را صاحب الدرک می گفتند، در بندها به ۴ قسمت، تقسیم می شوند الف: در بند قلعه، ب: بناهای در بند که به شکل وقف بزرگ هستند، ج: کاوان سرای در بند، د: در بند های پل مانند. وظایف در بند این بود که در راه ها و عبورگاه ها نوعی نیروی انتظامی تامین آسایش و امنیت را عهده دار بود، و تلاش برای محافظت و تعمیر راهها و به غیر از آن اماکن بدون سکنه را باد کردن، کاروان حج بعد از حرکت از استانبول مداوم به وسعتش افزوده می شد.

^{۹۰} در میان منازل نام های که از ادرنه تا استانبول نوشته شده اند، فقط نسخه خطی به نام منازل الطريق الی الله العطیق است که ما همه فصول آن به دست ما نرسیده است. ولی اطلاعات درباره استانبول را به نقل از این نسخه قید می کنیم. این کتاب در تاریخ ۱۰۵۶ نوشته شده (۱۶۴۶ م). از ۷ باب تشکیل شده و منازل بین استانبول و مکه را بیان می کند. ایشان از شام به قدس نیز رفته است. نسخه آن در کتابخانه ملت قسمت الا میری شماره ۸۹۲ و کتابخانه آتاتورک قسمت معلم جودت شماره ۱۱۳ وجود دارد

^{۹۱} عبدالرحمن هبری مناسک مسالک ۸۸، ب، ۱۸۹.

در کنار قصبه صاحب بازار علی پاشا در ادرنه، مسجد شریف بی نظیری هست (اسم جدید آن مسجد علی پاشا است که نزدیک پل، در ورودی شهر بابا اسکی است) که معمار سنان (متوفی ۱۵۸۸م) به امر علی پاشا در سال ۹۶۸ و ۹۷۲ق، ساخته است. مجموعه- آن، از مسجد، مدرسه، حمام، کاروان-سرا، دکان-ها و یک کتابخانه تشکیل شده است. ولی الان فقط مسجد باقی است.^{۹۲} با خراب شدن پلی که روی نهر کوچک جلوی این مسجد جاری بود، قاسم ادرنوی معزول از مقام سکبان باش، دستور داد یک پل بزرگ ساخته شود. (این پل هنگام سفر عبد الرحمان هبری در زیر ساخت بود. هنگام عبور سلطان مراد خان طی شوال سال ۱۰۴۳ از این پل، قاسم اقا آن را به پادشاه هدیه داد).

بورغوث (Burgaz)

اسم فعلی آن لوله بورغوث است. بعد از ۶ ساعت طی مسافت از منزل بابا به بورغوث می‌رسند. محمد پاشا از طرف وزیر اعظم مراد سوم در بورغوث مانند خفزه نیز دستور ساخت یک مجموعه را صادر کرد و سرانجام در سال ۹۷۷ ق ساخته شد. یک جفت کاروان سرای بی نظیر، حمام و روی نهر کوچک خارج قصبه یک پل بزرگ (مجموعه سوگلی محمد پاشا بزرگترین مجموعه‌های منزل، شبیه مجموعه‌های خفزه و پایاس است و ۴۰ هزار مترمربع مساحت دارد و عبارت از مسجد، مدرسه، بازارحمام مکتب صبیان^{۹۳} می‌باشد.) نیز وجود دارد. سنجاق بیگی ای به نام محمد بیگ نیز مسجدی ساخت. علاوه بر آن یک کاخ هونکارو ۳- کاروان سرای کوچک وجود دارد. همچنین در هر سال در زمانی معین بازاری برای مردم هم جوار بر پا می‌شود.^{۹۴}

قرشدران (Karışdıran)

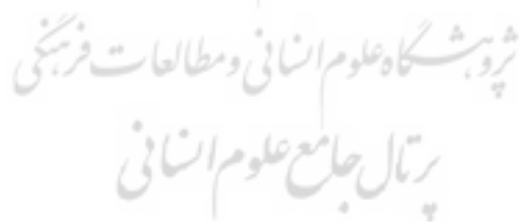
از بورغوث تا این منزل تقریباً ۵ ساعت راه است. در این منزل یک مسجد شریف و دو کاروان سرای متعلق به رستم پاشا وجود دارد. این منزل در فراوانی گل، زیانزد شده است.^{۹۵}

چورلی (Çorlu)

۵ ساعت راه است. یک مسجد، مدرسه و دو کاروان سرا و حمام در این منزل به شخصی به نام خائن^{۹۶} احمد پاشا (۹۳۰ق) تعلق دارد ولی این مجموعه به نام سلطان سلیمان خان مشهور است.^{۹۷} همچنین یکی دو مسجد شریف، ۴-۵ کاروان سرا و یک حمام نیز وجود دارد. این منزل کمبود آب دارد و گاهی نیز آب در آن پیدا نمی‌شود.^{۹۸}

سیلیوری (Silivri)

بعد از ۷ ساعت طی مسافت فرد به سیلیوری می‌رسد و این منزل اسکله ای در کنار دریاست. مرحوم پیری پاشا وزیر اعظم در زمان سلطان سلیم خان دستور ساخت یک مسجد اعلاء و در پیشگاه آن طبع خانه و مدرسه را صادر کرد. این مجموعه توسط معمارستان در سال ۹۳۷ ق ساخته شده است. همچنین مسجد، یک

^{۹۲} عبدالحمین هبری ب ۸۹.

^{۹۳} مکتب خانه، مدرسه اطفال است.

^{۹۴} عبدالحمین هبری ب ۸۹ / منزل بعد از خفزه بورغوث است. منتها چون سفر حج عبدالحمین هبری در اوایل زمستان انجام شده است به سبب عدم امکانات به بورغوث نرفته و در بابا اقامت کرده (عبدالحمین هبری، ۱۸۹آ) است. لذا اطلاعات وی دیداری نبوده است.

^{۹۵} همان.

^{۹۶} مسجد سلیمانیه، داخل بازار است توسط معمار معروف عثمانی به نام معمارستان ۹۲۷ ق ساخته شده است.

^{۹۷} خائن احمد پاشا در مقام بیگلر بیگی مصر عصیان کرده و ادعای سلطنت کرده و کشته شده بود به همین خاطر این اسم را گرفته عبدالحمین هبری آ ۹۰.

^{۹۸} عبدالحمین هبری آ ۹۰.

کاروانسرای بزرگ و ۲۳ کاروان سرای کوچک^{۹۹}، مدرسه، کتابخانه، موقت خانه^{۱۰۰}، عمارت، مکتب صبیان، حمام و چشمه، دارد. علاوه بر این ۲ مسجد شریف دیگر، یکی کلیسایی بود که به مسجد تبدیل شد و در داخل قلعه است. قلعه این شهر مشرف به دریا و مرتفع است.

بیوک چکمه چی (Çekmece Büyüğü)

۵ ساعت مسافت بعد از سیلیوری، منزل بیوک چکمه چی قرار دارد. در این منزل مسجد شریف سلطان سلیمان خان، کاروان سرایی سر پوشیده سربی و یک پل بزرگ در بیرون قصبه وجود دارد (ساخت این پل را معمارستان در سال ۹۷۰ شروع کرده و بعد از وفات سلطان سلیمان قانونی ناتمام ماند ولی در دوران سلطان سلیم دوم در ۹۴۷ اتمام یافته است) علاوه بر این یک مسجد شریف و ۳ الی ۴ کاروان سرای کوچک وجود دارد.

کوچک چکمه چی (Çekmece Küçük)

بعد از طی ۳ ساعت مسافت از بیوک چکمه چی به این منزل که در کنار دریا واقع است، می-رسیم. یک مسجد شریف متعلق به سلطان محمد خان و امارت، طبخ خانه، مدرسه و ۴-۵ کاروان سرای متعلق به عبد السلام مرحوم که در زمان سلطان سلیمان خان دفتر دار بود، وجود دارد.^{۱۰۱}

استانبول (İstanbul)

مسافران بعد از منزل کوچک چکمه چی به شهر بزرگ استانبول می-رسند و از دروازه ینگلی قاپو به استانبول وارد می-شوند (عبد الرحمان هبری به کاروان سرایی معروف به پیری پاشا که در اوزون چارش بود در استانبول نزول کرد).^{۱۰۲} از ادرنه تا استانبول همه راههای منازل چمن زار است.^{۱۰۳}

اسکودار^{۱۰۴} (Üsküdar)

پس از ورود به استانبول ابتدا محله اسکودار قرار دارد. لذا ابتدا قبر مرحوم خدایی محمود افندی زیارت شود و قبر حضرت شیخ قرجه احمد هم در مسیر عبور واقع شده است (زیارت فراموش نشود).^{۱۰۵}

آب و هوایی خوش دارد. اصحاب کرام ذوی الاحترام ابوالدرداء - رضی الله عنه - و قراجه احمد سلطان، خدایی محمود افندی، سلامی علی افندی، نسوخی افندی، شیخ الکتاب دره العصر، یاقوت الدهر حمدالله المعروف به ابن الشیخ، نجل پاک مصطفی دده رضی الله عنهم و افتح علینا فتوحهم و سایر محلات متعارف در این محله قرار دارند. [قراجه احمد سلطان از مریدان حاج بکتاش ولی^{۱۰۶} در قرن چهاردهم م)، عزیز محمود، خدایی افندی (رئیس طریقت جلوتیه وفات ۱۰۲۸ هجری) از اماکن زیارتگاهی مهم استانبول می-باشند].

قافله حج با آلائی صره، سفرش را از اسکودار شروع می-کند و در استانبول، در منطقه ایوب و دیگری در اسکوداردو مقام دارد. این کاروان تقریباً یک ماه در اسکودار می-ماند.^{۱۰۷}

^{۹۹}. عبدالحمین هبری ب ۹۰

^{۱۰۰}. ساختمان کوچک برج مانند که ساعت های روز در آنجا اعلام می شود.

^{۱۰۱}. عبدالحمین هبری. ب ۹۱

^{۱۰۲}. همان. ۹۱۱ امروز نیز این کاروان سرا موجود است.

^{۱۰۳}. همان. ۹۱۱

^{۱۰۴}. بیشترین منازلنامه ها از اسکودار آغاز می-شوند.

^{۱۰۵}. منازل الحج و مسافه الفج للهج و السج که سال ۱۱۹۴ ه نوشته شده و نسخه آن در کتابخانه سلیمانیه در قسمت عاشر افندی ۲/۲۴۱ برگ های ۵۱ - ۵۹ است. ص ۵۱

^{۱۰۶}. متصوف معروف و موسس طریقه مهم بکتاشیه می باشد که در قرن ۱۳ میلادی زندگی کرد)

^{۱۰۷}. سیاحت نامه اولیاءچلبی ج ۳ ص ۳، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ۶۶

چشمه آیریلیق: مکانی است که عازمان سفر استانبول به شام، همراه با بدرقه کنندگان خود، جهت خداحافظی، در آن توقفی کوتاه دارند. این چشمه همراه با نمازگاهی توسط شخصی به نام قزلقراسی قرضنفر، ساخته شده است. اگر چه امروزه اثری از نمازگاه باقی نمانده است؛ لکن با آغاز خلافت دولت عثمانی و تا سال ۱۹۱۷، در موسم حج، این رسم اجرا می - شده است. کاروان صرّه همایونی که هدایای پادشاه و سایرین را از پایتخت به مکه و مدینه می - برد، با حرکت از کاخ به سمت اسکودار می - رفت. سپس حضرت عزیز محمود خدائی، زیارت می - شد و اگر اشخاصی تأخیر داشته - اند در این مدت به کاروان می - رسیدند و همه به چشمه آیریلیق می - رفتند. اینجا با کسانی که برای بدرقه حجاج آمدند، خداحافظی کرده و پس از نوشیدن از آب چشمه، و با قرائت حمد، خواندن دعا، فرستادن صلوات سفر ادامه می - یافت. نه تنها آلائی صرّه بلکه همه مسافرانی که از استانبول به شام، بغداد، حجاز و یمن، راهی بودند؛ تا این نقطه بدرقه می - شدند. روایت شده که این رسم برای سلطان مراد چهارم هنگام سفر به بغداد اجرا شده است و وی نیز از آب آن نوشید. اینجا بدرقه کنندگان، در آغاز فراق با مسافران اشک می - ریزند. خدا می - داند، تاریخ این چشمه طی چهارصد سال، شاهد چه بدرقه - های سوزناکی بوده است.^{۱۰۸}

مال تپه (Maltepe)

کاروان صرّه وقتی از اسکودار حرکت می - کرد. پس از ۲ ساعت راه به مال تپه که اولین منزل است، می - رسید.^{۱۰۹} فضای در زمرد سیمان^{۱۱۰}.

پندیک (Pendik)

از اسکودار تا پندیک تقریباً ۵ ساعت راه فاصله است. این منزل یک روستا در لب دریا است.^{۱۱۱} این قریه یک کاروانسرا دارد، ساکنانش کافرند. راهش سخت و صحرایی است.^{۱۱۲}

از برخی سوال شده اند القاب بالقاب، الباء بالباء چیست. گفته شده منظور از، ق، قارتال و قریبی، منظور از ب، پند یک وبعیدی است. براین مبنا قارتال نزدیک به اسکودارو پند یک دور از اسکودار است.^{۱۱۳}

قارتال^{۱۱۴} (Kartal)

پس از ۴ ساعت عبور از استانبول، این منزل واقع است.^{۱۱۵} قصبه قارتال آب و هوای لطیف دارد. در پیش جامع شریف این قصبه چاه آبی هست که آب آن بسیار سبک است.^{۱۱۶}

از اسکودار به قارتال راه هموار و آسان است و تعدادی خانه مسلمان و کافر هم وجود دارد.^{۱۱۷}

^{۱۰۸} .Hac Yolunun ilk Duragi, Ayrilik cesmesi, Omer Faruk Serefoglu, Dersadetten Harameyn'e, s7580.

^{۱۰۹} . منازل الطریق، علی امیری، شماره ۸۹۲ ص ۴ ب

^{۱۱۰} . منازل نامه تحفة الحرمین ص ۵۰

^{۱۱۱} . منازل الحج الشیخ الحاج ابراهیم، ص ۵۱ ب

^{۱۱۲} . عبدالرحمن عبدالرحمن هبری ص ۹۱ آ

^{۱۱۳} . منازل الطریق الی الله العطیق ۶۵ آ

^{۱۱۴} . امروز کارتال تلفظ می شود

^{۱۱۵} . مقصود از ساعت آن است که مثلاً از قرطال تا ککبوزه ۵ ساعت است.

^{۱۱۶} . منازل الحج و مسافه الفج للعج و السج ص ۵۱

^{۱۱۷} . عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ۶۵

امین شریف صرّه و ساقاباشیان و حجاج مسلمین از استانبول به اسکودار فوج فوج می گذرند و در آن اقتضاء می کنند و چند روز در آنجا مکث و اقامت می کنند. البته کاروان بعد از ۳ ساعت طی مسیرو ۱ ساعت نرسیده به قارتال به کارتال که در نزدیکی مال تپه است می رسند و مشرف به بندر از نیکمید است و در یک محل مرتفع واقع است. به اصل واژه آن گوللوک یازی تعبیر می شود هیچ غذایی پیدا نمی شود، مقایسه کنید که نان و کاه را با هم می فروشند در این محل باید مواظب باشند^{۱۱۸}. چند خانه و دکان و ۲ مسجد و کارونسرا و حمام دارد. نیز بین کارتال و ککبوزه (منزل بعدی) یک قریه کوچک به نام پندیک و جایی به نام سلطان چاییری وجود دارد. از نزدیکی این محل عبور میکنند و به منزل ککبوزه می رسند^{۱۱۹}. جو ۶۲ عدد، نان ۲۵۰ عدد، برنج ۲۹ قیه (۴۰۰ درهم یعنی ۱۲۶۲ گرم) روغن ساده ۷۰ قیه، گوشت ۷ قیه، یک خلعت به آقای ویودا، یک خلعت به نایب افندی جمعاً ۹۳۳ قروش، توسط امین صرّه در سال ۱۲۵۳ ق در این منزل اعطا شده است^{۱۲۰}.

ککبوزه^{۱۲۱} (Gebze)

از اسکودار تا این منزل ۵ ساعت راه است. اصطلاح ککبوزه یک غلط مشهور است و اصل آن اصطلاح گیگ بازی بود (گیگ به معنای گوزن). دو مسجد دارد، یکی به نام فاتح غازی اروخان که بسا اصلش کنیسه بوده است.^{۱۲۲}

در این قصبه دو جامع شریف هست. یکی را شخصی به نام چوپان مصطفی پاشا بنا کرد و کنار آن تکیه، مدرسه، عمارت و مسافرخانه وجود دارد. یک مصحف شریف به خط یاقوتی در این مسجد شریف وجود دارد. (یاقوت یکی از خطاط کاخ عباسی و ترک بوده است. وی قوانین اقلام سته ابن مکلا را ترویج داده بود). جامع شریف دیگر نیز فاتح ولایت، مرحوم سلطان اروخان قاضی بنا کرده است. آب چاه در این منزل کم و غیر عمیق است و با دلو از چاه کشیده می شود. ششمان ابراهیم پاشا، چهل چاه در آنجا حفر و آب آنها را در یک جا جمع کرده بود. این آب به تمامی چشمه ها و حمام ها می رسید. مرحوم خواجه فضل الله پاشا و مرحوم شیخ الیاس افندی، شیخ طریقت خلوتیه در این منزل مدفون هستند.^{۱۲۳}

داخل مسجد مصطفی پاشا برخی اشیاء قندیل شکل وجود دارد، اصلش این شی از سنگ یشم است؛ مشاهده آن دیدنی است. از ککبوزه تا معبری که به (دیل) تعبیر می شود و منزل بعدی است؛ دو راه وجود دارد یکی نیم ساعت زود ولی راهش سنگلاخ و صعب العبور است از ککبوزه تا معبر (دیل) پایین می آیند و در آن سو به قریه ای به نام هر سک در طی نیم ساعت می رسند.

^{۱۱۸}. محمد امین ۳ آ، منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج ص ۵۳

^{۱۱۹}. نهجة المناسک ص ۱۷۶

Asitaneden Mekke Mükerrreme ye şehir ve kasabat ve karyelerin mabeyn mesafeleri ne mikdar olduğu .Yol kültğr dergisi ISFALT sayı 9 s 176-181 İstanbul 2001

^{۱۲۰}. Hatti Humayun tasnifi, 48. 306/B 1253 .

مربوط به صفحه قبل ---- دفتر صرّه توسط امین صرّه خلیل کامل آقا در سال ۱۲۵۳ ق / ۱۸۳۷ میلادی نوشته شده است. کل مصارفی که در راه خرج شده را نشان می دهد. مات برخی از قسمت های ترجمه این دفتر را که توسط منیر اتالار انجام و چاپ شده انتخاب کرده و برای نمونه قید شده است.

^{۱۲۱}. به شکل ککبوزه نیز نوشته می شود.

^{۱۲۲}. عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم ص ۶۵ / البته روایتی دیگر مسافت بین دو منزل را ۶ ساعت قید کرده است. / نهجة المناسک ص ۱۷۶

Asitaneden Mekke Mükerrreme ye şehir ve kasabat ve karyelerin mabeyn mesafeleri ne mikdar olduğu .Yol kültğr dergisi ISFALT sayı 9 s 176-181 İstanbul 2001.

^{۱۲۳}. منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج ص ۵۱ ، چوپان مصطفی پاشا اصالتا بوسنی و یا آلبانی می باشد آثار ایشان در این جا یکی از بهترین مجموعه آن دوران می باشد. این مجموعه کاروانهایی که به آناتولی و ایران می رفتند و کاروانهای حج که از غرب راه می افتادند نقش مهمی داشت.

راه دیگر تا دیل پنج مایل است در رفتن به دیل از محل هایی به نام چشمه چورکچی اوغلو و یورمروک کایا و توزلوپنار عبور می‌شوند. از دیل به آن سو با کرجی و ماعونه ها عبور میکنند. در اینجا عجله کردن و مضایقه جایز نیست. یک کاروانسرای خراب در ساحل هست و از ککبوزه ۳ ساعت و نیم فاصله دارد و نیز مشرف به خلیج از نکمید است

دیل (Dil)

از ککبوزه تا دیل دو ونیم ساعت فاصله است (در راه است) ^{۱۲۴} ، دو طرف دیل اسکه است برای عبور افراد، قایق- های بزرگ وجود دارد، در مسیر بین ککبوزه و دیل، چشمه- های بسیاری هست ^{۱۲۵} . اما در خود دیل تنها یک چشمه وجود دارد ^{۱۲۶} .

مجموعه- ای متشکل از مسجد، گنبد، تکیه، کتابخانه، دارالشفاء، اتاق- های آقایان، (پاشاها)، بازار و حمام وجود دارد ^{۱۲۷} . شمشان ابراهیم در ۴۰ نقطه این منزل، چاه ایجاد کرده، خواجه فضل الله پاشا و مرحوم شیخ الیاس افندی از طریقت ^{۱۲۸} خلوتیه در اینجا مدفون -اند. از زیارت آن غفلت نشود.

هرسک ^{۱۲۹} (Hersek) و دربند (Derbend)

از استانبول تا هرسک ۸ ساعت راه است. از منزل دیل با کشتی به هرسک می‌روند و سریع از اینجا عبور کرده و اندکی بعد به دربند می‌رسند. در آنجا همه چیز پیدا می‌شود ^{۱۳۰} .

محمد پاشا در هرسک مسجدی ساخته که نماز جمعه در آن برگزار می‌شود. در جلو مسجد یک طبخ خانه و امارات و دو سه کاروانسرای کوچک وجود دارد. هرسک ساحلی و راهش هموار است و در یک منطقه صاف و هموار ساخته شده است. ^{۱۳۱} . متصرف کو جا علی، صره شریف را از منزل هر سک می‌گیرد و تا محل آق شهر محافظت می‌کند.

در اثنای عبور، قوافل حجاج برای اینکه شلوغ نشود، با آرامش حرکت می‌کنند. ^{۱۳۲} در بازار یک نانوايي و بقالی وجود دارد. ولی حجاج اکثراً در آنجا اطراق نمی‌کنند و به دربند که ۵ ساعت فاصله دارد، می‌روند. ^{۱۳۳} از هرسک تا دربند راه صعب العبور است یک چاه دارد که به آن (قرخ گچیت) می‌گویند و به فاصله

^{۱۲۴} . محمد امین آ، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله برگ ۶۵

^{۱۲۵} . نهجة المناسک محمد ادیب درویش، ص ۲۵

^{۱۲۶} . محمد امین ، ۲

^{۱۲۷} . دایرة المعارف دیانت DIA، ج ۸، ص ۳۵۱

^{۱۲۸} . محمد امین آ

^{۱۲۹} . منزل هرسک و دربند در اغلب منازل با یکدیگر قید می‌شود. لذا این دو منزل در یک مبحث توضیح شد. منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج ص ۵۲

^{۱۳۰} . منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج ۵۲ - گذرگاه راه حج و مصارف آن (راه خشکی ۱۲۵۳ ، ۱۸۳۷ م)

Münir Atalar ,s 241 ,Dersadetten Harameyne ,2008Yitik hazine yayınları ;İstanbul

^{۱۳۱} . عبدالحمین هیری ۹۱ ب

^{۱۳۲} . منازل الطریق ۵ب، این مسجد در سال ۱۱۷۹ با زلزله خراب شده و دوباره بازسازی شده و هنوز از آن استفاده می‌شود، منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج ص ۵۳

^{۱۳۳} . محمد ادیب درویش ص ۲۵

^{۱۳۴} . الحاج ابراهیم ۵۲ آ

یک ساعت راه، به چمن چای باشی می‌رسند که حجاج در آن منزگاه فرود می‌آیند.^{۱۳۵} اهالی آنجا تمیز کردن راهها و راهنمایی کردن مسافران راه، از قلعه بلک آباد تا دربند، بر عهده می‌گیرند. راهزنی هیچوقت در این معابر، کم نمی‌شود.^{۱۳۶}

دربند یک قریه کافر نشین است^{۱۳۷} و کل ساکنانش نصارا هستند. زنها و دخترهای فروشنده در آنجا همه وسایل مورد نیاز لازم را می‌فروشند.^{۱۳۸} نیز درهرسک ماست زیاد موجود است.^{۱۳۹} در دربند دو کاروانسرا وجود دارد که یکی از آن دو توسط پیری پاشا (وفات ۹۳۹ ق) و دیگری توسط سلطان محمد خان احداث شده است.^{۱۴۰} از این منزل دو ساعت مانده تا ازنیق دو محل به نام مراغ و پاشاچایری موجود است.^{۱۴۱}

ازنیق (Iznik)

۷ ساعت راه تا اسکودار فاصله دارد. شهری بسیار بزرگ است. در سال ۷۳۱ ق سلطان اورخان آنجا را فتح کرد. روایت می‌شود که بانی اصلی شهر مرحوم سام، پسر نوح (ع) است. هر چیزی که اراده کنی در آن موجود است. در بیرون شهر کوه -های بزرگی هست، جای با صفایی است اما هوایش سنگین است.^{۱۴۲} راه، از دربند تا ازنیق پر درخت و جنگلی است. درخت های زیتون زیاد است و روغنش معروف است.^{۱۴۳} اما ناهمواری راه زیاد و کوهستانی است.^{۱۴۴} . محافظت و اداره منزل ازنیق برعهده اهالی خودش است، ۱۸۰ مأمور از اهالی آنجا محافظت منزل را تأمین می‌کنند. علاوه بر آن در منزل ۳ چارپا، تعیین شده است. کاروان-سراها و بازارهای خوب و روبراهند. هر چه لازم است در اینجا وجود دارد، علوفجات و غذا کم پیدا می‌شود.^{۱۴۵} . ۶۰۰ دکان دارد و هر چیزی که نیازی به کار یدی ندارد و انواع اقسام لوازم موجود است.^{۱۴۶} مسجد سلطان اورخان^{۱۴۷} مسجد سلیمان پاشا، مسجد چلب محمود و مسجد یشل(سبز)در آن وجود دارند.

^{۱۳۵} . محمد امین ۲ ب / محمد امین ۳-آ ب.

^{۱۳۶} . اولیا چلبی ج ۳ ص ۵

^{۱۳۷} . عبدالرحمن هبری ۹۱ ب

^{۱۳۸} . همان.

^{۱۳۹} . محمد امین آ، منازل نامه تحفة الحرمین ص ۵۰

^{۱۴۰} . محمد ادیب درویش. ص ۲۶

^{۱۴۱} . نهجة المناسک محمد ادیب درویش ص ۱۷۹

^{۱۴۲} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج که سال ص ۵۹ / روایت دیگر فاصله شهر را ۱۰ ساعت قید کرده است

^{۱۴۳} . محمد امین ۳ ب

^{۱۴۴} . محمد امین ۳-آ ب

^{۱۴۵} . محمد امین ۳ ب

^{۱۴۶} . اولیا چلبی سیاحت نامه جلد ۳ ص ۸

^{۱۴۷} این بنا که از کلیسا به مسجد تبدیل شده، یک مناره دارد و چون این مسجد سوخته در دوران سلیمان قانونی به امر ایشان توسط معمار سینان تبدیل شد. امروز فقط ستون هایش

مسجد دیگری نیز وجود داشت که از کلیسا به مسجد تبدیل شد، یک مناره داشت ولی به علت آتش-سوزی، به امر سلیمان قانونی توسط معمار سنان تعمیر شد، امروز فقط ستون هایش باقی مانده است. دو حمام که یکی را حمام بنی(جدید)و دیگری حمام اسکی (قدیم) میگویند، دوازده کاروانسرای کاشی کاری شده، دو طبخ خانه و دومدرسه وجود دارد^{۱۴۸}. یکی از مدرسه -های اینجا توسط سلطان اورخان، ساخته شده است و به عنوان اولین مدرسه‌ی ساخته شده عثمانیان، مشهور است^{۱۴۹}. این مدرسه شامل ۴۶ مکتب است که معروفترین آنها مکتب اورخان غازی، مکتب سلیمان پاشا و مکتب عزیز است.^{۱۵۰} در قصبه‌ی مرقومه، گوندوز آلپ پسر شاه ارطغرل (موسس روحانی دولت عثمانی)و علاءالدین اسود شارح، وقایع و ملا خیالی، مدفون است. حضرت اشرف زاده - قدس سره - در آن جا مدفون است و در آنجا مسجدی و تکیه ای بنا کرده مرقدش هم محل زیارت است^{۱۵۱}. حجاج در چمن زار داخل قلعه نزول می-کنند. منزلگاه اینجا میباشد.^{۱۵۲} بعد از ازنیق، راه دو شاخه می‌شود. یکی راه لفکه است که طی ۳روز به اسکی شهر می-رسند. این راه مقداری ناهموار است. دیگر راه ینگه شهر است^{۱۵۳}. در هر راه ۳منزل وجود دارد. در راه لفکه، لفکه وزیر خان و سوگوت و در راه ینگه شهر، آق بیوک و بزویوک، بعضی قافله-ها در مسیر رفت، میتوانند راه اول را و در مسیر بازگشت می توانند راه دوم را انتخاب کنند^{۱۵۴}. با دو ساعت طی طریق از ازنیق به منزل بئر مراغی که باصفا و یک وادی سرسبز است، می-رسند^{۱۵۵}. در جوار قصبه مزبوره دریاچه ای است که آبش لذیذ و ماهی به نام لینه(یک نوع ماهی)صید می شود که قدش نیم وجب است، خشک شده این ماهی به سرزمین‌های دیگر فرستاده می‌شود.

در ازنیق، میت:۴۴ قیه برنج، ۱۲ قیه روغن ساده، ۳۲ قیه گوشت، ۵۵۴ عدد نان، ۱۱۰ کیلو جو، ۳۴۵ قیه کاه، و... جمعاً ۲۱۷۷، قروش^{۱۵۶}.

ینگه شهر (Yenişehir)

بین ازنیق تا ینگه شهر، ۴/۵ ساعت راه است. راهش مقداری صعب العبور است. ینگه شهر، شهر نوسازی است که رودخانه ای، از آن می‌گذرد.^{۱۵۷} در ینگه شهر، مسجد سینان پاشا (فاتح یمن و افسر دوره سلطان مراد سوم)، دو کاروانسرای بزرگ و بی نظیر که در امارت آنها مسجد موجود است، سه مسجد و ۲ تا ۳

^{۱۴۸}. منازل الحج و مسافة الفج للبح و السج (۵۲)

^{۱۴۹}. عبدالحمین هیری ۱۹۲

^{۱۵۰}. اولیا چلبی ج ۳ ص ۷

^{۱۵۱}. نهجۃ المناسک ص ۱۷۸

^{۱۵۲}. محمد امین ۳ ب ۴

^{۱۵۳}. منازل الطریق الی بیت الله العتیق ۶۵ آ

^{۱۵۴}. عبدالحمین هیری ۱۰۵ آ

^{۱۵۵}. عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ۶۷، ۱۲ ساعت راه قید شده است..

^{۱۵۶}..... ارزاق و حبوباتی که در روزگار سلطان محمود دوم فرستاده می‌شد، برای اهالی مکه و مدینه تا حدی کافی بود. صره و حبوباتی مانند گندم و برنج و غیره چیزهایی بود که برای زندگی روزه مره مردم این دو شهر کافی بود و آنان با صره ارسال سلطان در ایام حج، بدهی‌های طول سال خود را می‌پرداختند. این کمکها که به صورت گسترده از زمان سلیم آغاز شده بود، در دوران بعد هم ادامه یافت و شرایطی را برای دولت عثمانی پدید آورد که آنان نفوذ بی حد و حصری در حجاز کسب کردند..گذرگاه راه حج و مصارف ان ص ۲۵۰.

کاروانسرای کوچک وجود دارد.^{۱۵۸} یکی از مساجد توسط پادشاه اورخان قاضی ساخته شده، اصل این مسجد کلیسا بوده است (اورخان قاضی این مسجد را با هدف درست کردن یک شهر جدید به نام ککیوزه ساخت)^{۱۵۹}. ششمان ابراهیم پاشا از هزینه‌ی خود دویست کیسه رومی (یک کیسه ۵۰۰ آقچه می باشد) در سال-های ۱۰۷۷ق/۱۷۶۳م صرف کرد تا یک چشمه‌ی ۴گوشه در این منزل ساخت^{۱۶۰}.

رینگی شهر هر چه لازم باشد، پیدا می‌شود^{۱۶۱}.

این شهر در ابتدا آق شهر نام داشت. روایت می‌شود که یکی از ملوک قدیم در فصل بهار از آن شهر عبور می‌کرد و شکوفه‌های سفید زیادی دیده و این شهر را آق شهر گفته بود.

لفکه (Lefke)

“ ۷ ساعت راه است. قصبه لفکه جایی بسیار خوش آب و هواست. یک قریه‌ی کوچک پوشیده از خانه-های با سقف-های شیب دار، است^{۱۶۲}. در تاریخ ۷۸۰ ق، سلطان عثمان خان آنجا را فتح کرد. لوایش متعلق به سلطان او نواست. اهالی شهر، لفکه راه، لوکا می-نامند. آب فراوان دارد در نزدیکی، رودخانه ساکاریا قرار دارد. در آن نهرهایی به نام آب پرسوک هست که از طرف شرق سگوت سرازیر می‌شود و زیر پل گیوه به دریای سیاه وصل می‌شود. راهش سنگلاخ و صعب العبور است. ابریشم در آنجا یافت می‌شود^{۱۶۳}. درخت‌های چنار زیاد است^{۱۶۴}. علف و خوراک وجود دارد. جارویش معروف است^{۱۶۵}.

اسکندر پاشا در آنجا یک مسجد، یک کاروانسرا، حمام و بازار ساخته است. علاوه بر آن، پنج مسجد، چهار کاروانسرا، حمام و مکتب، وجود دارد. در لفکه نماز جمعه برگزار می‌شود. مرقد اردغرل بیگ قاضی پدر سلطان عثمان خان قاضی از جد آل عثمان، در اینجاست. ایشان در ۶۸۷ هجری فوت کرده است. در لفکه یک دربند وجود دارد که بعد از آن، از یک پل سنگی عبور می‌شود که رودخانه مذکور، از کوه کشیش می‌آید که آب آن بسیار لذیذ است. در لفکه نماز جمعه برگزار می‌شود. ششصد خانوار دارد و روز یکشنبه بازاری بزرگ تشکیل می‌شود^{۱۶۶}.

^{۱۵۷}. منازل الطريق الی بیت الله العتیق ۶۵ آ

^{۱۵۸}. عبدالحمین هیری ۹۲ ب

^{۱۵۹}. منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج ص ۵۶، همان آ. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

^{۱۶۰}. اولیا چلبی ج ۹ ص ۷

رتال جامع علوم انسانی

^{۱۶۱}. منازل الطريق الی بیت الله العتیق ۶۵ آ/روایتی دیگری آورده که: از ازنیق ۱۱ ساعت فاصله دارد.

^{۱۶۲}. نهجة المناسک ص ۱۷۹

^{۱۶۳}. منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج ص ۵۳، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم ۶۷ ب. ۵ ساعت راه است. الحاج ابراهیم ۵۲ آ. منازل نامه تحفة الحرمین ۵۲

^{۱۶۴}. منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج ص ۵۸

^{۱۶۵}. محمد امین ۴ آ

^{۱۶۶}. پیشین. ۲۴ ب

نزدیک به این محل یک وادی به نام چلتیک لیک قرار دارد. بین لفکه و سگوت آثار کوپرولومحمد پاشا، مسجد وزیر خان، کاروانسرا و حمام، وجود دارد.^{۱۶۷} جمعاً ۱۶۳ قروش مبنی بر دفتر صره در این منزل خرج شده است.^{۱۶۸} قیه بلغور، .. یک بقیه به آقای ویودا، ۲۰۰۰ عدد بینیش (هریه چشم روشنی) به تربت دارار طول قاضی. .. جمعاً ۱۰۴۳۶ قروش^{۱۶۹} در این منزل توسط امین صره داده شده است.^{۱۷۰}

اق بیق (Akbiyik)

بین ینگی شهر تا اق-بیق، چهار و نیم ساعت راه است. در اق بیق فقط یک کاروانسرا هست که راهش سنگ فرش است. حجاج عموماً، آنجا اطراق نمی کنند و تابازارجق به راه خود ادامه می دهند.^{۱۷۱}

بازارجق (Pazarcık)

بین بازارجق تا اق بیق، پنج ساعت راه است. از ینگی شهر تا اینجا، نه و نیم ساعت فاصله است.^{۱۷۲} در راه ینگی شهر به بازارجق یک کوه بزرگ واقع است که نزدیک به هشت ساعت از این کوه عبور می کنند. بازارجق یک روستای کوچک است و مصطفی پاشا مسجد، حمام و کاروانسری در آن ساخته است. در بازارجق هر چه لازم است، پیدا می شود.^{۱۷۳}

وزیر خانی (Vezirhani)

۵ ساعت راه است. قصبه وزیر خانی جای قشنگی است. از لفکه به وزیر خانی چهار ساعت راه است. دو ساعت از مسیر صعب العبور کوه که شیب راه رو به بالا می رود، می - گذرند و در پایان شیب یک دریند دارد. از آنجا شیب به سرازیری تبدیل می - شود. خیلی راهش باریک است، به طوریکه دو نفر باهم نمی توانند از آن عبور کنند. بعد از نزول به صافی یک ساعت در کاروانسرای راه نزول می - کنند. دو طرفش درخت های توت مفروش وجود دارد. دو کاروانسرای مقابل نیز وجود دارد که داخل آنها چند دکان و اطرافش خانه های کفار است این دو کاروانسرا توسط محمد پاشای کوپرولو (وفات ۱۰۷۱ق) ساخته شده است. یک مسجد و یک

^{۱۶۷}. نهجة المناسک ص ۱۷۹

^{۱۶۸}. گذرگاه راه حج و مصارف آن ص ۲۵۱

^{۱۶۹}. موضوع ارسال هدایا که به طور معمول برای چهره های شاخص و افراد روحانی فرستاده می شد، به رغم آنکه به لحاظ مالی، خسارت سنگینی برای خزانه عثمانی بود، اما نفرستادن آن به مقام دولت عثمانی در میان مسلمانان خلل وارد می کرد. لذا هر ساله و به طور مداوم فرستاده می شد. البته این هدایا، تنها از طرف سلطان عثمانی فرستاده نمی شد، بلکه بسیاری از چهره های برجسته این دولت و اعیان هم هدایایی را همراه کاروان ارسال می کردند. در کنار سکه هایی که هر ساله فرستاده می شد، هدایای جنسی هم که شامل حیوانات و خشکبار بود، بخشی از صره همایون را تشکیل می داد. در کنار این هدایا، مبالغی هم برای تعمیر چاه ها و چشمه های آب مکه و آباد سازی آن فرستاده می شد و در این باره، سهمی هم از خزانه دولت در نظر گرفته می شد. برای پرده کعبه هم وقفی خاص وجود داشت. در برخی از سالها، هدایای ارسالی بسیار گران قیمت بودند. برای نمونه، سلطان مراد سوم، سه عدد قندیل به مکه فرستاد که از طلا ساخته شده و با جواهرات مختلف تزیین شده بود. علاوه بر مراد سوم، برخی دیگر از پادشاهان عثمانی هم قندیل و آویزهای الماس به حرمین فرستادند؛ از جمله می توان، از سلطان احمد اول، محمود دوم، و عبدالحمید اول یاد کرد. در میان هدایا، پرده های کعبه که از پارچه های گران بها دوخته شده و روی آن با طلا، نقره و یاقوت آراسته شده بود، دیده می شد. به دنبال تعویض پرده، پرده قدیمی به چیزهایی؛ از جمله لباس، جلیقه، کلاه و سجاده تبدیل شده و میان اهالی و بزرگان مکه و مدینه توزیع می شد. از جمله هدایا، پرده در و نیز کلید کعبه بود که همراه با صره همایون ارسال می گردید.

^{۱۷۰}. گذرگاه راه حج و مصارف آن (راه خشکی ۱۲۵۳، ۱۸۲۷ م) ص ۲۵۱

^{۱۷۱}. عبدالحمین هیری ۹۲ ب

^{۱۷۲}. منازل الطریق ۱۶

^{۱۷۳}. عبدالحمین هیری ۹۲ ب

^{۱۷۴}. پس از بازارجق منزلی به نام عثمان جق وجود دارد که فقط در منازل نامه - حاجی محمود به شماره ۳/ ۴۸۸۶ قید شده است.

حمام دارد که آن دو هم توسط ایشان ساخته شد.^{۱۷۵} آب ساکاریا نیز از جلوی وزیر خانی عبور می‌کند ساکنانش کم هستند. هرچیزی که مورد احتیاج حجاج است، آنجا پیدا می‌شود. حجاج در کنار نهر ساکاریا منزل می‌کنند.^{۱۷۶} ابریشم موجود است^{۱۷۷}.

بزاویوک (Bozöyük)^{۱۷۸}

از بازار جق چهارونیم ساعت فاصله دارد. محل منزل، چمنزار است که آب بسیار خنکی دارد. اینجا یک روستا است.^{۱۷۹} راهش کوهستانی و کنار رودخانه است. یک مسجد ساخت قاسم پاشا که جلوی طبخ خانه، کاروانسرا و حمام موجود است، وجود دارد. این مجموعه به دستور قاسم پاشا در سال ۹۳۴ ق. ساخته شده است، معمار آن معروف به معمار سنان است و امروز مخروبه است.^{۱۸۰} غیر از این کاروانسرا، دو کاروانسرای ویرانه نیز وجود دارد.^{۱۸۱} وسایل مورد نیاز موجود است. علت نام گذاری اینجا این بوده که در اطرافش چند تپه خشک وجود دارد، چون تلفظ نام روستا، ثقیل است بعضی ها به آن قاسم پاشا می‌گویند.^{۱۸۲}

سگوت (Sögüt)^{۱۸۳}

۸ ساعت راه است. ولی از لفکه ۹ ساعت فاصله دارد قصبه سگوت قصبه بسیار زیبایی است. کنار کوه است.^{۱۸۴} سگوت، جق و صاف هم به این شهر می‌گویند. ۷۰۰ خانه مفروش. ترک دارد.^{۱۸۵} ۳ جامع، کاروانسرا، حمام ها، بازارها و محلات دارد. یکی از مساجد ساخت سلطان محمد، دیگری حسین افندی حفظی و بعدی مسجد استانبول آقاسی است. نماز جمعه برگزار می‌شود. یک بازار کوچک دارد. لوایش سلطان اونواست^{۱۸۶}. قاضی سابق مکه، توفیق افندی گفته است که در آنجا جد قاضی اروخان که جد آل عثمان و اسمش ارطغرل است، مدفون است. این مطلب را با تحقیق گفته بود. فی الواقع، این فقیر در معیت قاضی بورس، قبر حضرت اروخان را در بورسای زیارت کردم^{۱۸۷}.

^{۱۷۵} الحاج ابراهیم آ، منازل الحج و مسافة الفج للعب و السج ۵۹ ب

^{۱۷۶} محمد امین آ ۵

^{۱۷۷} (عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ص ۷۰

^{۱۷۸} نام دیگر این منزل قاسم پاشا است. منزل آياصوفيا، شماره ۱۴۶۹. ۲۵ ب

^{۱۷۹} عبدالحمین هیری ۹۳ آ

^{۱۸۰} همان، ص ۹۲ ب

^{۱۸۱} همان.

^{۱۸۲} منازل الطريق ۶ ب

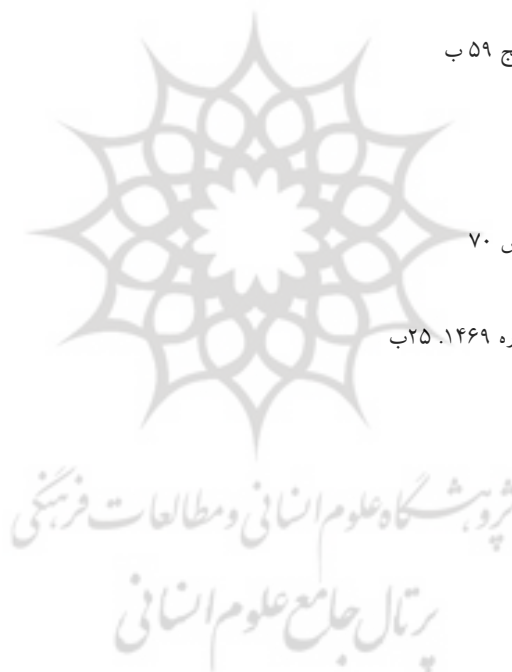
^{۱۸۳} سگت و قواقلق نیز گفته شده است. آياصوفيا . شماره ۱۴۶۹

^{۱۸۴} خسرو پاشا پاشا ذکر منازل ۶۳۹ / ۲، ص

^{۱۸۵} اولیا چلبی جلد ۳

^{۱۸۶} نهجة المناسک ص ۱۷۹

^{۱۸۷} عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ۷۰ آ، ۳

حجاج در سگوت نیم ساعت می-مانند و استراحت می-کنند. جای منزلگاه همانجا است. غوره- های لطیف و خوب در اینجا بسیار فراوان است و نوعی غذای گوشتی (Sucuk)) بسیار خوب و عالی در آن یافت می‌شود.^{۱۸۸} ترشی انگور، لواشک (از توت) و سنجشش مشهور است. گوشت، نان و سایر چیزها موجود است.^{۱۸۹} چون به شهر بیره جق نزدیک است بالشهای مخمل می‌آورند و می‌فروشند. زغال زیاد است.^{۱۹۰}

اسکی شهر (Eskişehir)

از سگوت تا اینجا یک صحرای وسیع واقع شده است.^{۱۹۱} و ۹ ساعت راه است.^{۱۹۲} قصبه بسیار خوش و خرم است اما باذن الله باران در آنجا قطع نمی‌شود. ۴ آب جاری و حمام بسیار گرم دارد. در نزدیکی اش رود خانه پورسوک جاری است.^{۱۹۳} جد اعلاى آل عثمان، شیخ ادب عالی در آنجا مدفون است، زیارت شود.^{۱۹۴} در دو محل، نماز جمعه می‌خوانند. یکی از این مسجد ها را علاء الدین و دیگری را مصطفی پاشا بنا نمود. قصبه مشتمل بر بازارها، کاروانسرا و مساجد است. شهاب الدین سهروردی و شیخ ادب عالی (موسس روحانی دولت عثمانی) در آنجا مدفون می‌باشند.^{۱۹۵} مردمش اکثراً لوله ساز (لوله یک سنگ سفید و نرم است و با آن وسایل خانگی درست می‌شود.) هستند. سنجدی معروف به کوتوبالی (جعبه عسلی) در اینجا زیاد است و از تاوشان لو می‌آورند. انگورش هم زیاد است.^{۱۹۶} خربزه لذیذ به اذن الله دارد لوایش سلطان اونواست. در نانی بسیار خوب به اسم نان محله (محله سومونو)، در آنجا پخت می‌شود کاروان یک روز در آنجا می‌ماند.^{۱۹۷} در این منزل متسلم اسکی شهر، حاجی محمد بیگ از حساب خود جمعاً ۸۴۰ قروش اعطا کرد.^{۱۹۸} در سال ۱۹۴۱ق/۱۷۸۰م، بیست و نهم رجب روز دوشنبه در این جا اطسراق شده است.^{۱۹۹} قیه برنج، ۸ قیه روغن ساده، ۲۰۰ عدد نان، ۱۵ قیه گوشت، ۵۹ قیه جو، ۲۴۱ قیه کاه، ۴۰ قروش چوب، ۲۰۰ قروش مصرف متفرقه، یک خلعت به آقای ویودا، یک خلعت به نایب افندی جمعاً ۱۹۵ قروش داده شده است.^{۲۰۰}

^{۱۸۸} . منازل الحج و مسافة الفج للعب ص ۵۹ آ

^{۱۸۹} . محمد امین، ۵ آ

^{۱۹۰} . الحاج ابراهیم، ۵۲ آ، منازل الحج و مسافة الفج للعب و السج ص ۶۰

^{۱۹۱} . بزایوک تا اسکی شهر ۱۰ ساعت فاصله دارد. در راه بزایوک به اسکی شهر یک منزلگاه به نام روستای قاواق وجود دارد. اگر در اینجا توقف شود، ۷ ساعت راه است و راه آن بیشتر وادی است. عبدالحمین هیری ۹۳ آ

^{۱۹۲} . همچنین آمده که بزایوک تا اسکی شهر ۱۰ ساعت فاصله دارد. محمد امین ۶ آ

^{۱۹۳} . نهجة المناسک ص ۱۷۹ گذرگاه راه حج و مصارف ان (راه خشکی ۱۲۵۳، ۱۸۳۷ م) ص ۲۵۱، منازل الطریق، ۷ آ.

^{۱۹۴} . منازل الحج و مسافة الفج للعب و السج ص ۶۰ ب/روایت دیگر ۱۰ ساعت مسافت را قید کرده است نهجة المناسک ص ۱۷۹ گذرگاه راه حج و مصارف ان (راه خشکی ۱۲۵۳، ۱۸۳۷ م) ص ۲۵۱، منازل الطریق، ۷ آ.

^{۱۹۵} . الحاج ابراهیم ۵۲ آ/ محمد ادیب درویش ص ۲۹.

^{۱۹۶} . محمد امین ۶ ب، منازل الحج و مسافة الفج للعب و السج ص ۵۴

^{۱۹۷} . عن استانبول الى الشام و مدينة و مكة و جبل عرفات شرفهم الله ص ۷۰ ب

^{۱۹۸} . گذرگاه راه حج و مصارف آن ص ۲۵۱

^{۱۹۹} . منازل الحج و مسظت الفج ص ۵۲ آ، منازل الحج: عشر افندی ۲/۲۴۱

سید غازی (Seyyidgazi)

۹ ساعت راه است. سید غازی و دختری به نام تاش اوران زیر یک گنبد مدفونند و در محل اُغوللاری در بیرون منزلگاه، یک مرقد دارند و چوپان اروحی، در جلوی در آنجا، مدفون است. والده سلطان علاءالدین کیقباد به طرف بالا، در یک زیرزمین مدفون است و مرقد دارد. همه زیارت شوند^{۲۰۱}.

در اینجا زغال بسیار ارزشمند است^{۲۰۲}. در انتهای باغستان اسکی شهر، دو ساعت دورتر از سواد قصبه، یک گرمابه موجود است که روی آن اجزای دوخانیه جمع می‌شود که جمع شدن آن شبیه به روغن زیتون است. هنگامی که پس از محاصره استانبول، فتح میسر نشد و جهت عودت از استانبول، مسلم ابن عبدالملک اسلانبولی می‌خواست تفرج کند و به زیارت ایا صوفیه برود. یکی از بطل یا قهرمانان همراهش به نام بطل غازی که شخصی تنومند بود برای آنکه به ایشان آسیبی نرسد نگرهبانی داد. در راه بازگشت مسلم به شام، سید بطل غازی در همین منطقه شهید شده است.^{۲۰۳}

یک کاروانسرا در شاهراه و در کوهی مشرف به شهر واقع است. سیداباتال ابوالحسن؛ عبد الله انحطاکی القاضی تربتی شریف دارد که در محل خیلی مرتفع یک بنای عظیم و کارگیر واقع است. در نزدیکی اش آثاری از سلطان سلیمان خان قاضی شامل: مسجد؛ حجرات؛ مدرسه و مهمانخانه؛ دارالضیافه و حمام دارد. در این تربت و حجرات، درویشان بکتاشیان اقامت دارند. لوای قصبه‌ی مزکور سلطان اونواست. بین ایمن منزل و منزل بعدی یک روستای کوچک و مشتعل بر چند ین بیوت؛ کاروانسراها و دکان‌ها واقع است و غیر از این محل، یک محل هم وجود دارد که به نام تنگه کارلاپا معروف است^{۲۰۴}. در جنوب سید غازی بعد از روستای بار داق چی منزلی هست که نام آن قزل کلیسا است^{۲۰۵}.

خسرو پاشا (Hüsrevpaşa)

۸ ساعت راه تا سید غازی فاصله دارد. قصبه خسروپاشا مخروبه است. آبش اندک است و در مقابل شهر یک رود خانه جریان دارد. اهالی آن گلیم می‌بافند^{۲۰۷} و اداره منزل نیز بر عهده اهالی خسرو پاشا است. در این منزل شش چاپار بوده است که طبق فرمانی به تاریخ ۱۶۴۰ ق، چهار چاپار در آنجا مداوم وجود دارند. خسرو پاشا در دوره بیزانس یک قریه معمور بوده است به مرور زمان ویران شده و در این قریه فقط یک قبه روی چهار طاق کلیسا، مانده است. در واقع کلیسای بود که سپس به مسجد مبدل شد.

^{۲۰۰} گذرگاه راه حج و مصارف آن ص ۲۵۰

^{۲۰۱} منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج که ۵۴ ب

^{۲۰۲} عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم ص ۱۷۲

^{۲۰۳} اسم اصلی وی بطل قاضی جعفرابن حسین و اهل مالاتییه است. هنگام فتح این منطقه توسط سلجوقیان روی قبرش گند، مطبخ و عمارت ساختند. بعدها از خراسان حاج بکتاش ولی با اجازه احمدیسوی به همراه هفتصد مریدش به اینجا آمدند. سلطان اورخان قاضی در این شهر را یکهزار خانه اسکان داد. اولیا چلبی، ج ۳ ص ۱۳. اسم بطل غازی در داستان‌های معروف ترک، قهرمانی است که با هویت غازی، ولی بزرگ. مخصوصاً در آناتولی مشهور می‌باشد. در دوران امویان در آناتولی در جنگهای با بیزانس نقش مهمی ایفا کرد.

^{۲۰۴} نهجه المناسک ص ۱۸۰.

^{۲۰۵} . Derbend Teşkilatı ,Cengiz Orhonlu , s 30 ،

منازل الحج: عشر افندی ۲/۲۴۱

^{۲۰۶} نام دیگر این منزل ینگلی خان می‌باشد و امروزه به نام خان کویبی (روستای خان) معروف است. همان.

^{۲۰۷} منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج ۵۴ ص ، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ۷۰ ب برخی منابع ۹ ساعت فاصله را قید کرده اند. گذرگاه راه حج و

مصارف آن ص ۲۵۲

خسرو پاشا در سال ۱۰۳۹ ق، در راه بازگشت از سفر بغداد از این محل عبور کرده است اهالی آنجا این منزل را مکانی مخوف و منزل راهزنان خونخوار و دزدان شرور معرفی کرده اند به همین دلیل خسرو پاشا در این محل کاروانسرای جدیدی بنا کرد و جمعیت زیادی از اطراف کوچاند واسکان داد. این منزل روستا و مسکونی معرفی شد. وی همچنین قصد داشت، یک مسجد بسازد ولی در اثر خشم پادشاه به قتل رسیده ولی امین ساختمان که از وارثان ایشان بود، مسجد را به اتمام رساند.^{۲۰۸} کاروانسرای خسرو پاشا بسیار بزرگ است بازار شهر داخل کاروانسرا است. هر چه لازم است پیدا می‌شود.^{۲۰۹} همه مصارف کاروان سرای خسرو پاشا، از مطبخ و اموال متسلم قایا حصار، صرف شده است.^{۲۱۰} حجاج در بغل این کاروانسرا که چمن زار است، نزول می‌کنند.^{۲۱۱}

بیاط (Bayat)

گاهی حجاج در این منزل نزول می‌کنند و از ینگی خان تا اینجا، ۵ ساعت راه است.^{۲۱۲} بیاط یک روستای چند خانه -ای است^{۲۱۳} و یک مسجد بی مناره^{۲۱۴}، حمام کوچک و دو کاروانسرا که یکی از آنها معمور و دیگری ویران است، دارد. چشمه‌های روستای بیاط را خسرو پاشا تعمیر کرده است.^{۲۱۵} در بیاط و سایر منازل آب کم پیدا می‌شود و حجاج معمولاً^{۲۱۶} در کنار آب نزول می‌کنند. خصوصاً در روزهای زمستانی خیلی به زحمت می‌افتند.^{۲۱۶}

در روستای بیاط کاروانسرا و پلی چون دربند هست که از طرف تجار و کاروان های حجاج، بسیار مورد استفاده است. چون اینجا به مرور زمان خراب شده در تاریخ ۱۲۳۳ق/ ۱۸۱۸، دوباره تعمیر شده و اهالی آن روستا در بندچی ثبت شده اند^{۲۱۷}. در مسیر میان بولوادین و بیاط، یک دربند مخاطره -آمیز و مخوف واقع است و قصبه-ی این راه بسیار صعب العبور و نامش اینوگو [اونو و اینلر نیز خوانده می‌شود] است. در وقت لزوم در آنجا اطراق می‌شود است. اهالی آنجا نیز گلیم می‌بافند و فاصله-اش با بیاط ۸ ساعت راه است. در راه بین بیاط و بولوادین غیر از دو چاه که به ۳/۵ ساعت فاصله دارند، چاهی نیست. چاهها در یک جای مسطح می‌باشند.^{۲۱۸}

بولوادین (Bolvadin)

^{۲۰۸}. عبدالحمین هیری، ۱۹۴ آ

^{۲۰۹}. منازل الطریق، ۷ ب

^{۲۱۰}. گذرگاه راه حج و مصارف آن ص ۲۵۲

^{۲۱۱}. محمد امین ۸، منازل الحج و مسافة الفج للعب و السج ص ۵۶

^{۲۱۲}. عبدالحمین هیری، ۱۹۴ آ / خسرو پاشا ذکر منازل پاشا، ۶۳۹/۲ ص ۱۹۶. منازل الحج و مسافة الفج للعب و السج ص ۵۷

^{۲۱۳}. محمد ادیب، ص ۳۱ / گذرگاه راه حج و مصارف آن ص ۲۵۲.

^{۲۱۴}. منارل الطریق، ۷ ب

^{۲۱۵}. عبدالحمین هیری ۱۹۴ آ

^{۲۱۶}. محمد امین، ۸ ب

^{۲۱۷}. چنگیز اورخون لو ص ۲۵، منازل الحج: عشر افندی ۲۴۱/۲ ص ۲۱

^{۲۱۸}. محمد امین، ۸ ب

۱۳ ساعت فاصله دارد و نزدیک یک کوه واقع شده است. در وقت لزوم در آنجا اطراق می‌شود. بولوادین قصبه ای است که سه مسجد دارد، یکی مسجد سلطان پاشا و دیگری حاج افندی و آن یکی مسجد شیخ حاج خلیفه است. حاجی خلیفه در غرب مسجد مدفون است.^{۲۱۹} دو کاروانسرا وجود دارد و بزرگترین کاروانسرا ساخت خسرو پاشا است. این کاروانسرا با سرب پوشیده شده.^{۲۲۰} دوتا حمام دارد^{۲۲۱} بازارش روز پنج شنبه است^{۲۲۲} بولوادین دربند است و چون کوهستانی است زغال در آن موجود است مردم بولوادین گلیم بافی می‌کنند.^{۲۲۳}

سلطان سلیم خان در اینجا یک پل بزرگ پانصد و چهل قدمی، ساخته است. لوایش قاره حصار است. اینجا دیوار سنگی ساخته شده ای در راه وجود دارد که برای جدا کردن بین سنجاق کوتاهیه و قونیه است.^{۲۲۴} اگر لازم باشد حجاج در این جا اطراق می‌کنند.^{۲۲۵} منزل بولوایش مسجدی دارد که متعلق به شیخ حاجی خلوتی می‌باشد.^{۲۲۶} در مسیر رفتن تا اسحاقلو پل بزرگی هست که پل بولوادین نامیده می‌شود. این پل ۵۴۳ گام است.^{۲۲۷}

اسحاقلو (ishaklı)

۷ ساعت راه است. قصبه کوچکی است و آب جاری فراوان، میوه، باغ و بستان زیاد است. آب و هوای آن هم بسیار لطیف است. زغال فراوان است. این منزل در داخل حدود قارامان است (یکی از ایالت‌های عثمانی).^{۲۲۸} لوایش آق شهر است.

روزهای یکشنبه حجاج در چمنزاری نزدیک پل نزول می‌کنند در این منزل یک مسجد شریف و سه کاروانسرا هست یکی از کاروانسراها متعلق به کیکاووس ابن کیخسرو است که بنایش کارگیر است. ۳ دکان دارد، یک حمام، و یک چشمه به نام یاغلی پناز وجود دارد^{۲۲۹} که آبش خیلی خنک است.^{۲۳۰} کم جمعیت است و هیچ چیز پیدا نمی‌شود. پیر تفنگچیان احمد بیجان در اینجا مدفون است.^{۲۳۱}

^{۲۱۹} عبدالرحمن هیری، ۹۴ ب.

^{۲۲۰} محمد امین، ۸ ب/ درروایت دیگر آمده: از خسرو پاشا تا اینجا، ۱۲ ساعت راه است.

^{۲۲۱} منازل الطریق ۸ آ.

^{۲۲۲} محمد امین ۹ آ.

^{۲۲۳} الحاج ابراهیم، ۵۲ ب، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۷۸

^{۲۲۴} نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰

^{۲۲۵} ذکر منازل خسرو پاشا ص ۲۳

^{۲۲۶} منازل الحج: عشر افندی ۲/۲۴۱ ص ۲۱

^{۲۲۷} منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۶

^{۲۲۸} روایت دیگر آمده که: بین بولوادین و اسحاقلو ۵/۵ ساعت راه است. عبدالرحمن هیری ۹۴ ب، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ۷۹ ب /روایت بعدی این فاصله را ۸ ساعت قید کرده است. نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰.

^{۲۲۹} نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰

^{۲۳۰} محمد ادیب ص ۳۲

^{۲۳۱} محمد امین ۹ ب، منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ۵۶ ب

از این منزلگاه تا روستای چای یک ساعت راه است. بالای این روستا کوه سلطان و پابینش کوه گلین جق واقع است. پایین قصبه درخت زیاد وجود دارد. روستای دیگری نزدیک منزلگاه وجود دارد که روستای ابر نوشته می‌شود. در آنجا خوراکی موجود است. حجاج قاراجه حصار از آنجا عزیمت می‌کنند. از این منزلگاه تا اسحاقلو راه مسطح است.^{۲۳۲}

آق شهر (Akşehir)

۷ ساعت راه است. این منزل قصبه خوب و بزرگی است.^{۲۳۳} شبین حصار هم گفته می‌شود.^{۲۳۴} لوایش خود آق شهر است. خواجه نصرالدین [یا همان ملانصرالدین] در نزدیکی این قصبه مدفون است، زیارت شود.^{۲۳۵}

پادشاه عثمانی یلدریم بایزید در تاریخ ۷۹۳ ق، آن را از دست قارامان اقلی‌ها (یکی از دولت‌های کوچک آناتولی بوده) بدر آورد و برای حجاج امن ساخت.^{۲۳۶} در آق شهر سه مسجد و سه کاروانسرای بزرگ و پنج حمام و بازارهای بزرگ وجود دارد. یکی از مسجدها، مسجد حسن پاشا است (به این مسجد، مسجد عمارت هم می‌گویند و می‌گویند در غرب آن گنبد خواجه نصیر الدین است^{۲۳۷} در تاریخ ۹۱۶ ق، ساخته شده است) کنارش یک طبخ‌خانه است و دو مسجد دیگر، مسجد سلیمان و سلطان علاءالدین نام دارند. مسجد سلیمان به مسجد حاجی سلیمان نیز معروف است و در تاریخ ۶۱۰ ق، ساخته شده است. آب‌های شهر سردند و در نزدیکی شهر یک دریاچه کوچکی وجود دارد.^{۲۳۸} مناره‌هایی که تیمور لنگ ویران کرده همین جا است.^{۲۳۹}

مفتی (شیخ الاسلام)، نقیب الاشراف (رئیس سادات)، سردار ینگلی چری (فرمانده سپاه)، نایب شهر و سوباشی از پستهای سیاسی-اداری است که شهر دارد. اعیان و اشرافش زیاد هستند. قلعه آن روی تپه ای است و فتح آن سخت بوده و ویرانه است و به این خاطر قلعه نیروی محافظ ندارد.^{۲۴۰} یکی از مکان‌های تفریحی منزل، باش تکیه نام دارد که درویشان مولوی در آنجا مراسم خود را اجرا می‌کنند. در آق شهر چند زیارتگاه وجود دارد، چون مرقد شیخ محمود حیران (معاصر مولانا جلال الدین بوده) تجاری دده، نعمت الله ولی النخجوانی، اخی اوران (رئیس اخی‌های آناتولی) و کرد امیر است. مرقدهای آنها زیارت شود.^{۲۴۱}

^{۲۳۲} منازل الطریق، ۸ (اسم این چشمه یاقلی پونگار است)، ۷ ساعت راه است

^{۲۳۳} منازل الطریق، ۶/ آ/ روایت دیگر فاصله دو منزل را ۶ ساعت قید کرده است. عبدالحمین هیری، ۱۹۵/ روایتی دیگر فاصله اسحاقلو تا منزل را، ۸ ساعت قید کرده است منازل نامه تحفة الحرمین ص ۵۳ ا.

^{۲۳۴} اولیا چلبی، ج ۳، ص ۱۵

^{۲۳۵} منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج ص ۵۶

^{۲۳۶} اولیا چلبی، ص ۱۵

^{۲۳۷} عبدالحمین هیری ۱۹۵ آ

^{۲۳۸} منازل الطریق، ۸ آ

^{۲۳۹} محمد امین، ۹ ب، به خاطر خراب شدن قسمت بالای مناره، به مرور زمان مناره مسجد گودوک گفته می‌شود.

^{۲۴۰} اولیا چلبی، ص ۱۵ .

^{۲۴۱} محمد ادیب، ص ۳۲ .

این شهر سرشیر لطیفی دارد، کره در آنجا فراوان است و وسایل اینجا ارزان است.^{۲۴۲} در کنار آق شهر، یک رودخانه است که حجاج آنجا، نزول می‌کنند.^{۲۴۳} حجاج بعد از اکتساب و انشراح درونی خواجه نصیر الدین (علیهم الرحمة) به راه ادامه می‌دهند.^{۲۴۴} (اق حصار: ۸ قیه برنج، ۲ قیه روغن زیتون. .. جمعا ۷۹ قروش)^{۲۴۵}. بین ایلغین و آق شهر یک روستای کوچک با چند خانه و یک کاروانسرا به نام آرقید، قرار دارد.^{۲۴۶}

الغین (Ilgin)^{۲۴۷}

۹ ساعت راه است. لوایش آق شهر است. این قصبه نیز جای قشنگی است، آب فراوان و بیرون شهر آب گرم هم وجود دارد. در شهر آب شیرین کم است. بیشتر از چاهی که داخل مسجد است، آب می‌خورند. حیوانات هم از چاه‌های تلخ که در بازار است، آب می‌خورند. در تابستان هوایش گرم و سنگین است.^{۲۴۸} شهر الغین از ظلم جلالی و جمالی خراب شده است (از شورش‌های معروف آناتولی). در الغین دو مسجد وجود دارد. یکی مسجد لاله مصطفی پاشا وزیر مراد چهارم (۹۸۸ هـ) می‌باشد.^{۲۴۹} قره مصطفی پاشا در آن شهر هم مسجد قشنگی ساخت (سال ۹۴۸ بنا شده) تاریخ آن مسجد (جامع الخیر) است. مسجد دیگر، مسجد بیگ زاده تورقوت می‌باشد که قبلا کلیسا بوده است. در نزدیکی آن دو کاروانسرای کارگیر وجود دارد.^{۲۵۰} در این شهر حمامی به نام حمام مصطفی پاشا، وجود دارد. بازار بزیستان و یک حمام جفتی سلطان قیاس الدین هم وجود دارد.^{۲۵۱} همه چیزهای لازم در آن پیدا می‌شود.^{۲۵۲} چون ساکنانش بیشتر سربازند، جایگاه کدخدا وجود دارد و حکومت آن بر عهده سردار ینگی شهر است.^{۲۵۳} منزلگاه حجاج، در کنار سرچشمه شهر واقع است.^{۲۵۴} در نزدیکی شهر دو چشمه‌ی دو شیری وجود دارد. حجاج باید آب را از این چشمه بگیرند.^{۲۵۵}

^{۲۴۲} .الحاج ابراهیم، ۵۲

^{۲۴۳} . محمد امین، ۹ب، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ص ۷۹ ب

^{۲۴۴} . آ، منازل نامه تحفة الحرمین ص ۵۳ ا.

^{۲۴۵} . گذرگاه راه حج و مصارف آن ص ۲۵۰.

^{۲۴۶} . نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰.

^{۲۴۷} . بین منزل الغین و لادیک منزلی به نام آرسلا نلو وجود دارد. لاله اسماعیل. ۲۲۰.

^{۲۴۸} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ / روایت دیگر فاصله منزل را ۹ ساعت قید کرده است. محمد امین، ص ۱۰

^{۲۴۹} . اولیا چلبی ج ۳ ص ۱۷، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ص ۸۰

^{۲۵۰} . عبدالحمین هبری ۱۹۵ آ

^{۲۵۱} . محمد ادیب، ص ۳۳

^{۲۵۲} . منازل الطریق ۸ب

^{۲۵۳} . اولیا چلبی ص ۱۳

^{۲۵۴} . محمد امین، ۱۰آ، منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ ب

^{۲۵۵} . محمد امین، ص ۱۰

همچنین دو ساعت بعد از منزل الغین یک پل سنگی وجود دارد.^{۲۵۶} پنج ساعت بعد از پل، کاروانسرای آرگیت واقع است^{۲۵۷} بعد از شش ساعت از الغین، کاروانسرای قاوین(زن) قرار دارد اینجا یک روستای معمور است ولی غیر از نان چیزی پیدا نمی شود. سجاده اش مشهور است^{۲۵۸}.

لادیک(Ladik)

۱۰ ساعت راه است. قریه لادیک، قریه بزرگی است و آب و حمام دارد. آب و هوای آنجا لطیف است و سایبان دارد. (و ختلا - فنلر - زیاد است؟)^{۲۵۹}. به این منزل، لازقیه قارامان؛ یورکان؛ سعید میگویند. لوایش قونیه است. رودخانه زنائی، در آن جاری است^{۲۶۰}.

پس از این منزل یک روستای کوچک مشتمل بر چند خانه به نام روستای ارسلان و نیز یکی دیگر به نام کادین خانی وجود دارد. چون در ارسلان مجسمه‌های سنگی شبیه شیر وجود دارد به روستای ارسلان مشهور شده است^{۲۶۱}. همچنین روایت دیگری حاکی از آن است که: سبب مسمی شدن این روستا به ارسلان-لو، وجود مجسمه سنگی است که صورت ارسلان در آن نقش بسته، می‌باشد^{۲۶۲}. در این شهر دو کاروانسرا هست که بانی آن پیری پاشا است^{۲۶۳}. سلاح دار سلطان مراد اول در اینجا یک چشمه و یک کاروانسرای به نام توقوزلو ساخته است^{۲۶۴}. منزلگاه حجاج در بین درخت‌های گردو واقع می‌شود که در آنجا آب چشمه خنک ولی هوای منزلگاه خیلی سنگین است و در واقع به قول حکما، سایه درختان گردو ثقیل می‌شود^{۲۶۵}. شیر، ماست و روغن ساده‌ی لطیفی دارد^{۲۶۶} همه وسایل لازم در آن پیدا می‌شود^{۲۶۷}.

۶ قیه بلغور، ۲۰۰ عدد نان. .. یک عدد خلعت به صاحب منزل جمعاً ۲۰۰ قروش^{۲۶۸}

^{۲۵۶} روی رودخانه آدایان ساخته شده در تاریخ ۹۲۳ دوران سلطان سلیم، توسط سوله فقیه

^{۲۵۷} بدستور یکی از سلاطین سلجوقی آتاتولی، قلیچ ارسلان دوم (۱۱۹۲) و رکن الدین دوم، سلیمان شاه (۱۲۰۴) و بحکم یکی از سپهسالاران آنها به نام شمس الدین آلتین آبا ساخته شده است.

^{۲۵۸} محمد امین ۱۰ ب

^{۲۵۹} منازل الحج و مسافة الفج للبحج و السج ص ۵۶ ب/روایت دیگری فاصله از الغین تا اینجا را ۱۰ ساعت قید کرده است. محمد امین ۱۰ ب.

^{۲۶۰} نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰

^{۲۶۱} نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰

^{۲۶۲} منازل الطریق، ۸ ب

^{۲۶۳} عبدالحمین هبری ۱۹۵ آ

^{۲۶۴} محمد ادیب ص ۳۳

^{۲۶۵} منازل الطریق ۱۹ آ

^{۲۶۶} حاج ابراهیم، ۵۲ ب

^{۲۶۷} منازل الطریق، ۱۹ آ، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ص ۷۸ ب. منازل الطریق الی الله العطیق ص ۵۷

^{۲۶۸} گذرگاه راه حج و مصارف آن ص ۲۵۳

قونیه (Konya)

۸ ساعت راه است. قونیه شهر بزرگی است و قلعه بزرگی دارد. این شهر در سال ۸۵ ق، فتح شده است. مقدماً کرسی مملکت یونانیان بوده. بعد از فتح گرفتار قیصری ها شد و در تاریخ ۶۸۱ ق، داوود ابن سلیمان قتلش شهر را آزاد کرده است بعداً ۷۹۴ ق، این شهر از دست قرامانیان و توسط پادشاه یلدریم بایزید به دولت عثمانی الحاق یافت. در این شهر زرد آلبویی معروف به فخرالدین وجود دارد که خیلی مشهور است.

کاروانسرای هم به نام والده خان دارد. در غرب گنبد گاهش و در کنار ساختمان سلطان سلیم خان، یک مسجد دو مناره ای شبیه مسجد سلطان محمد وجود دارد. در خارج قلعه، مسجد سلیمان پاشا می باشد^{۲۶۹}. ساخت مسجد در زمان سلطان سلیمان آغاز و در زمان سلطان سلیم دوم بنایش تمام شده و شبیه مسجد فاتح استانبول می باشد. در جلوی آن طبخ خانه و کاروانسرای نزدیک آن است. غیر از این کاروانسرا، نزولگاهی برای مسافران ندارد و دیگر کاروانسراها، متعلق به تجار هستند که با اجرت در آنجا اقامت می-کنند. دیگر مسجد شهر که قبلاً " کلیسا بود مسجد سلطان علاء الدین است و، وجود دارد.^{۲۷۰} این شهر عظیم شامل ۱۷ جامع، کاروانسرا، حمام، محله و جاده- های مکلفه ای هست که با یک سور بزرگ ۱۲ دره، احاطه شده است. بانی آن علاءالدین کیتقباد ابن قیاس الدین ابن کیخسرو و قلیچ ارسلان است و در سال ۶۱۹ ق، بنا شده و اکنون مخروبه است در داخل سور علاءالدین مشارالیه یک مسجد با ۷۰ ستون مرمری ساخت و خودش هم در آن مدفون است. ۶حمام دارد که ۴ تای آن داخل سور و ۲ تای آن خارج سور است.

مشهورترین مدرسه آن، مدرسه نالینجی است که مدرسان آن روزانه ۲۵ سکه می گیرند. ۱۱ دارالقره و ۱۷۰ کتب سببیا و ۴۰ تکیه که هر سال به آن عطیه فرستاده می شود آب های قونیه از کوهی که از کنار شهر می -آید و توسط لوله در شهر توزیع می شود. نهری دریاغ و بوستانهایش جاری است و در پایینش یک دریاچه واقع است و این دریاچه، کوهها را احاطه می کند. خصوصاً این شهر با شیرینی و شیرینی فروشان حلوا، معروف است^{۲۷۱} در قونیه مشهور است که "حلوا را با گرز به فرد می خوارند" یعنی آن قدر خوشمزه است که زبانتزد شده وگرنه تا این زمان به هیچ کس حلوا را با گرز نخوراندند.^{۲۷۲} همه چیز در آنجا پیدا می شود^{۲۷۳} در کنار بوستانهایش، جمعا ۱۹۰۰ دکان دارد.^{۲۷۴} ۱۱ دارالضیافه دارد. بین این دارالضیافه- ها همه وقت در عمارت تکیه حضرت مولانا و عمارت سلطان سلیمان غذا موجود است. نقیب الاشراف، اعیان و صلعی دارد و فقرای مولوی همه زیاد است. جایگاه کدخدا، سردار بینی چری نایب شهر در سجا، سوباشی شهر، باجدارو دیزدار قلعه دارد.^{۲۷۵} کتابخانه صدر الدین قونوی در قونیه، داخل یک صندوق، خرقة عبدالقادر گیلانی است که زیارت می شود. حضرت مولانا قدس الله سره العزیز در آنجا مدفون است و آستانه دارد. (فوت ۶۷۲ ق...^{۲۷۶}) . در قونیه در هر روز جمعه برای زیارت مولانا مردم جمع می شوند و جمعیت عظیمی جمع می

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^{۲۶۹}. منازل الطریق ۹ آ

^{۲۷۰}. عبدالحمین هیری، ۹۵ ب

^{۲۷۱}. منازل الطریق ۱۰ آ

^{۲۷۲}. منازل الطریق ۱۰ ب. محمد ادیب ۳۶ ص، منازل الطریق الی الله العطیق ص ۶۸

^{۲۷۳}. اولیا چلبی ص ۲

^{۲۷۴}. همان ص ۲۲

^{۲۷۵}. همان.

^{۲۷۶}. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۶ ب

شود^{۲۷۷}. گنبد مولانا همچینین یک محل عظیم است که در جلوی آن روز جمعه درویشان آیین مولانا اجرا می- کنند. گنبد مولانا را گیدیک احمد پاشا، بنا کرده است.

سایر مقابر شریفه بجز مقبره مولانا جلال الدین رومی ابن سلطان علما بهاء الدین و سلطان ولد؛ شیخ کریم الدین، سید برهان الدین؛ محقق ترمیذی، حسام الدین چلبی و شمس تبریزی، شیخ صدر الدین، افلاطون الهی، شیخ احمد طرابزونلی و صلاح الدین زرکوبی مورد زیارت واقع می شوند زیارت گاه‌های دیگری هم هست از اهالی سؤال شود.

یومیه و بخشش‌ها را به عکام می‌دهند.^{۲۷۸} این شهر دارالمکان یونان زمین و مسقط رأس افلاطون^{۲۷۹} و معموره ابوالعجائب است^{۲۸۰} قلعه صلب ارتفاع زیاد داشته^{۲۸۱} و قلعه -ای مستحکم است^{۲۸۲}. اوصاف مسجد اموی^{۲۸۳}، قدس شریف^{۲۸۴}، دیدن رخسار بیت الله^{۲۸۵}، اوصاف صالحیه^{۲۸۶} است. حجاج در اینجا یک روز اطراق می‌کنند و به عکام، یومیه و بخشش اعطا می‌شود. همه زیارتگاه-های این محل، توسط حجاج زیارت می‌شود. با از حرکت از قونیه، دو راه پیش روی حجاج است که یکی از آنها راه کوچی است و دیگری اسمیل، ولی چون اسمیل یک گذرگاه است و نیز رود عظیمی وجود دارد؛ حجاج برای عبور از آنجا دچار سختی می‌شوند.^{۲۸۷ ۲۸۸} .. در منزل قونیه در حین اقامت ۲ روزه ۱۴ قویه، ۱۲ قویه شمع، به حضرت کدخدا افندی یک عدد بقچه، یک عدد خلعت به میر خوری که به امین صره ۳ استر آورده، جمعاً ۵۳۴۳ قروش در قونیه داده شده است^{۲۸۹}.

کوچی (Koci)^{۲۹۰}

^{۲۷۷}. منازل الطریق آ۵. منازل نامه تحفة الحرمین ص ۵۴

^{۲۷۸}. نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰

^{۲۷۹}. صلب

^{۲۸۰}. محمد امین ب ۱۲

^{۲۸۱}. همان. ۱۳۱

^{۲۸۲}. همان. ۱۵۱

^{۲۸۳}. همان. ۱۷۱

^{۲۸۴}. همان. ب ۲۴

^{۲۸۵}. همان ب ۳۵

^{۲۸۶}. همان. ب ۱۹ / منازل نامه تحفة الحرمین ص ۵۴، خسرو پاشا ذکر منازل پاشا ۱۹۶، منازل الحج: عشر افندی ۲ /

^{۲۸۷}. عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ص ۷۳

^{۲۸۸}. خسرو پاشا ذکر منازل پاشا ۳۳۹ / ۲ ص

^{۲۸۹}. گذرگاه راه حج و مصارف ان ص ۲۵۴

^{۲۹۰}. پس از این منزل در منازل نامه ای منزلی به نام سوسورلوق قید شده است.. آیاصوفیا. شماره ۱۴۶۹.

از قونیه تا کوچی ۱۰ ساعت راه است. روستایی با آب خیلی سرد است. ولی بعضی چیزها لازم می‌شود^{۲۹۱}. بعد از قونیه راه، ۲ شاخه می‌شود. یکی اسمیل که بعد از یک روز به منزل قرابک می‌رسند. لکن می‌گویند عبورگاه اسمیل، راه آبی خطرناکی دارد که عبور از آن خیلی دشوار است. به همین دلیل مسافران از این راه نمی‌روند. اگر از راه کوچی بروند ۹ ساعت بعد به قرابک گیر می‌رسند در روستای کوچی وسایل مورد نیاز حجاج پیدا می‌شود.^{۲۹۲}

اسمیل (İsmil)

۱۲ ساعت راه وادی است. اینجا قریه بزرگی است و همه چیز در آن یافت می‌شود. اهالی آن از به فاصله دو ساعت به حجاج استقبال کرده و آنان را به منازل خود می‌برند. اما آب آنجا آب چاه است و در روزهای تابستان هواش بسیار گرم است. در روزهای زمستان، چوب در آنجا یافت نمی‌شود^{۲۹۳}. در اینجا یک مسجد، یک جفت کاروانسرا که رویش با خاک پوشیده و توسط قلوون پاشا ساخته شده است، وجود دارد.^{۲۹۴} بین اسمیل تا قاراپنار، محل مشهور صعب العبوری به نام یلقی بورون واقع است.^{۲۹۵}

قره بیقار (Karapınar)

۱۰ ساعت تا کوچی و ۹ ساعت تا اسمیل و تا قونیه ۱۲ ساعت، فاصله دارد. قریه بزرگی است. لوایش قونیه است. تخت گاه علاءالدین، ابتدا در اینجا بود تا آن که مولانا خداوندگار به قونیه آمد.^{۲۹۶} مرحوم سلطان سلیم خان دو مناره مسجد بزرگ، یک عمارت و یک کاروانسرا در این منزل بنا کرده است.^{۲۹۷} مسجد کارگیر دو مناره ای، عمارت، حمام و سوق متعلق به سلطان سلیمان خان وجود دارد. این قصبه خانه-های زیاد و آب لذیذی دارد. در تاریخ ۸۶۲ ق، توسط سلطان محمدخان فتح شده است. سوغاتی این شهر بافت نوعی جوراب عالی است. یک قلعه کوچک دارد. ۳ تکیه، مکتب صبیان و بازار سلطان دارد.^{۲۹۸} نام دیگر آن کردبلی است اهالی اش به حجاج فوق العاده اکرام می‌کنند از قونیه تا حدود اریکلی صحرا ست و اسمیل در ابتدای صحرا بی واقع است.^{۲۹۹}

اریکلی (Ereğli)

از قاراپنار تا اینجا ۱۲ ساعت راه است. قصبه بزرگی است. بعضی ها می‌گویند اریکلی وسط راه شام قرار دارد.^{۳۰۰} اسم قدیمش هراکلی قارامان و از آستانه به بعد نیمه راه است. آب و هواش لطیف است و آب فراوان دارد. باغ و بوستان و میوه اش هم زیاد است.^{۳۰۱} اهالی اکثرا سادات و محله ای زیباست. یک روز اطراق می‌شود.

^{۲۹۱} . منازل الطريق ۱۰ ب

^{۲۹۲} . منازل الطريق الی الله العطیق ص ۶۷ ، گاه راه حج و مصارف ان (راه خشکی ۱۲۵۳ ، ۱۸۳۷ م) ص ۲۲۷

^{۲۹۳} . منازل الحج و مسافة الفج للهج و السج ص ۵۷ ب روایتی دیگر ۱۳۱ ساعت فاصله قید کرده اند.

^{۲۹۴} . عبدالرحمن هبری ۹۶ ب، الحاج ابراهیم ۵۳، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ص ۷۹ ، منازل نامه تحفة الحرمین ص ۵۷

^{۲۹۵} . نهجة المناسک محمد ادیب ص ۱۸۰ ، نهجة المنازل حالت افندی ۴۰۸ ص ۱-۲۵۶.

^{۲۹۶} . عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۶۴

^{۲۹۷} . منازل الحج و مسافة الفج للهج و السج ص ۵۷ ب

^{۲۹۸} . عبدالرحمن هبری ۹۶ ب، نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶

^{۲۹۹} . نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰

^{۳۰۰} . نهجة المناسک محمد ادیب ص ۱۸۰ ، نهجة المنازل حالت افندی ۴۰۸ ص ۱-۲۵۶

به اینجا اطراق قاطرچی نیز می‌گویند. جماعتش مداوم نماز گذارند. شهاب مقتول، زیارتگاهش در بیرون باغ‌های شهر، محلی در کنار آب و خوش آب و هوا واقع است ولی حالا مخروبه است. گوشت گوسفند و بز، ارزان است.^{۳۰۲} ۴ مسجد و ۲۲ مدرسه دارد. قرامان اوغلو، ابراهیم بیگ و شهاب الدین مقتول در آنجا یک مسجد ساختند. در قدیم اطراف شهر سور بوده ولی الان سور جدید دارد. ۹۰ نوع گلابی دارد. قلیچ ارسلان در آنجا یک مسجد دارد که به آن جامع عتیق می‌گویند. در عصر خلافت حضرت عمر فاروق، آب این شهر کم بوده است. کفار از حضرت عمر درخواست کردند که اگر ما آب جتری داشته باشیم؛ همه اسلام را قبول می‌کنیم حضرت عمر آب دهانش را روی پنبه ای گذاشت و گفت این را در یک محل بگذارید، ان شاء الله که خداوند آب شما را زیاد کند. واقعا هم این اتفاق افتاد. آبهایی که به شهر وارد می‌شود، مروی بر کرمات حضرت فاروق است. موقف بودن قصبه مرقومه از اهالی آن زمان بوده است. یک جسر دارد به نام پل چاوش که در آنجا یک روز اطراق می‌کنند. این شهر جای کدخدا، سردار بینی چری، محتسب، نایب شهر، سوباشی شهر و میر تقسیم آب یا میر آب دارد. اگر این میراب نباشد مشاجره تمام نمی‌شود.^{۳۰۳} بیست و دو محله و ۴ مسجد دارد.^{۳۰۴} یکی از کاروانسراهایش، کاروانسرای رستم پاشا است که بانی آن معمار سینان است.^{۳۰۵}

کل شهر اریکلی وقف مدینه‌ی منوره است.^{۳۰۶} روز یکشنبه، بازار دارد. حجاج در سر آب نزول می‌کنند.^{۳۰۷} در این جا یک روز اطراق می‌کنند و به آن قاطرچی اوتوراقی می‌گویند بخشش نمی‌دهند. بلکه فقط یومیه‌ها را می‌دهند.^{۳۰۸} روایت می‌شود، حضرت لقمان در این پل ایستاده بود و کتاب حکمتش که در آن سر حکمیت بوده، از این پل به آب افتاده است.^{۳۰۹}

۴۲۴ عدد نان.. گوشت برای اقامت عکام ۱۰۰ قیه، پول کاروان سرای ۳ روزه برای عکام جمعاً ۲۶۳ قروش در این جا داده شده است.^{۳۱۰}

قاراپنار (karapinar)

از اسمیل تا اینجا ۹ ساعت راه است. لوایش قونیه است. یک نمک‌زادر ۳ مایلی سمت راست قاراپنار موجود است.^{۳۱۱}

اولو قشلاق (Ulukuşla)

^{۳۰۱} منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ ب

^{۳۰۲} عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ص ۷۶ ب

^{۳۰۳} عبدالحمین هیری ۹۶ ب

^{۳۰۴} محمد ادیب ۳۷

^{۳۰۵} اولیا چلبی ص ۲۹

^{۳۰۶} منازل الطریق ۱۰ ب

^{۳۰۷} محمد امین ۱۱ ب

^{۳۰۸} نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰

^{۳۰۹} تحفة الحج سلیمانیه ۳۸۶. ص. ۲۱، گذرگاه راه حج و مصارف ان (راه خشکی ۱۲۵۳، ۱۸۳۷ م)

^{۳۱۰} گذرگاه راه حج و مصارف ان ص ۲۵۵

^{۳۱۱} نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰. این منزل تنها در این نسخه قید شده است.

۱۰ ساعت راه است. اینجا یک قریه است.^{۳۱۲} یک حمام بزرگ دارد که واجب السیر است ولی آبش کم است.

در این قریه دکان و خانه‌های متعدد زیادی هست. در اثنای راه از محلی به نام کافر سیندی (کافر شکست خورد) عبور می‌شود و در نوک قلعه گولک است. قلعه مرسومه در تاریخ ۸۷۲ق، توسط ابوالفتح سلطان محمد خان، فتح شده است. دو ساعت بعد از اریکلی، آجی پونگار (چشمه تلخ) قرار دارد. راهش هموار است. ۵ ساعت از اریکلی تا بند چاوشلو، آب وجود دارد.^{۳۱۳} دو کاروانسرای کارگیر زیبا توسط اوکوز محمد پاشا (۹۳۴ق) ساخته شده که طبخ خانه هایش هم موجود است.^{۳۱۴} مسجد و حمام هم داخل کاروانسرا است.^{۳۱۵} این کاروانسرا مانند قلعه شهر است و ۱۸۰ خانه دارد. اتاق حرم، جایگاه شترها، طویله حاوی ۳۰۰ اسب، یک حوضچه بزرگ در حیاط، یک انباری و یک عمارت دارد. هر شب به هر اتاق (اجاق)، یک سینی مسی ۵ تا سوپ جو، ۵ نان و ۵ موم و برای هر اسب یک جعبه علف می‌دهند. نعمتش مبزول، وقفش قوی و یک خیرات است. ۳۰۰ دکان دارد. این بناها کاملا کارگیر و...^{۳۱۶} است. حجاج در روزهای تابستان به چمنزار نزول می‌کنند.^{۳۱۷} آبش کم است.^{۳۱۸} اهالی ساکن در روستای قوجا اولو قشلاق، برای حفظ پل قریه، چشمه، مدرسه، امارت، مکتب، بازار، مسجد، کاروانسرا و حمامی که توسط اوکوز محمد پاشا ساخته شده در بند چی ثبت شده اند.^{۳۱۹} به مرور زمان که ساکنین منزل به مکان دیگری کوچ کرده‌اند، دوباره در سال ۱۷۳۵، قرار بر تعمیر مجدد کاروانسرا شد.^{۳۲۰} از این جا تا راه جفته خان، راه آنقدر صعب العبور است که تعریف و تقریر نمی‌شود.^{۳۲۱}

چفته خان (Çiftehan)

از اولوقشلاق تا اینجا ۷ ساعت و از اریکلی ۹ ساعت راه است. لوایش اطنه است.^{۳۲۲} جایی میان کوه است و به جز دو کاروانسرا چیزی ندارد. روستاهای نزدیک به آنجا فراوان است و همه چیز را برای عرضه به آنجا می‌آورند.^{۳۲۳}

^{۳۱۲} منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۶، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ص ۷۶ ب

^{۳۱۳} محمد امین ۱۱ ب

^{۳۱۴} عبدالحمین هیری ۹۷ آ

^{۳۱۵} منازل الطریق ۱۱ آ

^{۳۱۶} اولیا چلبی ج ۳ ص ۳۸ - اوکوز محمد پاشا در حلب مدفون است و در زمان سلطان احمد اول، صدر اعظم بود. مجمعه در تاریخ ۱۱۱۹-۱۱۳۲ ساخته شده. امروز فقط خرابه های آن موجود است.

^{۳۱۷} محمد امین ۱۲ آ

^{۳۱۸} الحاج ابراهیم ۵۳ آ، (نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶)

^{۳۱۹} سیویل ایل گورل ص ۱۱۷

^{۳۲۰} چنگیز اورخون کو ص ۳۰، منازل الحج: عشر افندی ۲۴۱/۲

^{۳۲۱} منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ ب

^{۳۲۲} نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰

^{۳۲۳} منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ ب

در داخل کوه، آبهای عظیم وجود دارد که گاه از یک جوی آب چهل بار باید رد شد. چشمه شکر در همین مسیر واقع است. روزهای زمستان، زغال فراوان هست.^{۳۲۴} عسل سفید و لطیف زیبا و میوه وجود دارد.^{۳۲۵}

اینجا یک عقبه به نام صندوقلو دارد که در پیشگاهش یک رودخانه جاری است. اطرافش کوهها و روستاها قرار دارد که از آنجا نان لواش و روغن ساده می‌آورند و به حجاج می‌فروشند. یک بیلاق با صفا به نام بیلاق تکیر لو وجود دارد که از پل (پل سنگ) عبور می‌شود.

در نیمه راه چفته خان آبی به نام قیرق گجیت (چهل گذر) وجود دارد که از زیر پلی به نام آق کوپرو (پل سفید) جاری می‌شود و به آبی به نام قره سو (آب سیاه) ملحق می‌شود.^{۳۲۶}

پس از عبور از پلی حجاج به بیراق رمضان نزول می‌کنند. از چفته خان به چاگیت راه کوهستانی است. اینجا نه قصبه هست نه روستا. ولی دو خان کوچک دارد و مصطفی پاشا یک کاروانسرا در اینجا بنا کرده بود که هم اکنون مخروبه است.^{۳۲۷} جلوش یک رودخانه واقع است.^{۳۲۸} نزولگاه حجاج خلوت است.^{۳۲۹} در چفته خان علف و غذا خیلی کم به دست می‌آید و حجاج خیلی به زحمت می‌افتند. منزل کردن خیلی سخت می‌شود و نان پیدا نمی‌شود.^{۳۳۰}

چاقد خان (چاقاد خان)

از اولوقشلاق ۹ ساعت فاصله دارد است.^{۳۳۱} از جلوش یک نهر عظیم می‌گذرد و مسافران از این رود، دوبار رد می‌شوند و در اطرافش روستایی‌هایی هست که اشیائی را برای عرضه به آنجا می‌آورند.^{۳۳۲} راه آن پر فراز و نشیب است. لوایش اطنه است. از کوهی عبور می‌کنند و به اطنه می‌رسند. هر دو طرف راه آن صخره‌های بزرگی وجود دارد که فرد نمی‌تواند از آن عبور کند. عبور از تنگه سه و نیم ساعت طول می‌کشد. بعد از عبور از تنگه داخل جنگل کاج، یک چشمه قرار دارد. در وسط راه کاروانسرای قوزواوغلو قرار دارد که سالم مانده است. چشمه دو شیرینی دارد.^{۳۳۳} در اینجا دو کاروانسرای نزدیک به هم که قابل نزول است، موجود می‌باشد که یکی کاروانسرای چاقد یا چاقت است و صدر اعظم بایرام پاشا در سال ۱۶۳۷ ساخت.^{۳۳۴} و دیگری چاووشی است.^{۳۳۵} کاروانسرای چاووشی

^{۳۲۴} . عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ص ۷۶ آ

^{۳۲۵} . منازل الحج و مسافة الفج للبعج و السج ص ۵۷ ب

^{۳۲۶} . نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶

^{۳۲۷} . الان جفت فان یک ایستگاه و یک قریه کوچک است عبدالجمن هیری ۹۷ آ .

^{۳۲۸} . محمد امین ۱۲ ب

^{۳۲۹} . الحاج ابراهیم ۵۳ آ

^{۳۳۰} . محمد امین ۱۲ ب

^{۳۳۱} . چاووش خان یا بیرام پاشا خان هم گفته می‌شود.

^{۳۳۲} . نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰

^{۳۳۳} . منازل الحج و مسافة الفج للبعج و السج ص ۵۷ عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ص ۶۷

^{۳۳۴} . محمد امین ۱۳ آ

کارگیر و خیلی زیباست و به طرز کاروانسراهای عربستان ساخته شده و در اطرافش روستا قرار ندارد. بعد از اینجا غیر از کاروانسرای قورت قولاغی و باکراس همه کاروانسراها به طرز عربستان ساخته شده اند.^{۳۳۷} چیزی در این منزلگاه پیدا نمی شود. حجاج با مشکلات زیادی روبرو می شوند.^{۳۳۸} دو راه از چاقیت خارج می شود و به اطنه متصل می شود. یکی را قارقا کسمز و دیگری را ایت یلماز می گویند.^{۳۳۹}

رمضان اوغلو بیلاسی (Yaylası Ramazanoğlu) ^{۳۴۰}

از چاقدخان تا اینجا ۷ ساعت و از چفته خان ۹ ساعت راه است. راه چاقد خان به رمضان اوغلو خیلی راه باریک و سختی است. عبوردو نفر به طور همزمان غیر ممکن است، صخره ای است و باید پیاده راه رفت. با گذر از آن راه سخت، به بیلاق می رسند.^{۳۴۱} یک بیلاق بزرگ است و آب فراوان دارد. جایی به نام شکر پناز یا چشمه شکر، در همین مسیر قرار دارد. هوایش بسیار لطیف و اهالی آدانا در روزهای تابستان برای بیلاق به آنجا می آیند.^{۳۴۲} در فصل بهار اینجا معمور می شود. دو محله به نام سلطان خانی دارد.

اینجا کوه است و در کوههای این محل غارهای زیادی است که پر از معدن نقره و مس هستند. دو طرف راه هم صعب العبور و عقبه است.^{۳۴۳} در سمت راست راه و قلعه کوه، قلعه دولک، وجود دارد و در نزدیک آن تنگه دولک وود، قرار دارد

در اطرافش هنگام کوچ، عشایر وسایلشان را پشت گاو میش بار می کنند و خودشان هم سوار می شوند.^{۳۴۴} در میان راه اغلب سنگسار کاروانسراهای زیادی ساخته شده از جمله کاروانسرای سلطان است و نزدیک آن محلی به نام ساریشیک (ساری ایشیق نیز قید شده است) واقع است که در روزهای زمستان حجاج از محل مذکور عبور می کنند و به چاقیت می رسند.^{۳۴۵} در ایام تابستان از محلی به نام دربند عبور می کنند. ولی عموماً در کاروانسرای پیری پاشا نزول می کنند که بین دو کاروانسرا واقع است. یکی از آن دو، از دوران سلجوقیان باقی مانده است.^{۳۴۶} محدوده قارارمان (یکی از ایالت های عثمانی) در این منزل تمام می شود و به سرزمین ارمنیه داخل می شوند.^{۳۴۷}

منازل الحج: عشر افندی ۲/۲۴۱

منازل الطریق ۱۲ آ - حاج ابراهیم ۵۳ آ - عبدالحمین هیری ۹۷ ب

عبدالحمین هیری ۹۷ ب

محمد امین ۱۳ ب، نهجه المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶)

در نسخه: نهجه المناسک درویش الحاج محمد ادیب ۱۸۰، نام دیگر چاقدخان، چاقیتک قید شده است. آمده: بیلاق رمضان اوغلو تا اینجا ۱۱ ساعت راه است.

نام دیگری به نام قارابیلاق و بویلاز بیلاغی نیز گفته می شود. سلیمانیه ۳۸۶.

محمد امین ۱۳ ب

منازل الحج و مسافة الفج للبعج و السج ص ۵۷

عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۵۸

منازل الحج و مسافة الفج للبعج و السج ص ۵۷

نهجه المناسک درویش الحاج محمد ادیب بن محمد درویش ص ۱۸۰

محمد ادیب ص ۳۹، نهجه المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶

قلعه گولک (Gülek)

این قلعه سمت چپ راه واقع است و محمد سلطان فاتح در تاریخ ۸۷۳ ق، راهزنان و سارقان دودمان قارامان اوغلوها را در این محل منهدم کرده و این قلعه را به تصرف درآورد و امنیت راه حج را تأمین کرد.^{۳۴۸} به این قلعه آنا شاه هم می‌گویند. از تجار در این محل باج می‌گیرند.^{۳۴۹} آبی که به قیرخ گچیت (۴۰ گذر) تعبیر می‌شود در راه این بیلاق است. در واقع ۴۰ بار از آنجا عبور می‌کنند. بعد از اتمام ۴۰ عبور، یک پل وجود دارد. دوباره چشمه‌ای وجود دارد که به این چشمه پونغا رشکر می‌گفتند. قیرخ گچیت در ماههای بهار به خاطر فزونی آب غیر قابل عبور می‌شود و به همین دلیل حجاج از یک راه در کنار کوه که عبور از آنجا خیلی سخت است؛ می‌گذرند.^{۳۵۰} اهالی کلنه در زمان بیلاق همگی به این محل می‌آیند و به همین خاطر همه وسایل مورد نیاز حجاج پیدا می‌شود. ولی در روزهای زمستان چیزی پیدا نمی‌شود.^{۳۵۱}

آطنه^{۳۵۲} (Adana)

۱۰ ساعت راه است.^{۳۵۳} نام اصلی آن، اردانا (عرفنا) است. پایتخت ایالت و مقر وزرا است. شهر آدنا جای بسیار لطیفی است. در تابستان هوایش بسیار گرم است. اهالی آنجا همه به بیلاق می‌روند.^{۳۵۴} در زمستان، گل و لای فراوان است.^{۳۵۵} باغ و باغچه، فراوان است و همه چیز یافت می‌شود. رودخانه جیهون در شهر جریان دارد. در فاصله -ای نزدیک به حدود این منزل یک پل بزرگ دودهنه، بروی آن ساخته شده است. پل، دو دروازه دارد که در آن باج می‌گیرند.^{۳۵۶} روی نهر مرقوم، پیری پاشا یک جامع ساخته و جوامع دیگر، حمام‌ها، بازارهای مکلف و محلات زیادی نیز وجود دارد که در سال ۸۹۱ ق، توسط سلطان بایزید خان عثمانی فتح شده است. دولا بزرگی دارد که آب را به شهر می‌رساند. یک مسجد کاشی کاری شده در آنجا موجود است که رمضان اوغلو آن را بنا کرده است. یک قلعه کوچک دارد که خلیفه هارون الرشید ساخت آن را آغاز کرد ولی به علت فوتش ناتمام ماند و پسرش آن را به اتمام رسانید. همچنین یک قلعه کوچک، در کنار آب قرار دارد.^{۳۵۷} و این قلعه را سلطان سلیمان خان ساخته است.^{۳۵۸} مدرسه، طبخ‌خانه، کاروانسرا^{۳۵۹} و دو حمام نیز وجود دارد.^{۳۶۰} رمضان اوغلو نیز در

^{۳۴۷} . عبدالحمین هیری ۹۷ ب

^{۳۴۸} . اولیا چلبی، ج ۳، ص ۳۹

^{۳۴۹} . عبدالحمین هیری ۹۷ آ

^{۳۵۰} . کنازل الطریق ۱۱ ب

^{۳۵۱} . محمد امین ۱۳ آ

^{۳۵۲} . شهر ادانای امروز

^{۳۵۳} . برخی نیز روایت کرده اند که تا چاق‌دخان ۹ ساعت فاصله دارند..

^{۳۵۴} . منازل الحج و مسافه الفج للعبج و السج ص ۵۷

^{۳۵۵} . عن استانبول الی الشام و مدینه و مکة و جبل عرفات شرفهم ص ۶۷، منازل الحج و مسافه الفج للعبج و السج ص ۵۷

^{۳۵۶} . نسخه مجلس تحفة الحرمین ب ۶. این محدوده گاه جزء مصیص و گاه جزء اطنه قید شده است.

^{۳۵۷} . منازل الطریق ۱۲ ب

^{۳۵۸} . محمد ادیب ۴۱

آنجا مدفون است. بازارهایش مکمل است. یک بزستان و. لیمو و نارنجش زیاد است. در این شهر تمام وسایل مورد نیاز حجاج پیدا می‌شود. پنبه و موم این جا زیاد است. فقط در تابستان پشه و موش آنجا زیاد است. حجاج در روزهای تابستان در کنار رودخانه جیحون نزول می‌کنند. آبش لذیذ است و هنگام رفتن به مصیص، قورت قولاغی، پایاز، غذا و نان خریدن غفلت نشود. باید از اطنه خرید شود^{۳۶۱}. دو روز در اینجا اطراق می‌شود^{۳۶۲} به عکام و قاطر چیان، یومیه و بخشش اعطا می‌شود.^{۳۶۳}

یک وقیه اطنه (۴۰۰ درهم) ۱۲۰ درهم است. یک بماتان و قبه عثمانی ۳/۵ وقیه و ۴۰ درهم است.^{۳۶۴} روغن ساده ۶۰ قیه. .. شمع روغنی ۲۰ قیه، صابون ۶ قیه، یک عدد بقچه به حکیم افندی. ..، جمعاً ۲۶۹۲ فروش^{۳۶۵}.

مصیص (Misis)

۶ ساعت راه است. اینجا یک قریه است. لوایش مصیص است.^{۳۶۶} جامع و حمام و کاروانسرای بزرگی دارد. باغ و بوستان- های فراوان دارد. رودخانه جیحون از مقابل آن عبور می‌کند. پل بزرگی هم روی آن ساخته شده است. در کنار پل، آنجا که به سوی ادنا می‌رود، خرابه ای هست که در گذشته مدرسه بود.^{۳۶۷} هوایش سنگین است و تنفس برای انسان مشکل است. مشهور است در ابتدای آن مقام سبعة واقع است و مردم هفت تن را می‌بینند. و العهده علی الراوی^{۳۶۸}. اینجا دو قلعه مقابل هم، روی نهر جیحون ساخته شده است که یکی از آن دو را کفریا و دیگری را مصیصا می‌گویند. در تاریخ ۸۴ ق، فتح شده بود. در قرب قلعه مذکور یک تپه را پشت سر گذاشته و به یک صحرای عظیمی به نام چوکور اوبا می‌رسند که محل ترکمن-ها است. در قرب مصیص کوهی به نام جبل النور هست که انواع ازهار و گل‌های سنبل لطیف دارد. بیروح الصنم هم موجود است. این کوه از مصیص تا لب دریا امتداد دارد. به رودخانه جیحون مردم آب جهان می‌گویند. منبعش البستان است و بعداً^{۳۶۹} به نهر سیهان منتهی می‌شود. محل التقای دو رود، از تجار باج می‌گیرند. در بین مصیص و قورت قولاقی در یسار شاهراه، یک قلعه^{۳۷۰} که مار بسیاری در آن وجود داشت و به نام قلعه شاهمران وجود دارد که تقریباً از راه دور مشاهده می‌شود. بعد از خروج از مصیص در راه قورت

^{۳۶۹} محمدامین ۱۳ ب

.yurt ansiklopedisi c 1 s 155.

^{۳۷۰} عبدالرحمن هبری ۹۸ آ - به این مجموعه رمضان اوغلو کلیه سی گفته می‌شود. این مجموعه را رمضان اوغلو خلیل بیگ شروع کرده و پسرش پیری پاشا بیگ در تاریخ ۹۴۸ هجری به اتمام رسانیده است.

^{۳۷۱} الحاج ابراهیم ۵۳ ب

^{۳۷۲} الحاج ابراهیم ۵۳ ب، نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶)

^{۳۷۳} الحاج ابراهیم ۵۳ ب

^{۳۷۴} محمد امین ۱۴ آ

^{۳۷۵} گذرگاه راه حج و مصارف ان ص ۲۵۶

^{۳۷۶} نهجة المناسک ص ۱۸۰

^{۳۷۷} منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ / تحفة الحرمين نسخه مجلس آ.

^{۳۷۸} عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ص ۷۰ ب .

قولاقی یک دره وجود دارد که از روستاهای اطراف، شیر، نان و وسایل خوراکی می‌آورند و به حجاج می‌فروشند. در مصیص خوراک و چوب کمی وجود دارد و تهیه زغال یک پاره (پول) است. خوراک را باید از اطنه خرید. در این راه صعود به بعضی نقاط، سخت است.

اسب اعلاء و گلیم خوب دارند. محلی مخوف است. نقل می‌کنند که حضرت دانیال (ع) با آرزوی چاره جویی برای مرگ، در این محل اجزایی که استصحاب کرده بود به امر خدای لایزال جل قدرته، با بال جبرئیل (ع)، به آب القا کرده است. لقمان حکیم در کوههای اطراف این محل، گشت و گذار کرده است. در این جا داروهای زیادی پیدا می‌شود و داخل شدن به نهر جیحون ممکن نیست. از ته آن شن جاری می‌شود و کناره‌های آن باتلاق است. آب پیدا کردن در آنجا سخت است.^{۳۶۹}

حجاج در کنار نهر نزول می‌کنند.^{۳۷۰} بعضی چیزهایی که در راه لازم است، پیدا می‌شود.^{۳۷۱} مروی است در این محل ۵ مرقد سعادت انبیای اعظم وجود دارد. چون مصیص در مسیر راه حج است برای تأمین امنیت حجاج، بایزید پادشاه عثمانی اینجا را فتح کرده و در قلعه آن سرباز گذاشت. بعدها اسپانیایی‌ها با استفاده از راه دریایی و کشتی، سایر قلاع کنار دریا را فتح کردند و این قلعه را ویران کردند.^{۳۷۲} به سبب موقعیت جغرافیایی مهم و خطرناک این منزل در قلعه موجود، همیشه سرباز وجود دارد. همچنین در بند چی تعیین شده است. در اواخر قرن ۱۱/۱۷ ق، به سبب شیوع وبای مسری (مرضی مسری) سکنه این منزل را تخلیه کرده اند.^{۳۷۳}

قورت قولاقی (Kurtkulağı)

۷ ساعت راه است. یک پالانگای کوچک است. لوایش مصیص است.^{۳۷۴} حجاج در روزهای تابستان در آنجا اطراق می‌کنند.^{۳۷۵} روزهای معمول در آنجا توقف نمی‌کنند و در کنار پل مونکاری (؟) اطراق می‌کنند. اینجا ساحل دریاست، آب جاری دارد و هوایش خوب است.^{۳۷۶}

یک کاروانسرای بزرگ دارد که رییس، در داخل آن ساکن است. مستحفظان در قلعه هستند و خانه هایش زیاد است. لیمویش مصیصی است. هنگام رفتن از مصیص به قورت قولاقی به اندازه نیم ساعت در کنار رودخانه جیحون راه می‌روند به اندازه‌ی ۲ ساعت راه، سنگلاخی و مالرو است و کمی زحمت دارد. بعد از این به طرف کوه راه صعب العبور است. دو نفر باهم نمی‌توانند عبور کنند.^{۳۷۷} ترکمن‌های قطاع الطریق همانجا هستند. جایی مخوف است.^{۳۷۸}

^{۳۶۹} . عبدالحمین هیری ۹۸ آ

^{۳۷۰} . محمد امین ۱۱۴

^{۳۷۱} . منازل الطریق ۱۳، نهجة المنازل ص ۲۹

^{۳۷۲} . اولیا چلبی جلد ۳ ص ۴۱

^{۳۷۳} ، 63 Cengiz Orhaonlu , Derbent Teşkilatı

منازل الحج ۲۴

^{۳۷۴} . نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب بن محمد درویش ص ۱۸۰ / نیز قید شده است: از خلفه تا اینجا ۱۰ ساعت راه است. منازل الحج: عشر افندی ۲/۲۴۱.

^{۳۷۵} . منازل الحج و مسافة الفج للهج و السج ص ۵۳ ب/ از مصیص تا اینجا ۹ ساعت راه است. روایت: نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب بن محمد درویش ص ۱۸۰

^{۳۷۶} . روایت دیگر ۹ ساعت قید کرده است. عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات ص ۷۳ ب

^{۳۷۷} . منازل الطریق ۱۳

^{۳۷۸} . محمد امین ۱۴ ب

بعد از نزول به وادی، روستاییان وسایل می‌آورند و به حجاج می‌فروشند^{۳۷۹} در قورت قولاقی چندین توپ تیمور وجود دارد^{۳۸۰}. محمد پاشا در اینجا یک کاروانسرای کارگیر^{۳۸۱} و یک مسجد ساخته است^{۳۸۲}. پنج خانه و یک چشمه وجود دارد. خوراک حیوان (گاه) پیدا نمی‌شود^{۳۸۳} منزل پر زحمتی است^{۳۸۴}. در این قلعه مار زیاد است ولی این گفته مردم است. در قدیم الایام مردم از داخل قلعه پیاز لاله می‌آورند و می‌فروختند.

بین قورت قولاغی و مصیص منازل غیر مشهور دیگری به نام آق بکار و خلفه قرار دارند. اینجا یک صحرا است که اطرفش با روستاهای فراوان احاطه شده^{۳۸۵}. نوشته اند که در آن منزل مسجد کم است در تاریخ ۱۰۱۰م توسط حیدر آقا ساخته شد. کارونسرا نیز توسط حسین پاشا ساخته شده است^{۳۸۶}.

پیاس (Payas)

عساعت راه است. قریه بزرگی است و نزدیک دریا قرار دارد. هوایش مرطوب و سنگین است. باغ و باغچه در آن فراوان و میوه اش ترنج و لیمون است که زیاد هست. انگور و انجیر و هندوانه دارد. هر چه که لازم است پیدا می‌شود.^{۳۸۷} چاه مرجان آقا، خیلی سرد است. در ماه تموز (ماه هفتم میلادی) هم آب آنجا، یخ دارد. مردم شهر همواره به این آب احتیاج دارند^{۳۸۸}. چون آب آن پایین است^{۳۸۹}.

جایی مخوف به نام دروازه قرخ کلید (۴۰ کلید) و رودخانه دیل که جریان آبش خیلی شدید است، در این راه واقع اند^{۳۹۰}. پیاده رو تا دربند خراب است. از کمرهایی (طاق هایی) معروف به دروازه قاران لوک و دروازه تیمور عبور می‌شود^{۳۹۱}. این محل جایی خطرناک است که اوباش - های کرد، اموال کاروانها را می - دزدند و به کوهستان فرار می‌کنند^{۳۹۲}. آذربئیگ از بارهای تاجران باج می‌گیرد.^{۳۹۳} اینجا اوقاف سوقونلو محمد پاشاست. (وفات ۹۸۷) اینجا اوقافی است که با

^{۳۷۹} . نهجة المنازل محمد ادیب درویش ۴۲ ب

^{۳۸۰} . الحاج ابراهیم ۵۳ ب

^{۳۸۱} . نام این خان در نسخه منازل الطریق ص ۱۳ آ ، به کاروانسرای بایرام پاشا معروف است.

^{۳۸۲} . عبدالحمین هیری ۹۸

^{۳۸۳} . منازل الطریق - ۱۳ آ

^{۳۸۴} . الحاج ابراهیم ۵۳ ب، نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶)

^{۳۸۵} . منازل الطریق الی الله العطیق ۶۸

^{۳۸۶} . محمد امین، ۱۵ ب.

^{۳۸۷} . راه آن ۱۰ ساعت نیز قید شده است. منازل الطریق ۱۳ ب

^{۳۸۸} . اولیا چلبی جلد ۳ ص ۴۴

^{۳۸۹} . نهجة المناسک درویش الحاج محمد ادیب بن محمد ص ۱۸۱

^{۳۹۰} . عبدالحمین هیری ۹۸ ب

^{۳۹۱} . منازل الطریق ۱۳ ب ، عبدالحمین هیری ۹۸ ب

^{۳۹۲} . اولیا چلبی جلد ۳ ص ۴۲

۳۰۰ نفر، اداره می‌شود. سردار بینی چری، جای کدخد، نائب شهر، سوباشی شهر، محتسب و امیر گمرک دارد. مفتی و نائب ندارد. قلعه نزدیک به ۷۰ نفر نیرو دارد.^{۳۹۴} در پیاس مسجد قاجار مصطفی پاشا، وجود دارد^{۳۹۵} فقط در این مسجد نماز جمعه می‌خوانند... مرحوم ابراهیم خان در آنجا کاروانسراهای بزرگ (دو کاروانسرا مقابل هم نیز وجود دارد)، مسجد و حمام ساخته است.^{۳۹۶} یک قلعه محکم و یک بازار هم موجود است^{۳۹۷}. ۳۰۰ دکان و ۷ قهوه خانه دارد.^{۳۹۸} حمامش واجب السیر است.^{۳۹۹}

همه دکان -ها، کاروانسراها و قهوه خانه هایش، داخل طاق های بزرگ و بناهای کارگیر عظیمی است. اهالیش ۸۰۰۰۰ هزار مسلمان و معاف از عوارض و تکالیف عرفیه هستند. در حین حمله اوباش و حرامیان کوه، به شهر و راه-ها، شاهبازهای مردم شهر به طرف قورت قولاقی که در غرب می‌باشد و به طرف قبله به راههای بلن و باکراس مسلحانه هجوم می‌آورند و امنیت راههای عبور حجاج و تجار را تأمین می‌کنند^{۴۰۰}. ۱۲۰۰ درهم آن، یک وقیه است، آب هایش زیاد است. کاروان-ها، روزهای تابستان در این منزل نزول نمی‌کنند. دیگر اوقات اینجا چادر زده می‌شود^{۴۰۱}. فقط جایی که حجاج نزول می‌کنند، آب ندارد^{۴۰۲}. خوراک و نوشیدن همه سربازانی که همراه قافله حج می‌روند در پیاس از طریق، وقف محمد پاشا تهیه می‌شود^{۴۰۳}.

از اقلیم شام تابع حلب است و لوایش مصیص است. بین پیاس و بلن، محلی به نام ساکال تتان وجود دارد که در کنار ساحل دریا واقع است.^{۴۰۴} سوگلی محمد پاشا از هزینه خود، پیاس را به مانند یک شهر کوچک ساخته است.^{۴۰۵}

اسکندرون (Iskenderun)

^{۳۹۳} محمد امین ۱۵ آ

^{۳۹۴} اولیا چلبی جلد ۳ ص ۴۲

^{۳۹۵} منازل الطریق ۱۳ ب / محمد امین ۱۵ ب - الحاج ابراهیم ، ۵۳ ب - نهجۃ المنازل محمد ادیب درویش ۴۳

^{۳۹۶} منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷

^{۳۹۷} عبدالرحمن هیری ۹۸ ب / اولیا چلبی جلد ۳ ، ص ۴۲ / الحاج ابراهیم ۵۲ ب. چنگیز اور خون لو. ص ۲۷. منازل الحج: عشر افندی ۲/۲۴۱.

^{۳۹۸} اولیا چلبی ص ۴۴

^{۳۹۹} الحاج ابراهیم ۵۳ ب

^{۴۰۰} اولیا چلبی جلد ۳ ص

^{۴۰۱} الحاج ابراهیم ۵۳ ب

^{۴۰۲} محمد امین ۱۵ ب / عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الل ص ۶۸

^{۴۰۳} اولیا چلبی جلد ۳ ص ۳۵

^{۴۰۴} نهجۃ المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶

^{۴۰۵} چنگیز اور خون لو. ص ۲۷. منازل الحج: عشر افندی ۲/۲۴۱

۹ ساعت راه است. اسکندرون یک روستا و اسکله حلب است. قبل از ورود به اسکندرون به مسافه دو ساعت بیشتر از پیاس، قلعه -ای کوچک به نام نرگس وجود دارد که محافظان خصوصی دارد.^{۴۰۶}

در اسکندرون کشته-های فرنگیان^{۴۰۷} وجود دارد و سه کاخ بالیوز فرنگی، موجود می‌باشد. در بازاریش چیز زیادی پیدا نمی‌شود. برنج، خرما و پنیر قبرس مشهور است. کمیت آبش زیاد است.^{۴۰۸} چون ساکنان اسکندرون فرنگ و روم هستند. در اینجا مسجد، کاروانسرا، حمام و بازار زیاد نیست. ولی میخانه-هایش زیاد است و هر کدامش مانند کاروانسرا است.

۴ طرف اسکندرون باتلاق و نزار است.^{۴۰۹} حجاج نزدیک، روستای اسکندرون به یک چمنزار نزول می‌کنند.^{۴۱۰} خارج از اسکندرون، ناسوخ پاشا، ساخت یک قلعه را شروع کرده لکن هنوز هم تمام نشده است.^{۴۱۱} قلعه بسیار بزرگی است که هفت کوه آن را در بر گرفته است. بیشتر در پایین قلعه، شلوغی جمعیت مشاهده می‌شود. بیشتر نقاط آن خالی از سکنه و خراب است. باغچه، میوه، بوستان و انجیر، بسیار فراوان است. رود آسی از جلوی آن رد می‌شود. پل بزرگی هم روی آن هست. حبیب نجار و حضرت شمعون، در آنجا، زیر زمین مسجد، مدفون هستند. زیارت شود.^{۴۱۲} مردم در یک طرف آن ساکن هستند. باغ و باغچه-ها وصف ناپذیر است. راهش گذرگاه و گردنه است.

در حین خارج شدن از پیاس به طرف قبله، پل سوکونلو محمد پاشا واقع است که ۴ چشمه دارد. نزدیک آن در کنار دریا به طرف راست، تکیه الشیخ عبدالقادر گیلانی دیده می‌شود. باز هم به طرف قبله بروند به تکیه-سلطان دده می‌رسند. داخلش چند درویش بگتاشی هست.

در حین داخل شدن به خاک حلب در مسافه-پرتاب یک تیر از دریا، به قلعه مرکزی می‌رسند. بالای یک کوه، قلعه -ای به شکل مربع و از سنگ به طرز زیبایی ساخته شده، نیروی محافظ (سرباز) و سردار دارد ولی سردار ینی چری و جای کدخدا ندارد. داخل قلعه یک مسجد و خانه -های زیادی دارد.

بعد از عبور از این قلعه در کنار دریا گردنه-ساکال توتان، وجود دارد. شب و روز حرامی هایش کم نمی‌شود. قرارگاه حرامیان کرد، گشنه-حلب است. باید اینجا احتیاط شود.^{۴۱۳} حاجیان در اینجا خیلی به زحمت می‌افتند.^{۴۱۴}

بقرص^{۴۱۵} (Bakras)

^{۴۰۶} . نهجة‌المنازل محمد ادیب درویش ص ۴۳

^{۴۰۷} . منازل‌الطریق ۱۱۴ آ

^{۴۰۸} . محمد امین ۱۵ ب

^{۴۰۹} . اولیا چلبی . جلد ۳ ص ۴۷

^{۴۱۰} . عبدالحمین هیری ۹۸ ب، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۷۰

^{۴۱۱} . عبدالحمین هیری ۹۹ آ - چون این جا در راه حج است و پناهگاه دزدان و مسکن فرنگیان است. ناسوخ پاشا وزیر اعظم پادشاه سلطان احمد در اینجا شروع به ساختن یک قلعه کرد ولی چون قزاق ها شهر سینوپ قلعه را در کنار دریای سیاه، اشغال کردند و ناسوخ پاشا این اشغال را به پادشاه اطلاع نداد، به همین خاطر ایشان به امر سلطان احمد به قتل رسید و ساخت قلعه ناتمام ماند. اولیا چلبی جلد ۳ ص ۳۶

^{۴۱۲} . منازل‌الحج و مسافة الفج للعبج و السج ص ۵۷ ب

^{۴۱۳} . اولیا چلبی جلد ۳ ص ۴۵

^{۴۱۴} . نهجة‌المنازل محمد ادیب درویش ص ۴۳

^{۴۱۵} . مرز ترکیه امروزه در اینجا قرار دارد.

راه ۴ ساعته-ی اسکندرون به بقرص صعب العبور است. با عبور از این مکان به روستای بلن می‌رسند.^{۴۱۶} مالکوج افندی معزول، از کاتبیت ینی چری راه پرمخاطره آنجا را تعمیر نموده و حفاظ گاههایی ایجاد نمود.^{۴۱۷} شیر، سوجوق و میوه هایش فراوانند.

یک باتمان اینجا دو وقیه است. در روزهای تابستان محل نزول حجاج، بسیار کم عرض است و به سختی می‌افتند.^{۴۱۸} جایگاه برای کدخدا و وکیل سردار ینی چری موجود است. ۷۰۰ خانوار را شامل می‌شود. خانه هایش به صورت پلکانی است که در سطوح بالا و پایین ساخته شده و سقف خانه- هایش از خاک پوشیده شده است. خانه- های آباد، ترک هستند و شامل ۳۰۰ نفر می‌شوند و دارای ۴۰ ، ۵۰ دکان هستند^{۴۱۹} . بعد از بلن راه در گذرگاه بقرص به دو شاخه منشعب می‌شوند که راه شام و حلب هستند.^{۴۲۰}

در صورتی که قسمتی از قافله‌های حجاج وقت کافی داشته باشند، از راه حلب به شام می‌روند. برخی قافله- های حج نیز از راه گذرگاه بقرص بدون بازگشت به حلب از مسیر انطاکیه به شام می‌روند. این دو راه در حماه به هم می‌پیوندند.

بلن (Belen)

۷ ساعت راه است. بلن قریه باریکی است. از توابع حلب است^{۴۲۱} . آب فراوان دارد و هوایش لطیف است. در این محل قلعه -ای به نام بدر غفیر موجود است. مرحوم سلطان سلیمان، کاروانسرای بزرگی در آنجا ساخته است. سلطان سلیم نیز یک مسجد و حمام بنا کرده است.^{۴۲۲}

از آنجایی که در ساحل دریاست، راه، ترسناک است و با زحمت می‌توان گذشت. در اینجا از تجار عوارض گرفته می‌شود. در اطرافش کوه-های بلندی وجود دارد. حجاج در ینیگ خان اطراق می‌کنند^{۴۲۳} . نان- های نازکی می‌پزند. سجوق (باسلقوق) کفتر مشهور اینجاست. انگور و میوه- های دیگر هم به عمل می‌آید.

خان قرمطه^{۴۲۴}

در بین عوام به عنوان بالاماتاخان معروف است. از بلن ۴ ساعت فاصله دارد. یک کاروانسرای بزرگ و در نزدیکی آن یک قلعه وجود دارد. اگر چه راه آن صعب العبور است.^{۴۲۵} به بلا میت خانی نیز معروف است^{۴۲۶} .

^{۴۱۶} . محمد امین ب ۱۵

^{۴۱۷} . عبدالحمین هیری آ ۹۹

^{۴۱۸} . محمد امین آ ۱۶

^{۴۱۹} . اولیا چلبی ج ۳ ص

^{۴۲۰} . عبدالحمین هیری آ ۹۹

^{۴۲۱} . نهجۃ المناسک درویش الحاج محمد ادیب بن محمد درویش ص ۱۸۰

^{۴۲۲} . نهجۃ المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶ / منازل الطریق الی بیت الله عتیق ب ۶۷

^{۴۲۳} . عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله مهر شاه ۲/۱۵۰ (برگ ۶۵-۱۱۲) / منازل الحج و مسافۃ الفج للعبج و السج ص ۵۷.

^{۴۲۴} . پس از قرامطه خان، دو منزل به نام- های مراد پاشا(آق پنار) و نهر آفریم(رودخانه آفریم) نیز قید شده است. بغداد وهی. ۱۰۲۴ .

^{۴۲۵} . نهجۃ المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶

^{۴۲۶} . نهجۃ المناسک درویش الحاج محمد ادیب بن محمد درویش ص ۱۸۱

انطاکیه (Antakya)

از خان قرمطه تا اینجا ۴ ساعت راه است. از اقلیم شام و ملحق به حلب است. در سال ۱۶ ق، فتح شده است. یک کوه بزرگ آن را احاطه کرده و این کوه در نزدیکی انطاکیه واقع و به لکام مشهور است. جزئی از سلسله جبال لبنان واقع در نزدیکی شام شریف است. روایت است که این کوهها نیز به نزدیک قریه‌ای به نام عرج که از مکه مکرمه شروع شده متصل است. شهر نیز در بالای یک تپه مرتفع قرار دارد و یک حصار بزرگ است. این حصار دارای ۳۶۶ برج دیده بانی است. در کنار هر برج یک درب کوچک وجود دارد. در زمان اسکندریونانی، حصار انطاکیه به همراه حصارهای مصیص و حماء، توسط سرعسکر انطاکیه یعنی باتالسا ساخته شده است. بنا به نقلی، بانی این مکان با سازنده‌ی حصار استانبول نسبت برادری داشت. بنا بر اخبار حکما، چون انطاکیه، نگهبان شبانه نداشت و هوای آن خواب آور بود. دور و بر حصار حصار ساخته شده، دوازده میل است و از مسافت دور دیده می‌شود. قلعه درونی بزرگی داراست ولیکن الان چندان آباد نیست. ^{۴۲۷} قلعه اش بسیار متین است ولی ساکنان آن در یک قسمت جمع اند. ^{۴۲۸} شهر دارای ۶ درب است. در عزیز پاولوس، در کوچک، در دوکا، در پل عاصی، در عزیز، در دمیر قاپی ^{۴۲۹}. در اطراف شهر ۴ قلعه، کوهستان و جنگل وجود دارد. ۷ مدرسه دارد که به مانند مدارس استانبول آباد نیستند. در مساجد و مدارس همه علوم تعلیم داده می‌شوند. در سه محل دارالقراهایی مخصوص به قرائت تقریب، عشره و سیحا، موجود است. ۴۰ عدد مکتب معمور صبیان در این منزل، وجود دارد. دارای ۸، سرای بزرگ است. بیشتر خانه-های آباد در کنار نهر عاصی، قرار دارند. ^{۴۳۰} خانه-هایش از آجر است. در بین خانه-های آباد، مخروبه ای موجود نیست. ^{۴۳۱} بازار پارچه فروشی (بزستان) و بازارهایش وقف ابراهیم اوغلی خان است ^{۴۳۲}. یک وقیه انجیر، یک آقچه، بها دارد ^{۴۳۳}. روایت است که در گرمابه خلوت حمام، واقع در قرب بازار، شیخ ابراهیم ادهم معروف به سقا محمد افندی، مدفون است. به زیارت آن محل روند. رود خانه‌ی عاصی از ۳ دروازه آن عبور میکند. وجه تسمیه این رودخانه، رودخانه ارناط و رودخانه‌ی مغلوب است. این نهر بین بعلبک و حوص از قریه‌ای به نام راس (راس الحلین) سرچشمه می‌گیرد و از طرف غرب به دریاچه قدس می‌ریزد و از زیر پل حموص رد شده و از روبروی شهر حماء عبور می‌کند و از شغور به دریاچه افامیه (تدم) می‌ریزد. پس از این دوباره، خارج شده با عبور از درکوش و پل جدید، به طرف غرب سرازیر شده و به انطاکیه می‌رسد و در سویره به دریای روم که همان دریای سفید است، می‌ریزد. نهر بزرگی است که با دواب به برخی مکان‌ها می‌ریزد. (روایت شده که حضرت عیسی (ع) از انطاکیه به آسمان عروج کرده). مذاهب اربعه شیخ الاسلام، نقیب الاشراف جای کدخدا، سردار بینی چری، نایب شهر، محتسب، دیزدار قلعه و نفرات قلعه، وجود دارد. چون شهر مرکزی است به اندازه کافی توپخانه و ۲۴ عدد توپ قدیمی بزرگ و کوچک را داراست. ^{۴۳۴} باغ و بوستان‌ها فراوانند ^{۴۳۵}. پارچه انطاکیه مشهور است. در روزهای تابستان حجاج در کنار رود عاصی نزول می‌کنند ^{۴۳۶}. در این مکان یک روز اقامت می‌شود. به قاطرچی و عکام، یومیه داده می‌شود. ^{۴۳۷} این شهر، میزانی به نام نکوء دارد که ۶۶ درهم، برابر با یک نوع است ^{۴۳۸}.

^{۴۲۷} ولی منازل حج شریفی که در سال ۱۱۷۷ نوشته شد، این شهر را آباد ذکر می‌کند/ برای مطالعه بیشتر به نهجة‌المنازل محمد ادیب درویش ص ۴۵

^{۴۲۸} تحفة الحرمین نسخه مجلس آ ۸

^{۴۲۹} Hatay Tarihi, Mehmet Tekin, s. 59 Anyakya 1998/

به روایت دیگر ۷ دروازه دارد. به نسخه نهجة‌المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰، مراجعه شود.

^{۴۳۰} اولیا چلبی ج ۳ ص ۵۴ - ۵۵

^{۴۳۱} عبدالحمین هیری آ ۱۰۴

^{۴۳۲} محمد امین آ ۱۶

^{۴۳۳} منازل الحج و مسافة الفج للبحر و السج که ص ۵۷

^{۴۳۴} اولیا چلبی ج ۳ ص ۵۲/ به روایت دیگر: از انطاکیه تا این منزل ۷ ساعت راه است. نهجة‌المناسک درویش الحاج محمد ادیب ص ۱۸۰.

حبيب نجار، در آنجا مدفون است و در اطراف اين منزل قبر شريف حضرت شمعون(ع) واقع است و زيارتگاه است.^{۴۳۹}

زبناقيه

۱۱ ساعت راه است. روستايي است که دو کاروانسرای ويران دارد.^{۴۴۰} ناميه هم گفته می شود. از روبروی آن نهر عاصی جریان پیدا می کند. کاروانسرا نزدیک رودخانه واقع است. راه آن مقداری صعب العبور است.^{۴۴۱} مسير بعد از قلعه، سنگلاخ است. به دليل کمبود آب در راه، بايد از آب موجود در کنار درب قلعه استفاده شود.^{۴۴۲} اکثر اهالی آن کرد هستند.^{۴۴۳} از روستاهای اطراف خوراکی هایی برای فروش به حجاج، می آورند.^{۴۴۴} حجاج در روزهای تابستان به محلی نزدیک کاروانسرا نزول می کنند. به دليل خرابی کاروانسرا، در روزهای زمستان به سختی گرفتار می شوند. گل زمستان آن نعل اسب را از هم می گسلد. روغن زيتون و انجير آن فراوان است.^{۴۴۵} میوه های ديگري هم موجود است.^{۴۴۶} برخی اشیاء مورد نیاز، وجود دارد.^{۴۴۷} ولی غذا را از منزل شعور که بعد از اين منزل قرار دارد،

۴۳۵. الحاج ابراهيم ب ۵۳

۴۳۶. محمد امين ب ۱۶

۴۳۷. نهجة المنازل محمد اديب درويش ص ۶۴

۴۳۸. محمد امين ب ۱۶، نهجة المنازل محمد درويش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶)

۴۳۹. نهجة المناسک درويش الحاج محمد اديب ص ۱۸۰

۴۴۰. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۶

۴۴۱. نهجة المنازل محمد درويش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶

۴۴۲. محمد امين آ ۱۶

۴۴۳. الحاج ابراهيم آ ۵۴

۴۴۴. نهجة المنازل محمد اديب درويش ۴۶

۴۴۵. نهجة المنازل محمد امين. ص ۱۷

۴۴۶. الحاج ابراهيم آ ۵۴

۴۴۷. منازل الطريق آ ۱۸

شركه علم انساني و مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انساني

باید خریداری کنند^{۴۴۸}. اهالی آن بارها را روی سر حمل می‌کنند^{۴۴۹}. با عبور از زنباقیه و رسیدن به شغور تا پل سنگی، مسافتی مستقیم طی می‌شود. این پل دارای ۱۴ حفره است^{۴۵۰}.

جسر شغور^{۴۵۱}

۱۷ ساعت راه است، شغور قصبه باریکی است. نام دیگر آن، شیر است. این جا قبلا تختگاه شخصی به نام خانم تایی، بوده که این مکان را از چنگ رومیان، علی بن مقاله سدید الملک، آزاد کرد. تابع حلب است^{۴۵۲} رود عاصی از مقابل آن می-گذرد و پل بزرگی دارد. بعد از پل، راه سربالایی است که دو طرف آن درخت زار است. بالا و پایین ۳ ساعت راه صعب العبور است.^{۴۵۳} راهش مانند عقبه (گردنه) است. در زمستان گل‌های زمختی وجود دارد^{۴۵۴}. مرحوم کوپرولی، در این منزل، یک مسجد بزرگ و کاروانسرا دارد که در آنجا شورا به مردم می‌دهند^{۴۵۵}. یک مسجد به نام محمد آقای دارالسعادة، داراست. اطراف قصبه مذکور بوستان-ها قرار دارند و در درونش اشجار رمان (درختان انار) فراوان است. انار آن فوق العاده است. گل نیلوفر فراوان دارد. ماهی نیز یافت می‌شود. روغن زیتون، روغن ساده، انار، انگور، خربزه، خیار و همه میوه -ها، فراوانند. بازارش آباد است. در روزهای زمستان، ماهی آن فراوان است. هیزم کم است.^{۴۵۶} ابریشم نیز موجود است.^{۴۵۷} مکانی نا امن است.

خدای صاحب خیر، عبور حجاج را در امن و امان نصیب کند.^{۴۵۸} حجاج در روزهای تابستان در کنار پل عاصی به نزدیک نهر نزول می‌کنند^{۴۵۹}. در نزدیک محل اطراق، برخی روستاها موجود است. اشیاء لازمه را می‌آورند^{۴۶۰}. یک عدد خلعت به مهمان داران که از انطاکیه به شغور آمده اند، یک بقیچه به وکیل متسلم

^{۴۴۸} . عن استانبول الی الشام و مدینه و مکة و جبل عرفات شرفهم الله مهر شاه ۷۶ □

^{۴۴۹} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷

^{۴۵۰} . عن استانبول الی الشام و مدینه و مکة و جبل عرفات شرفهم الله مهر شاه ۲/۱۵۰ (برگ ۶۵-۱۱۲)

^{۴۵۱} . پیش از منزل، منزلی به نام خلقه قید شده است. پس از این منزل نیز منازل بش آغاچ و سپس خان تومان و مدیق، قید شده است که در مسیر حلب قرار دارد. لاله اسماعیل ۱۰۴/۳.

^{۴۵۲} . نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶، گذرگاه راه حج و مصارف ان (راه خشکی ۱۲۵۳، ۱۸۳۷ م)

^{۴۵۳} . محمد امین آ ۱۷

^{۴۵۴} . الحاج ابراهیم ۵۴

^{۴۵۵} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ / روایتی دیگر: ، از زنباقیه ۱۲ ساعت راه است، را قید کرده است.

^{۴۵۶} . محمد امین ب ۱۷

^{۴۵۷} . الحاج ابراهیم آ ۵۴

^{۴۵۸} . اولیا چلبی ج ۳ ص ۵۶

^{۴۵۹} . منازل الطریق ب ۱۸ ، محمد امین ب ۱۷

^{۴۶۰} . همان.

منزل، جمعاً ۱۱۵۳ قروش، توسط امین صرّه خرج شد. حموس: یک عدد خلعت به تفنگ چی باش، ۲۰۵ قیه قطران، یک عدد بقچه به صاحب خانه حاجی حسن آقا، جمعاً ۱۵۵۳ قروش، سوپ در این جا پخش میشود^{۴۶۱}. هنگام خارج شدن از شغور و رفتن به سمت مدیق و با عبور از پل، در راه سنگلاخ و سربالایی، نیم ساعت، مسافت طی می‌شود. بعد از این، راه مقداری مستقیم و بدون مشقت است. این وضعیت تا دره‌ی سینکلی، ادامه دارد. از قلعه سینکلی (پشه دار) تا قلعه مدیق ۱/۵ ساعت، مسافت است.

مدیق

۱۱ ساعت راه است. متعلق به حماء است. اینجا یک قلعه است که آن را بر بالای کوه ساخته اند. چون این قلعه را وزیر شهید نورالدین سلطان به نام مدیق، بنا نمود به این عنوان نامگذاری شده است.^{۴۶۲} در پایین آن کوه کاروانسرای هست و جلوی آن نهر بزرگی (گاه دریاچه قید شده است) جاری است. ماهی فراوان است. مردم قلعه، آب مورد نیاز خود را از پایین قلعه می‌آورند. داخل قلعه، قبر ابوعبید بن جراح که پیغمبر ما او را امین الامه، وصف کرد، موجود است، زیارت شود.^{۴۶۳} اهالی اش کرد هستند. اطرافش پر از درختان لطیف زیتون و انجیر است. دو کاروانسرای ویران دارد.^{۴۶۴} پشه انسان را در این محل، هلاک می‌کند. سمت چپ راه، رودرویی صخره ها، مکانی خطرناک است.^{۴۶۵} نیزار نیز وجود دارد. کندوی سفید عسل مشهور است.^{۴۶۶} آب و هوای آن در روزهای تابستان گرم و پر حرارت است.^{۴۶۷} حجاج در روزهای تابستان در کنار پل در نزدیک نهر عاصی، اطراق می‌کنند^{۴۶۸} در آنجا چیزی یافت نمی‌شود.^{۴۶۹} در نزدیک محل منزلگاه روستاهایی وجود دارد. اشیاء لازمه را می‌آورند.^{۴۷۰} در راه مدیق خوراکی-ها باید از شغور تهیه شوند.^{۴۷۱} خروج از مدیق و رفتن به شجر به سمت چپ، وارد گردنه-ای می‌شوند که سر بالایی است. از این محل تا قلعه شجر آب، موجود نیست.^{۴۷۲}

شجر^{۴۷۳}

^{۴۶۱} . منازل نامه تحفة الحرمين ص ۵۸

^{۴۶۲} . اولیا چلبی ج ۳ ص ۵۶ .

^{۴۶۳} . محمد امین آ ۱۸ / تحفة الحج سلیمانیه ۳۸۶ .

^{۴۶۴} . منازل الحج و م الفج للعبج و السج ص ۵۷

^{۴۶۵} . محمد امین ب ۱۷

^{۴۶۶} . همان. آ ۱۸

^{۴۶۷} . الحاج ابراهیم آ ۵۴

^{۴۶۸} . منازل الطریق ب ۱۸ محمد امین ب ۱۷

^{۴۶۹} . منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج ص ۵۶

^{۴۷۰} . همان .

^{۴۷۱} . محمد امین ب ۱۷، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله مهر شاه ۲/۱۵۰ (برگ ۶۵-۱۱۲)

^{۴۷۲} . محمد امین ب ۱۸

^{۴۷۳} . نام شجر بین مردم معروف است. اسم اصلی آن شیر است. عبدالحمین هبری ب ۱۰۳

بعد از مدیق با عبور از پل شجر^{۴۷۴} به قلعه شجر می-رسند^{۴۷۵}. ۵ ساعت راه است. شجر صحرایی است که کاروانسرا دارد و در کنار نهر عاصی است. قلعه شجر^{۴۷۶} در محلی مرتفع، بالای یک صخره بنا شده است. خیلی بزرگ نیست. قلعه ای بسیار محکم است. درون قلعه خانه هایی نیز وجود دارد. آب در داخل قلعه است. در قلعه قهوه خانه ای وجود دارد که اشیاء لازمه در آن موجود است.^{۴۷۷} در بین راه شجر تا حماء هیچ آبی موجود نیست^{۴۷۸}.

حماء^{۴۷۹}

۱۲ ساعت راه است. هوایش سنگین است^{۴۸۰}. قصبه ای است و راهش از خان سیحون، صحرا و تپه هاست^{۴۸۱}. مدینه ای قدیمه است. نامش در کتب اسرائیل نیز مسطور است. در گذشته به آن، به زبان یونانی، هامونا، می گفتند که یک تفریح گاه بوده است. در تاریخ ۱۴ ق، فتح شد و از اقلیم شام است که گاهی مجزا و گاهی تابع طرابلس می شود. حضرت عبیده بن جراح و ابو لیس سمرقندی صاحب التفسیر، در اینجا مدفونند. در روی نهر عاصی، دولاب- های بزرگ دارد مشهورترین دولاب، محمد نام دارد. نام-گذاری آن خود یک داستان دارد. سازنده دولاب یک یهودی بود ولی با اتمام آن دولاب نچرخیده، براین اساس برای امتحان به دولاب گفته شده به عشق حضرت محمد (ص) بچرخ. با این درخواست دولاب از آن زمان با تمام سرعت شروع به چرخش کرد و باعث مشرف شدن بانی یهودی آن به اسلام شده است^{۴۸۲}. به وسیله دولاب های بسیار بزرگ به بیشتر مناطق شهر آبرسانی می کنند و بساتین آبیاری می شوند. محل دولاب، سرآنگاه، است. غیر از دولاب محمد دولاب های بسیار کوچکی وجود دارد.

کاروانسرای چرکس، زیباترین کاروانسرای آنجاست که بنای کارگیر دارد. باغ هایش فراوان است^{۴۸۳}. این شهر جواهر فروش و آرایشگاه- هایش فراوان است. حمام هایش بسیار زیباست. حمام آرنواد محمد پاشا، بی نظیر است. تقریباً شبیه حمام محمد گرای در باغچه سرای کریمه است. سنگ- های حنفی و لوله های حوضچه های شافعی و سنگ های آن حمام، از آب طلا ساخته شده^{۴۸۴} است. اسعد پاشا هم یک حمام منقش با مرمر رنگارنگ دارد. در این شهر ۷۲ مکتب و تکیه

^{۴۷۴} . نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶

^{۴۷۵} . عبدالرحمن عبدالرحمن هیری به شجر در هنگام بازگشت ولی چون کاروان در شب راه می پیموده اطراق کردند. عبدالرحمن هیری ب ۱۰۳

^{۴۷۶} . شجرالدور از بانوان خلیفه مصر ، در ایالت دیار بکر در موقع زیارت پسرش که در حصن کیف ساکن بوده در این محل مورد چپاول حرامیان قرار گرفته بود و بعد از درگیری نجات یافت. وقتی خلافت در حصن کیف به پسرش رسید در بازگشت اش در این محل مخوف قلعه ای بنا کرد که به همین دلیل این قلعه به نام این بانو نام گذاری شده است. اولیا چلبی ج ۳ ص ۵۶

^{۴۷۷} . منازل الطریق ص ب ۱۸

^{۴۷۸} . محمد امین ب ۱۶

^{۴۷۹} . بین منازل حما و حمص منازلی به نام سراقب، معرالنعمان، رستن، خان شیخون نیز قید شده است. لاله اسماعیلا ۱۰۴/۳ و علی امیری ۸۹۲ و لاله اسماعیل. ۲۲۰.

^{۴۸۰} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ ب

^{۴۸۱} . عبدالرحمن هیری ب ۱۰۰

^{۴۸۲} . عبدالرحمن هیری آ ۱۰۱

^{۴۸۳} . عبدالرحمن هیری ب ۱۰۱

^{۴۸۴} . اولیا چلبی ج ۳ ص ۶۰

وجود دارد. مشهورترین تکیه اش، تکیه عبدالقادر گیلانی است که امارت نیز دارد.^{۴۸۵} چری باشی، یوز باشی، آلی بگی، پاشا عسگری، ارباب زعامت ها، باجلی ها و هزار سرباز دارد. از ۴ مذهب شیخ الاسلام، نقیب الاشراف، آیان، کبار و اشراف، جای سپاه کدخدا، سردار ینی چری، دیزدارقلعه، نفرات و محاسب دارد.^{۴۸۶} جمعه، بازار بزرگی بازگشایی می-شود. در آنجا هر چیزی یافت می-شود. نخ پنبه و پارچه احرامی و انواع کالاها در آنجا زیاد است. زغال رادر بازار، با ترازو می-فروشند و یک وقیه اش یک پول است.^{۴۸۷} در این جا میوه زردآلو اعلاء و ابریشم صورتی خیلی زیبا، به بار می-آید.^{۴۸۸} در شهر حماء، منزلگاهی موجود نیست. آنای سوره و سقا باشی- ها در کاروانسرا، منزل می-کنند و حجاج هم در محوطه-ی باز اطراق می-کنند و در تدارک منزلگاه زحمت می-کشند.^{۴۸۹} یک روز اطراق در حماء از رسوم قدیمه است.^{۴۹۰} از حماء به بعد تا رسیدن به شام برای همراهی حجاج، سوارانی تعیین شده است. این سوارکاران حجاج را منزل به منزل می-برند. زیرا در این منازل خصوصاً در موسم حج، عرب غارتگر، بسیار زیاد است.^{۴۹۱} در این شهر همیشه حرارت و شدت زیاد هوا وجود دارد.^{۴۹۲} به قاطرچیان و عکام، یومیه و بخشش داده می-شود.^{۴۹۳} نخ صورتی و پارچه-ای برای احرام بستن، در این شهر معروف است.^{۴۹۴} راه از حماء به حمص تا پل سنگی ۴/۵ ساعت از مسافتش صاف، نزدیک به پل برخی نقاط مسیر سربالایی و سرازیری و سنگلاخ است. با عبور از رودخانه عاصی از طریق پل، نرسیده به حمص، روستایی به نام رسن(راستان هم نوشته شده است)، وجود دارد. جایی مخوف و پر خطر است. در این منزل یک روز، اقامت می-شود.^{۴۹۵} سمت راست راه، یک مکان در سربالایی، زیارتگاه حضرت بایزید بسطامی (سلطان العارفین) قرار دارد.^{۴۹۶} کنار زیارتگاه پلی هست به اسم زستن^{۴۹۷} و کاروانسرای دارد که متعلق به مرحوم کوپرولو است که این کاروانسرا با حماء ۵ ساعت فاصله دارد. از اینجا تا سرپل، در راه آبی نیست. ترس از راهزنی اعراب زیاد است.^{۴۹۸}

۴۸۵. همان. ص ۵۹

۴۸۶. همان. ص ۵۸

۴۸۷. محمد امین ب ۱۸

۴۸۸. الحاج ابراهیم آ ۵۴

۴۸۹. محمد امین آ ۱۶

۴۹۰. عبدالحمین هیری ۱۰۱ آ، منازل الطریق آ ۱۶

۴۹۱. منازل الطریق ب ۲۰، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۶۹ آ

۴۹۲. منازل الحج و مسافة الفج للعب و السج ص ۵۷ ب

۴۹۳. نهجۃ المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه ۱-۲۵۶

۴۹۴. منازل الحج: عشر افندی ۲۴۱/۲

۴۹۵. الحاج ابراهیم آ ۵۴

۴۹۶. منازل الطریق آ ۱۶

۴۹۷. اسم این پل در منازل الطریق رستا ذکر شده است..

۴۹۸. محمد امین آ ۱۶

شروشه گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱۱ ساعت راه است.^{۴۹۹} در سنه‌ی ۱۴ ق، فتح شده است. ولایتی معتبر از شام و قلعه بسیار بزرگی است و درون آن خانه-های بسیار زیادی وجود دارد. این جا به روایت حدیث شریف مقام ابرک و مداین الجنه است. قبلا بسیار آباد بوده، حصارش را حومص بن طهر از قوم املیکا، بنا کرده و به این خاطر، شهر به نام این پادشاه، مشهور شد. بیرون آن رود بزرگی جاری است. باغ و باغچه آن بسیار فراوان است. ولی بوستان ندارد.^{۵۰۰}

نگهبان قلعه و نیرو و به اندازه‌ی کافی توپ، وجود دارد. قلعه -های حمص، حلب و حماء، در سرزمین عربستان هستند، همگی روی تپه-های انباشته، ساخته شده است.^{۵۰۱} آلائی بیگی، چری باشی و یوز باشی دارد. سربازهای بیگ، کل ارباب تمار، ۲ هزار سرباز جیلی را شامل می‌شوند. سمت غرب، این قلعه دریاچه‌ای وجود دارد که در آن ماهی صید می‌کنند. این ماهیان عجیب و غریب اند. شمال دریاچه و شرق و غرب آن ۲۸۷ ذرع طول و ۱۸ ذرع عرض، و یک سد دارد که آن را به اسکندرنسبت می‌دهند و در وسط آن دو برج ساخته شده از ۴۰ سنگ موجود است.

اهالی حمص مشهور به جمال و بلاهت هستند. مخصوصاً، زنا نشان. خاکش حاصلخیز است. دو مدرسه، یک دارالحدیث، یک دارالقرآء و هفت مکتب دارد. اوقاف آنها ضعیف است. ۳ تکیه، ۳۴ کاروانسرا، یک حمام که آب آن با دولاب نهر عاصی تأمین می‌شود طلسمی بودن شهر حمص در بعضی کتابها قید شده است. به همین خاطر عقرب و مار به این شهر وارد نمی‌شود.^{۵۰۲} از مذاهب اربعه، شیخ الاسلام، نقیب الاشراف، محتسب و نواب شهر، وجود دارد.^{۵۰۳} از انبیاء بزرگ و اولیا کرام، کسان زیادی در آنجا مدفونند.^{۵۰۴} باباعمر، نیز در آنجا مدفون است. زیارت شود.^{۵۰۵} باید پرس و جو و زیارت-هایشان، غنیمت شمرده شود.^{۵۰۶} خالد بن ولید، عمر بن امیه، عبدالرحمن ابن عوف، عبدالله بن مسعود، ابوعمر و عکاشه جعفر صادق، کعب الاخبار الاخیار، حسین بن طاعی، حضرت ام المومنین ام سلمه زوج خیر البشر و نیز مقابر خلفا عمر بن عبدالعزیز و از مشایخ ابو نجیب السهروردی قبرهایشان زیارتگاه است.^{۵۰۷} کلام الله به خط حضرت عثمان، شجرت حضرت ایوب علی قول بطیفة و مقام عبدالقادر گیلانی در قلعه داخل ولی مخروبه، قرر دارد.^{۵۰۸} مشهور است اگر این مصحف را، از قلعه بیرون بیاورند؛ باران و طوفان عظیمی به راه می‌افتد. وقتی اهالی به باران احتیاج پیدا -کنند، مصحف شریف را از قلعه بیرون می‌آورند و به اذن خدای متعال باران می‌آید و این مشهور و تجربه شده است. اهالی انواع حرفه را دارند، انواع و اقسام جعبه نخ درست کرده و می‌فروشند.^{۵۰۹} تعدادی دکان دارد و همه چیز در بازارش پیدا می‌شود، ولی

^{۴۹۹}. مسافت از حماء تا حمص، ۱۰ ساعت نیز قید شده است.

^{۵۰۰}. اولیا چلبی ج ۳ ص ۶۴

^{۵۰۱}. اولیا چلبی ج ۳ ص ۶۳

^{۵۰۲}. عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم ص ۶۹ ب

^{۵۰۳}. همان. ص ۶۳

^{۵۰۴}. روایت می‌شود که سه تن از انبیای کرام در اینجا مدفونند. نهج‌المنازل محمد ادیب درویش ص ۵۰

^{۵۰۵}. منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج ص ۵۷. همچنین به روایتی دیگر: بین حماء و حمص ۱۲ ساعت مسافت است

^{۵۰۶}. الحاج ابراهیم آ ۵۴

^{۵۰۷}. نهج‌المنازل محمد درویش حالت افتدی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶

^{۵۰۸}. منازل الحج و مسافة الفج للعبج و السج ص ۵۷

^{۵۰۹}. تحفة الحرمین نسخه مجلس ۴۰ آ

زغال کم است. هنگام رفتن به یکی قاپولو، گوشت و نان را باید از حمص تهیه کرد^{۵۱۰}. حجاج در روزهای تابستان در محلی نزدیک به میدان کنار رودخانه نزول می‌کنند. روزهای تابستان هم به کارونسرای نزل می‌کنند. برای نزلگاه جایی دیگر ندارند. جایگاه آسان است. هنگام خروج از حموص و رفتن به یکی قاپولو تا رسیدن به قلعه شمسین راه صاف است و آب موجود نیست.

ایکی قاپولو^{۵۱۱}

۷ ساعت راه است.^{۵۱۲} ایکی قاپولو روستایی مانند یک قلعه است^{۵۱۳}. داخل قلعه چند خانه وجود دارد.^{۵۱۴} یک حوض نیز موجود است که از ۳ شیر، آب آن سرازیر می‌شود آبش کم و ولرم، است.^{۵۱۵} داخل آن قلعه، یک کاروانسرا و مسجد وجود دارد. در صحرا قرار گرفته و آبش کم عمق است. جای تنگی است. حصه در زبان عربی به زمین سنگلاخ گفته می‌شود. به علت داشتن دو دروازه در دو طرف آن به ایکی قاپولو (دو دروازه) مشهور است.^{۵۱۶} سلطان سلیمان آن را بازسازی کرده است، نصف آن کاروانسرا و نصف دیگرش روستاست^{۵۱۷}. کاروانسرایش عظیم است و ظرفیت ۱۰ هزار اسب را دارد. حمام کوچک واقع شده در خارج از قلعه را مرحوم بایرام پاشا، بنا کرده است^{۵۱۸}. سربازان حاکم، اطراف قلعه را از اوربان (اوباش عرب) محافظت می‌کنند^{۵۱۹}. جو و گاه دارد. نان و زغال کمیاب است و دیگر چیزی یافت نمی‌شود به این سبب باید از حمص خرید شود. با پول داد و ستد می‌کنند^{۵۲۰}. بین ایکی قاپولو و نبک، قلعه برنج که نام دیگر آن مصغر و بروج است و نیز قلعه -ای دیگری به نام خان اعطاش وجودی دارد. ولی آب ندارند. در زمان عبور و مرور حجاج، تعدادی از بومیان دمشق به قلعه مزبور گماشته می‌شوند و حراست حاجیان را عهده دارند. در این بین قریه‌ای به نام قایالار نیز وجود دارد. از اینجا تا دمشق در برخی نقاط مخازن زیر زمینی هست که با آب باران پر می‌شوند. ابنای سیبیل از آن می‌نوشند.^{۵۲۱} از اینجا تا قایالار، ۳ ساعت مسافت است. بعد از

^{۵۱۰}. محمد امین ب ۱۹

^{۵۱۱}. ایکی قاپولو

^{۵۱۲}. مساف آن با حموص ۸ ساعت است. روایت دیگری است در: عبدالحمین هبری ب ۱۰۱، الحاج ابراهیم آ ۵۴

^{۵۱۳}. محمد امین آ ۲۰

^{۵۱۴}. الحاج ابراهیم آ ۵۴

^{۵۱۵}. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷

^{۵۱۶}. منازل الطريق آ ۲۰

^{۵۱۷}. عبدالحمین هبری ب ۱۰۱

^{۵۱۸}. منازل الطريق ص آ ۲۰

^{۵۱۹}. اولیا چلبی ج ۳ ص ۶۶

^{۵۲۰}. محمد امین آ ۲، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۷۰

^{۵۲۱}. نهجۃ‌المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶

قایالار به نیک می‌آیند.^{۵۲۲} بین برج قلعه و قایالار، راه سنگلاخ است و آب موجود نیست.^{۵۲۳} روستای قایالار در بین راه و نزولگاه است.^{۵۲۴} کاروانسرایش بزرگ و داخل آن آب انباری با آب لذیذ و یک مسجد لطیف قرار دارد.^{۵۲۵} از حصاء محل بعدی تا نیک راه سنگلاخ و صاف و ۲ ساعته است.

بنک^{۵۲۶}

۷ ساعت راه است. تابع دمشق است.^{۵۲۷} قریه باریکی است جلوی آن نهری کوچک اما لطیف، جاری است و گویند که از بلبک می‌آید.^{۵۲۸} به دلیل وجود آب، به آن خان عطشی (کاروانسرای تشنه) می‌گفتند. هنگام عبور حجاج از آن، برای تأمین امنیت از نفرات بومی دمشق به این قلعه تعیین می‌شوند.^{۵۲۹} برخی اشیاء لازمه یافت می‌شود حیوانات را با آب رودخانه خارج روستا آبیاری می‌کنند.^{۵۳۰} منزلگاه پر مشقتی است. پول استفاده می‌شود.^{۵۳۱} اطرافش پر از باغات است با میوه‌های زیاد.^{۵۳۲} در این جا گلابی (بزدوغان) اعلاء به باری می‌آید... با خروج از نیک و رفتن به قطیفه، ۴ ساعت راه، سنگلاخ و صاف است. در بین راه آب وجود ندارد. داخل گردنه، صعب العبور و یک ساعت راه است. در صورتیکه از بالای گردنه عبور شود آب موجود نیست ولی مقداری آب به سختی پیدا می‌شود. با خروج از گردنه تا کاروانسرا نیم ساعت مسافت است.^{۵۳۳}

قطیفه (خان قدیفه)^{۵۳۴}

۱۰ ساعت راه است تابع دمشق است. پس از رسیدن به کاروانسرا، در صورتیکه ۱۰ هزار نفر با اسب یا شتر در آن مهمان شوند، باز هم قسمتی از آن خالی می‌ماند. اتاق‌های بی شمار، طویل‌ه ای به ظرفیت ۵ هزار اسب، شتر، اتاق‌های حرم (خانوادگی)، امارت، انبار، سرای متولی و سراهای مختص پاشایان، وجود دارد.

^{۵۲۲} منازل الطریق آ ۲۰

^{۵۲۳} نهجة المنازل محمد ادیب آ ۲۰

^{۵۲۴} هبری آ ۱۰۲

^{۵۲۵} نهجة المناسک محمد امین ب ۲۰

^{۵۲۶} نیک نیز گفته می‌شود.

^{۵۲۷} نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ هـ (ص ۱-۲۵۶)

^{۵۲۸} منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ ، نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و ۱-۲۵۶ ، عبدالحمن هبری آ ۱۰۲

^{۵۲۹} نهجة المنازل محمد ادیب درویش ۵۰

^{۵۳۰} محمد امین ب ۲۰

^{۵۳۱} محمد امین ب ، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۷۱ ب

^{۵۳۲} منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ ب

^{۵۳۳} محمد امین ب، گفته شده ۸ ساعت راه است.

^{۵۳۴} در سه منازل نامه منزلی به نام خان عطشان را پیش از قدیفه قید شده است. خسرو پاشا. شماره ۶۳۹. پرنستون و لاله اسماعیل . ۲۲۰. همچنین منزلی به نام خان دوما نیز پس از این منزل قید شده است. خسرو پاشا. ۶۳۹ و بغداد وهبی. ۱۰۲۴. لاله اسماعیل. ۱۰۴/۳. علی امیری. ۸۹۲.

هر شب برای همه-ی مهمانان، بالای اجاق، داخل سینی مسی ۵ کاسه سوپ جوی گوشتی، به هر نفر یک نان و به هر اتاق یک شمع می‌دهند. هر شب شتر، اسب و قاطر مهمانان را گاه می‌دهند.^{۵۳۵} بیرون کاروانسرا، قریه‌ای است^{۵۳۶} که مرحوم صینام پاشا، در آن مسجد، کاروانسرا، عمارت (جای توزیع غذا میان مردم) و حمام ساخته است (مرحوم در استانبول در قرب سیم کش خانه عتیق، مدفون است). مقام عبدالقادر گیلانی، زیارت شود. به دلیل نزدیکی به شام شریف، همه چیز آنجا یافت می‌شود.^{۵۳۷}

دو محل مفرح و خوبی به نام- های تل منی ها و آلائی کوی وجود دارد. روغن ساده و شیر-ی قطیفه بسیار عالی است. هیزم کمیاب است.^{۵۳۸} آبش زیاد است.^{۵۳۹} امین الصرّه و ساکاباشی ها در کاروانسرای، منزل می‌کنند. چادر نمی‌زنند. منزلگاه راحتی است. پول استفاده می‌شود.^{۵۴۰} هنگام خروج از قطیفه و رفتن به شام شریف یک ساعت راه مستقیم، ۲ ساعت تنگه، سنگلاخ و راست است. از این جا به روستای آلائی می‌رسند. راه پس از روستای آلائی تا شام، راسته و سنگلاخ است.^{۵۴۱} در شبی که حجاج به شام داخل می‌شوند در روستای آلائی اطراق می‌کنند و صبح، به شام می‌روند. در بازگشت نیز در روستایی به نام رومه، شب را می‌گذرانند. صبح به قطیفه می‌روند.^{۵۴۲} بعد از گردنه قطیفه شام رویت می‌شود.^{۵۴۳}

شام (شام جنت مشام)

۸ساعت راه است. شام شهری آباد و بزرگ و در دنیا، بی-مانند است. بعد از حرمین شریفین تا شام شریف مکان مهمی موجود نیست. سایر اماکن شرافت ندارند. فقط شام با شرافت و حرمت یاد می‌شود. روایت- هایی است که پیامبر (ص) شام را ستایش و شبیه به بهشت وصف کرده است.^{۵۴۴} نیز اوصاف اقلیم شام، ارض مقدس، ارض کنعان و در زبان یونانی (سربا) تسمیه می‌شود. علت تسمیه شام این است که قومی از بنی کنعان از ارض مقدس مکه، کوچ کردند و به این محل آمدند و این محل به نام خود نام-گذاری کردند. در بعضی از روایت ها نیز به نام سام پسر نوح تسمیه شده سام نیز در زبان سریانی با شین معجمه شام تلفظ می-شود.^{۵۴۵}

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^{۵۳۵}. اولیا چلبی ج ۳ ص ۶۷

^{۵۳۶}. منازل الطریق ب ۲۰

^{۵۳۷}. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج که ص ۵۷ ب

^{۵۳۸}. محمد امین ب ۲۰

^{۵۳۹}. عبدالحمین هیری آ ۱۲۰

^{۵۴۰}. محمد امین ب ۲۰. عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۷۳

^{۵۴۱}. محمد امین آ ۲۱

^{۵۴۲}. محمد امین درویش ۵۱

^{۵۴۳}. نهجۃالمنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶

^{۵۴۴}. منازل الطریق آ ۲۲

^{۵۴۵}. نهجۃالمنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶

آب و هوایش لطیف، باغ و باغچه- های بی مثل و ماندنی دارد. این شهر قابل وصف نیست به ویژه قلعه آن که بسیار استوار است که قابل وصف نیست و واجب السیر است.^{۵۴۶} قلعه -های موجود در راه، در صورت عدم اطمینان به هر دلیلی، بر حسب اهمیت و حساسیت منطقه، فوراً تعمیر می‌شد. در زلزله‌ی شام که در سال ۱۱۷۳ ق، رخ داده بود؛ غیر از بنا های زیاد، قلعه شام نیز تخریب شده بود. به همین دلیل، تعمیرات قلعه مذکور فوراً شروع شد و مهلت اتمام آن تا فصل بهار اعلام و به مصطفی پاشا والی شام وقاضی شام شریف، امر شد.

بیشتر مناطق شهر، خارج از قلعه است. خصوصاً "حمام مصطفی پاشا که در سراج خانه واقع است. حمامی بزرگ، لایق گشت و گذار است.^{۵۴۷} در این شهر غیر از طبخ خانه- های جلوی مسجد سلطان سلیمان و یک کاروانسرا، نزولگاه دیگری موجود نیست.^{۵۴۸} مناره ای که روایت شده حضرت عیسی به آنجا نزول می‌کند، در طرف شرق مسجد بنی امیه قرار دارد. به این مناره، مناره عیسی گفته می‌شود.^{۵۴۹} چله خانه معاویه که در دیوار طرف قلعه، پنهان است و سجاده تا شده- اش نیز زیارت می-شود. سلطان سلیمان خان در سنه ۹۶۲ ق در محلی به نام، گوک میدان که به آن قصر ابلاک(احتمالاً" افلاک باشد) گفته می‌شود، مسجد شریف دو مناره-ای، رو بروی آن طبخ خانه- هایی بزرگ و امارت عظیمی بنا نمود.^{۵۵۰} مساجد درویش پاشا و سینان پاشا از وزرای عثمانی در شام، به طرز مساجد روم ساخته شده داراست. سراسر مناره مسجد صینام پاشا با رنگ سبز، کاشی کاری شده است.^{۵۵۱} در شام مسجد قدم شریف، وجود دارد. بر مبنای روایات پیامبر قبل از بعثت خود که جهت تجارت به شام آمد؛ در اینجا قدم گذاشت و جهت احترام، در این جا یک مسجد ساخته شده است.^{۵۵۲} علاوه بر آن نزدیک گوک میدان، مولوی خانه ای موجود است.^{۵۵۳} کاروانسرای اسعد پاشا و حمامی نزدیک آن، موجود است.^{۵۵۴} در این شهر قهوه خانه- های فراوانی وجود دارد. مشهورترین آنها صفصیفیه در کنار رودخانه- ای در گوک میدان و صناییه هستند که در داخل شهر واقع است.^{۵۵۵} کتابخانه- شام نیز در وسط شهر در درون گنبد ملک الظاهر واقع است و در داخل کتابخانه ۲۷۰۹۰ جلد کتب متنوع وجود دارد.^{۵۵۶} در شرق مسجد محلی به نام شادروان(حوضچه)قاپیپوز قالدران وجود دارد.^{۵۵۷} منطقه صالحیه،

^{۵۴۶}. تحفة الحرمين نسخة مجلس ص ۱۱ آ

^{۵۴۷}. همان. ۲۱ آ

^{۵۴۸}. عبدالحمین هیری ۱۰۲ آ

^{۵۴۹}. الحاج ابراهیم ب ۵۴ و ۱۰۲ آ/همان

^{۵۵۰}. عبدالحمین هیری ۱۰۳ آ

^{۵۵۱}. عبدالحمین هیری ب ۱۰۳

^{۵۵۲}. سیاحت نامه حجاز سویلمز اوغلو سلیمان شفیق ص ۵۴

^{۵۵۳}. منازل الطریق ب ۲۱، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۷۳ ب

^{۵۵۴}. نهجة المناسک محمد ادیب درویش ۶۱

^{۵۵۵}. منازل الطریق ب ۲۱

^{۵۵۶}. Osmanlı Devletinde Surre Humayun, Münir Atalar, s 12

^{۵۵۷}. همان. ص ۱۴ ب

تفریحگاه شام است^{۵۵۸}. همین طور مسجد، اموی بسیار بزرگ و جای مبارکی است. مرقد حضرت یحیی در وسط آنجا قرار دارد. روایت می شود که حضرت هود(ع) در این مسجد، در نزدیکی دیوار محراب خونین و مدفون شده است.^{۵۵۹} نزدیک آن یک چاه است. آب آن بسیار صاف، زلال، سبک و بسیار سرد است. مصحفی به خط عثمان و مصحف حضرت علی (ع) در آنجا است. اینها چیزهایی است که نقل شده است. در پیش محراب، یک محراب حنفی موجود است که آن را مقام خضر می گویند. در آن محل به خط یاقوت، یک جزء شریف وجود دارد. لذا، روایت شده که مسجد اموی در دنیا مانند ندارد و محلی نادر است «غزل رومی: زیر و بالا سینه بو اول خط عنبر نامن

جنت التونده یا اوستونده دمیشلر شامن»^{۵۶۰}

زیارتگاههای بیرون مسجد، متعلق به بلال، معاویه، ازواج مطهره حضرت ملیکه و زینب، رقیه - رضی الله عنهم - و در صالحیه قبر شیخ محی الدین عربی، عبدالغنی نابلسی - قدس سرهما - و در کنار شهر زیارتگاه شیخ ارسلان، علی الخصوص ثابت است به حدیث شریف که در کوه قاسیون(جبال کبیر گفته می شود) هفتاد هزار پیغمبر در آن مدفون است. اربعین، مقام سبعة و مقام ثلاثه همه زیارت و دعا خوانده شود^{۵۶۱} اماکن متبرکه دیگری هم دارد و علمای زنده، صلحا و مشایخ کرام از آنان سراغ گرفته شده، زیارت شوند، التماس دعا از آنان خواسته شود و در این باره سعی و اهتمام شود. عادت مردم شام شریف این است که عبادات و طاعت را رونق داده و در اول سنجاق شریف حضرت پیامبر را هر جمعه بیرون از قلعه به مسجد اموی می آورند. در اتمام ادای نماز جمعه از مسجد اموی بیرون می آیند. اهل اسلام و حجاج مسلمین را زیارت می کنند و صدای صلوات بر محمد به آسمان میرسد در شبهای رمضان مساجد با قندیل تزئین می شوند^{۵۶۲}. بناهای شام سنگی است ولی روی دیوارها گچ کاری به رنگ شکر، دیده می شوند. داخل خانه ها حوضچه ها وجود دارد^{۵۶۳}.

در شام انگور معروف به انگور زینی، شبیه انگور انگشتی و بسیار لطیف، مخصوص به آن منطقه یافت می شود. کیفیت خوب گلابی، سیب، انار و زردآلو بدیهی است. خربزه، طالبی و میوه های دیگر نیز هست. ولی آلبالو و گیلاس یافت نمی شود. این دو میوه، محصول روم هستند. چیزی به اسم موز وجود دارد شبیه بادمجان، اگر پوستش را نازک بردارند، همانند انجیر و به این شکل می خورند. این نیز مخصوص به اینجا است. سبزی های دیگر یافت می شود. در باغ ها بیشترین درختان لیمو و ترنج است. میوه ای بزرگ شبیه لیمو به نام کبات (بارنگ) به بار می آید. باقلایی به نام یاسمین مصر هم در شام بسیار زیاد است^{۵۶۴}. حلوائی شام بسیار خوب است. در شام یک نفر با ۳ پول (آقچه) یک ضیافت پادشاهی را می تواند، ترتیب دهد^{۵۶۵}.

۴۵۰ قیه نان، ۲۹۰ قیه گوشت، ۴۰ قیه غسل، ۵ عدد قانطار زغال، چوب، سبزیجات، خصیر برای منزلگاه، قهوه برای راه صحرا، یک عدد بقچه به حضرت شریف پاشا و متسلم حافظ^{۵۶۶}

^{۵۵۸}. همان. ص ۱۶۱

^{۵۵۹}. تحفة الحرمین نسخه مجلس ص ۱۱۱

^{۵۶۰}. این غزل توصیف شام میباشد و شام را بهشتی دنیایی می شناسد.

^{۵۶۱}. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ ب.

^{۵۶۲}. تحفة الحج سلیمانیه ۳۸۶

^{۵۶۳}. تحفة الحرمین فی یوسف نابع صفحه ب ۱۲

^{۵۶۴}. منازل الطریق ۲۱ ب، منازل الطریق الی الله العطیق ص ۷۰ ب

^{۵۶۵}. همان. ب ۲۳

^{۵۶۶}. گذرگاه راه حج و مصارف آن ص ۲۶۱

بیگ، حضرت نقیب الاشراف، حضرت دفتر دار افندی، آقای کلار امین و کاتب خزینه علی آقا، یک عدد خلعت به سر دلیل، ترجمان صرّه سید محی الدین افندی، به شیخ قدیفه محمد افندی، یک عدد پیشیش به مسئول موقت خانه مسجد اموی، یک عدد فراجہ چوخوا به مولوی شیخ افندی، یک عدد خلعت به حاجی محمد آقا توپچی باش حجاج، یک عدد خلعت به نور افشان چی باش، یک عدد پیشیش به قلاوز (رہبر) حجاج و چاوش فخر آقاسی، یک عدد پوست سمور سرخ به باش مقوم، یک عدد خلعت به مقوم ثانی، ثالث و رابعه، یک عدد خلعت به عکام باش، مهمتر باش، تخت روان چی باش، مشعل چی باش، سقا باش جمعاً ۲۴۵۰ قروش، ۲۵ قنطار نان برای بیابان، ۲۲۵۰ قیہ برنج، ۲۳۲ قیہ روغن ساده، ۵۰ عدس، نمک، شمع عسلی، خیک بزی ۱۴ عدد، انواع نخ، اسب، قندیل، .. جمعاً ۲۰۶۱۳۲ قروش^{۵۶۷}.

هوای شام شبیه هوای آناتولی است. قبل از به راه افتادن از شام، باید برای راه تدارکات دیده شود. در ابتدا یک شتر اجاره می‌شود. یک دهنه، نم و پنبه ای که لوازم آن مخفه می‌باشد، می‌خرند. علاوه بر آن آستین، طناب نازک، چادر، جوالدوز، آبخانه، چکش برای چادر، آهن، قازق برای درخت، مشک برای آب، دو سطل و بطری ها، برای یافتن تولوخ، پارچہ نمدی، کیسه-ها از پشم بز و برای حمل روغن یک شتر، برای ذخیره چند کیسه (تولومخ) یک جفت مخاری (شتر هویج)، کیسه‌های ذخیره، برای هیزم شکنی تیر و برای کندن اجاق یک قابلمه، در سرکه، صاف کن آرد، ظرف سیر کوب، فانوس، موم، ۲ عدد شمع بادی و ظرف آب از مس به تولوخ، برای تهیه غذای راه هم نان خشک، برنج، روغن ساده، انار، پنیر، شیر، زیتون، روغن هوناب، سرکه، برگه زرد آلو، انگور قرمز، نخود، لواشک، قهوه، نمک، پیاز، سیر، تمبر هندی، شکر نبات، نعنا، خشکی نواس معده، زنجبیل، عود، آدامس و مومیا خریده می‌شود.^{۵۶۸}

و حجاج شام برای زیارت بیت الحرام آماده شده مانند شتر سر مست به هم پیوند می‌خورند و به هم پیوسته حرکت میکنند از هفتم تا دهم ماه شوال، زمان خروج از شام و رفتن به مدینه فرا می‌رسد و در هر روزی یک آلائی ترتیب داده می‌شود.

محمل شریف را به انواع زینت ها می‌آریند و سوار شتر می‌کنند. اعیان شام، بیگلر بیگی و امیر حج بر اسبهایشان سوار می‌شوند. اشخاصی که به حج می‌روند، تخت-ه ای روان خود را تزئین می‌کنند. این محمل در داخل گوشه به گوشه شهر گردانیده میشود. همه‌ی مردم شام کنار دکان-ها و پیاده روها رفت و آمد می‌کنند^{۵۶۹} آواز تکبیر همه دنیا را پر می‌کند. یک گروه ادبیات و شعر می‌خوانند. بعضی از روی صفا می‌خوانند مانند گل و بعضی از اشتیاق مانند بلبل نالان میشوند. غلغله-ای به پا میشود که سیر کنندگان حیران می‌شوند و مثل روز عید به گشت و گذار خارج شهر می‌روند. در همان هفته وقوع این حادثه، جشنی به همان شکل گرفته می‌شود و بعد از این حجاج، تدارک راه دیده و هر کس بار خود را می‌بندد. از هفتم تا دهم ماه شوال، زمان خروج از شام و رفتن به مدینه فرا می‌رسد و در هر روزی یک آلائی ترتیب داده می‌شود. در بیشتر مواقع این کاروان در ۱۵ شوال با ریاست امیر الحاج حرکت کرده و والی سوریه هم به طور معمول آن را همراهی می‌کند^{۵۷۰}. فرمانده لشکر پنجم عثمانی نیز کارهای انتظامی آن را بر عهده دارد. ضابطان به نام سردار و رئیس نگهبانان نیز با آنها می‌رفتند.^{۵۷۱} برای محافظت حجاج، ۶ عدد توپ و از نیروهای شام تعدادی ینی چری تعیین می‌شود^{۵۷۲}. برای دادن، آذوقه اشخاص طایفه- مذکور و حجاج تعیین

ژوبشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

^{۵۶۷}. گذرگاه راه حج و مصارف آن (راه خشکی ۱۲۵۳، ۱۸۳۷ م)

^{۵۶۸}. عبدالحمین هیری ۱۰۵

^{۵۶۹}. الحاج ابراهیم آ ۵۵

^{۵۷۰}. استقبال رسمی از آلائی صرّه در حرمین، رسمی دیرین بود. پس از حرکت آن از استانبول، نخستین استقبال رسمی در شام به عمل می‌آمد. پرچم مخصوصی که آن را «سنجاق شریف» می‌نامیدند، از روزهای قبل برای روز ۲۵ رمضان آماده شده و در آن روز از قلعه بیرون آورده، به مأمور سنجاق تسلیم می‌شد. این پرچم همراه با موزیک به سمت دروازه شرقی شهر برده می‌شد و همه اهالی شهر در طول گذرگاه عبور پرچم حاضر بودند. در این سمت، قافله‌ای که از شام به مکه می‌آمد، توسط امیر مکه، با لباس‌های مخصوص و فاخر مورد استقبال قرار می‌گرفت و در زمان ورود آلائی صرّه به شهر، مراسم بزرگی برپا شده و حتی روزها ادامه می‌یافت.

^{۵۷۱}. کارگزاران به دو گروه اصلی و فرعی تقسیم شده‌اند. در بخش کارگزاران اصلی، از امین صرّه، مژده‌چی باشی، کافتان آغاسی، امیر الحاج، امیر الحاج مصر، پزشک امین صرّه، سقاباشی، فرماندهی عساکر، قاطرچی باشی، مشعل‌چی باشی، ترجمان صرّه، دارالسعاده آغاسی، کاتب صرّه و کدخدای صرّه یاد شده است. در بخش مشاغل فرعی، تشریفات‌چی، وکیل فراشت شریفه، مطوف، مقوم، مجاور، شیخ الحرمین، ناظر الحرمین، مفتش الحرمین، تخت روان‌چی، شربت‌چی، قهوه‌چی، بخورچی و... یاد شده است.

شده از شام تدارکات عظیمی دیده می‌شود. مامورانی با عناوین امین انبار و کاتب انبار (کیلر امینی، کیلر کاتبی) تعیین می‌شوند همه- آذوقه ها را اینجا تدارک می‌بینند. در هر منزلگاه آذوقه ای را به آنها می‌دهند و مقداری نیز برای فقرا تعیین می‌کنند. شترهای تعیین شده به نام شتر فقرا (فقرا دوه سی) موجود و همه موارد فوق الذکر بر عهده میریه است.^{۵۷۳} اهالی شام بعد از ظهر سنجاق شریف را با لوای ینی چری به مسجد شریف حشر، می‌آورند. پس از اقامه نماز عصر، آن به در پاشا، می‌آورند. امیر الحج آنان را استقبال و محمل و لوا را، دریافت می‌نماید. پس از انجام تشریفات لازم هنگام خروج قافله حج از منزلگاه، از طرف امیر حج ۳ توپ پرتاب می‌شود. بیگلربیگی، طایفه‌ی قضات و طایفه قل، سوار شده و از شهر تا به هدفی به ناتاشراقدم با حجاج همراهی می‌کنند. در آن محل، محمل شریف را به امیر الحاج تقدیم می‌کنند. آن شب امیر الحج در آنجا می‌خوابد. بیگلربیگی و سایر نیروها به شهر باز می‌گردند.^{۵۷۴} سپس به تربت شیخ ارسلان از اولیای کرام که در یک گوشه شهر است رفته و قربانی می‌کنند. همه- افراد مثل روز عید به گشت و گذار خارج شهر می‌روند. در هفته وقوع این حادثه، جشنی به همان شکل گرفته می‌شود. محمل شریف از شهر خارج می‌شود و متوجه عزیمت حج شریف می‌شود.^{۵۷۵} سرانجام محمل شریف از شهر خارج می‌شود و متوجه عزیمت حج شریف می‌شود.^{۵۷۶} هنگام حرکت قافله نیز باشی مهترخانه امیر الحج، موسیقی، می‌نوازد.^{۵۷۷}

با طی نیم ساعت مسافت، خارج از شهر به قبه -ای به نام قبه -الحج می‌رسند.^{۵۷۸} به دلیل قرار داشتن در جوار شام، دارای آب و بساتین است. یک شب توقف می‌شود. در این جا بیگلربیگی شام، محمل شریف را به امیر الحج تسلیم می‌کند.^{۵۷۹} ثبت و ضبط میشود. در زمان عودت نیز به همین شکل تسلیم می‌شود.^{۵۸۰} قاضی شام قبل از آلائی در این قبه رفته و دعا می‌خواند. در کنار قبه کوچک، احمد پاشا، یک تکیه و یک سراچه، بنا کرده است. در سرای موقوفه- کوچک احمد پاشا، یک ضیافت داده می‌شود.

بعد از آن اهالی شام به شام و حجاج به ادامه راه متوجه می‌شوند. در این محل، حضور امیر الحج مرسوم نیست. او از قبل می‌رود و محمل شریف را به کدخدایش تسلیم می‌کند.^{۵۸۱} در داخل قافله- حج که از شام به راه افتاده، امیر الحج، قاضیان حرمین، امین صره و ساقا باشیان تعیین می‌شوند.^{۵۸۲} از صالحان

^{۵۷۲} اولیا چلبی در سال ۱۰۸۱ به حج رفته بود. نوشته است: در این حج ۱۵۰۰ سرباز ایالت شام، سرباز امیر الحاج حرموش پاشا و ۵۱۲۰ سرباز پاشا همراه با قافله حج به راه افتاده بودند. در این سال به دلیل فراوانی سربازان همراه شده با قافله حج، جاسوسان اوربان به شیوخ اوربان خبر فرستادند و توصیه کردند که آمده و از اطاعت خود را اعلام کنند. چند تن از این شیوخ به قصر کوچک احمد پاشا آمده و اطاعت خود را اعلام کردند. اولیا چلبی ج ۹ ص ۵۶۶

^{۵۷۳} . منازل الطریق ب ۳۳

^{۵۷۴} . XVII ve XVIII yy larda Osmanlı Hac Menzileri Cemal Çetin s. 234 ,SUIFET,Konya s 19 yıl, 2005

^{۵۷۵} . منازل الطریق آ ۳۲

^{۵۷۶} . منازل الطریق آ ۳۲

^{۵۷۷} . نهجة المناسک محمد ادیب درویش ص ۱۸۰ / محمد امین درویش. ص ۶۴ .

^{۵۷۸} . محمد امین ب ۲۲

^{۵۷۹} . منازل الطریق آ ۳۳

^{۵۸۰} . محمد امین آ ۲۲

^{۵۸۱} . منازل الطریق ب ۲۴

^{۵۸۲} . نهجة المناسک محمد ادیب درویش ۶۴

نزدیک به زمان ما و از اولیا عبدالقانع نابلسی که شیخ اکبر ثانی است، در اینجا مدفون است. خداوند متعال ان شاء الله، شفاعت همه‌ی آنها را برای ما میسر کند.^{۵۸۳} این کاروان از قبه الحج، که نقطه آغازین حرکت از شام است، حرکت کرده و از همانجا کسوه پرده کعبه نیز حرکت داده می‌شود. حجاجی هم که در مزیرب جمع می‌شوند به آنها می‌پیوندند.

اغلب حجاجی که به شام می‌آیند، جهت زیارت به طرف قدس شریف مشرف می‌شدند. در اینجا تعدادی از منازل شام تا قدس شریف، برای نمونه، قید شده است.

منزل صعصعه

از شام که خارج شوند، یک و نیم ساعت بعد به منزل داریه می‌رسند. داریه روستایی است که یک مسجد دارد ولی در آنجا اطراق نمی‌شود. ۷/۵ ساعت پس از شام، به محله ای زیبا بنام صعصعه، می‌رسند که یک قلعه کوچک و یک کاروان سرای بزرگ مانند کاروان سرای قدیفه که مرحوم سنان پاشا بنا کرد. داخل مسجد، حمام و در حرم مسجد حوضی هست. همه‌ی مواد مورد نیاز پیدا می‌شود. جلوی آن آبی جاری است که به کسوه می‌رسد.^{۵۸۴}

منزل قنیطره

۷ ساعت راه فاصله دارد. یک قلعه است که داخل آن کاروانسرا و یک مسجد و حمام وجود دارد. همه - مواد لازمه یافت می‌شود.^{۵۸۵}

منزل جمر یعقوب

۷ ساعت راه فاصله دارد. یک رود خانه عظیم از کنارش عبور می‌کند. کاروانسرا نیز دارد. بعد از ۳/۵ ساعت به چاه حضرت یوسف می‌رسند. روی این چاه یک قبه کوچک وجود دارد که روی ۴ عمود ساخته شده است. بعد از ۵ ساعت به محله ای به نام مینه گولی می‌رسند.

منزل مینه گولی

۸ ساعت فاصله دارد. این جا دریاچه ای بزرگ هست، یک روستا و یک کاروانسرا دارد. همه‌ی مواد لازم پیدا می‌شود. این راه، بسیار سنگلاخ است.^{۵۸۶}

منزل عیون التجار

۵ ساعت راه است. کاروان سرای عظیم دارد که وقف صینان پاشا است. داخل آن یک مسجد، حمام و عمارت وجود دارد. روبروی کاروان سرا، در یک محل مرتفع قلعه‌ی کوچکی وجود دارد که داخل چندین خانه هست. در جلوی آن روزهای جمعه، بازاری تشکیل می‌شود که همه چیز در آن پیدا می‌شود.

منزل جنین

۷ ساعت راه است. روستایی است با قلعه کوچک که داخل آن کاروان سرا، مسجد و حمام وجود دارد و اطراف قلعه، بوستان-ها قرار دارند. اشیای لازمه در آن یافت می‌شود.

منزل نابلس

۱۰ ساعت راه است. اینجا سنجاق و مختص میر حجاج و یک شهر نیازمند به سیر است. هوایش چندان خاصیتی ندارد. بین دو کوه واقع شده است. می‌گویند : طایفه ای به نام انقلی و قزلی در آن کوه-ها ساکن اند. شهر ۳ مسجد و ۲ حمام دارد. همه‌ی مواد لازمه یافت می‌شود. زیتون فراوان است.^{۵۸۷}

منزل قدس شریف

از نابلس تا اینجا ۱۶ ساعت راه است. قدم شریف حضرت محمد در آنجا، زیارتگاه است. مسجد اقصی زیارت شود. مقام حضرت خلیل الرحمان، زیارت شود. از قدس شریف تا خلیل الرحمان، قریه‌ای به نام بیت لحم قرار دارد که کلیسایی معروف دارد. می‌گویند حضرت عیسی در آن جا به دنیا آمده است.^{۵۸۸} واما به مبحث شام شریف باز می‌گردیم.

^{۵۸۳} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷

^{۵۸۴} . منازل الطريق الى الله العطيق ص ۷۲

^{۵۸۵} . همان. ص ۷۲ ب

^{۵۸۶} . همان. ص ۷۳ آ

^{۵۸۷} . پیشین. ۷۱ آ

این شهرعتیق از دوران رم باقی مانده است. در گذشته، تخمیناً ۲هزار خانه که قبل از مسیحیت بنا شده بود، را شامل می - شد. داخل شهر یک معبد، حمام، یک پل و بقایای کاخ پادشاهی به چشم می - خورد. هر چند برج کمی تخریب شده، ولی باز هم قسمت مخروطه - اش باقی مانده است.^{۵۸۹}

صحرای ترخانہ خانی^{۵۹۰}

۴ ساعت راه است. صحرای بزرگی است و آب دارد. یک مسجد و مطبخ موقوفه - ای هست که آش مخصوصی به نام آش ترخونه در آنجا طبخ و به حجاج و اشخاصی که می - گذرند، داده می - شود، این آش وقف ابن حسین می - باشد. امروز این رسم، باطل شده و یک کاروانسرای مخروطه است. این محل را به کشینه نیز تسمیه می - کنند. در اینجا عادت این بوده که مقداری باج از حجاج می - گرفتند و به مستحفظین می - دادند.

صحرای قبه الحج^{۵۹۱}

با شام ۶ ساعت، فاصله دارد.^{۵۹۲} نخستین منزل، خان ذوالنون است. این مکان در نزدیک شام واقع است. ۳۰: ۱ ساعت داخل ولایت شام شریف است. کانال - های آب و بوستان و باغچه - های خوبی دارد. قبه ای هم به صورت صفا هست. در آنجا یک ساقی هست. رئیس صره و سقاباشی در آنجا میهمانی برگزار می - کنند. به همین جهت یک شب در آنجا اقامت می - کنند.^{۵۹۳}

راه صاف و سنگلاخ است به طوریکه منزل یک ساعت ۵ ساعت طول می - کشد.^{۵۹۴} در بین راه آب وجود دارد ولی در روزهای زمستان بسیار گل آلود می - باشد. در بین راه چیزی یافت نمی - شود. پیاز و نان خشک را باید از شام تهیه کرد.^{۵۹۵}

به این منزل خان کشک و خان ذوالنون نیز می - گویند. این کاروان پس از آن به خان الزیت، رفته راه را ادامه می - دهد تا در خیمین، استراحت کند. این همان قریه ابن قواص ترکمانی است، از وظایف احفاد ابن قواص، حفظ امنیت راه حج از ذی النون تا خیمین است. جایی که آب فراوان، پرندگان و سگان شکاری مشهوری دارد و نیزارهایی دارد که در آنجا زالوهای مشهوری است که مردم شام، زالوهای خود را از آن جا می - آورند و از آنها استفاده می - کنند.

^{۵۸۸} . منازل الطریق الی الله العطیق ص ۷۱ ب. در اینجا توضیحات کوتاهی لازم دیده شد، زیرا در بعض منازل نامه ها شهر قدس جایگاه مهم دارد و، اعمال و احکام زیارت قدس و خلیل الرحمان را نیز در این منازلنامه ها مشاهده می - شود. در واقع برای عثمانی ها چهار نقطه مقدس بود: قدس، الخلیل، مکه و مدینه. که سلطان مراد سوم، سالانه سه و پانصد فلوری صره برای این چهار نقطه می - فرستاد.^(۴) قدس در دوره عثمانی سخت مورد توجه بود و برخی سفر زیارت حج را از آنجا آغاز می - کردند. زمانی که کاروان استانبول به شام می - رسید و در آنجا توقف می - کرد، کسانی در این فاصله، برای زیارت به مسجد اقصی می - رفتند و آن را زیارت می - کردند. به همین دلیل، آثاری هم درباره تاریخ قدس و زیارات آن در میراث عثمانی برجای مانده است؛ برای نمونه، می - توان به این آثار اشاره کرد: مناسک قدس مبارک، دانشگاه مرمره، الهیات، عمومی، ش ۲۳۴۰ قدس شریف مناسکی و نیچه زیارتلر، کتابخانه سلیمانیه، یازما باغیش لر، ش ۲۴۱۱/۳ مناسک خلیل ابراهیم علیه السلام، مسلح یوسفی، کتابخانه سلیمانیه، یازما باغیش لر، ش ۳۷۲۳/۳ به نظر می - رسد که شهرت یک حدیث میان ترکها سبب اهمیت قدس میان آنان باشد و آن این بود که «هر کسی با نیت حج و عمره، از مسجد الاقصی احرام بیوشد، مانند آن است که از مادر متولد شده است».^(۵)

^{۵۸۹} . سیاحت نامه حجاز سویلمز اوغلو سلیمان شفیق ص ۳۵

^{۵۹۰} . دو منزل دیگر به نام خان زنون و خان زیت نیز قید شده است. سلیمانیه ۳۸۶. و مرآة الحرمین. ایوب صبری پاشا.

^{۵۹۱} . در منازل نامه لاله اسماعیل (۲۲۰ یک و نیم ساعت پس از قبه الحج، منزلی به نام کسوه قید شده است.

^{۵۹۲} . عبدالحمن هیری آ ۱۰۶

^{۵۹۳} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ ب ، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم ص ۷۱

^{۵۹۴} . محمد امین ب ۲۲

^{۵۹۵} . همان. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷

در این جا محلی به نام تل فرعون قرار دارد. صحرای بزرگی است و زمین‌های اطرافش حاصل خیز است. از روبروی تل فرعون، آبی جاری می‌شود و پلی وجود دارد. نیز در این جا یک قریه آباد و حاصل خیز به نام خان الزیت موجود است. بعد از ترخانه خانی به منازل، کتیبه، دلی و صنمین نزول می‌شود که هر سه‌ی این منازل در مسافتی نزدیک به هم قرار دارند.^{۵۹۶}

صحرای دویک (دوهیک)

صحرای بزرگی است. راهش مستقیم ولیکن بسیار سنگلاخ است. در راه دو پل هست که در روزهای زمستان گل و لای می‌شود. مرحوم عبدالله پاشا در آنجا یک پیاده رو احداث کرد. نام دیگر این منزل زامین است.^{۵۹۷}

صحرای دیل سلامین^{۵۹۸}

اینجا هم صحرای بزرگی است و گرچه راهش صاف است اما سنگلاخی است. در مسیر دو پل دارد که در زمستان، گل و لای می‌شوند. در قسمت برج قلعه ای که روبروی دریاچه قرار دارد در دوران جاهلیت دو عدد بت وجود داشت. با فتح این محل توسط مسلمین، این دو بت به دریاچه انداخته شده اند. به این سبب این جا را صنمین می‌گویند. در کنار دریاچه یک قلعه کوچک ۴ گوشه از سنگ سخت مشکی قرار دارد. دیزدار (؟) و نفرات ندارد. در داخل قلعه ۵۰ نفر عرب و خانوارهایی که معاف از تکالیف عرضیه هستند، زندگی می‌کنند. قلعه یکی از قلاع قدیمی باقی مانده از جاهلیت است. یک در چوبی به سمت شمال دارد. در طرف شرق قلعه دو مسجد، یک حمام و یک کاروانسرای بزرگ قرار دارد. از صحابه-هایی که در فتح قلعه شهید شدند مقبره-های شیخ علی عباسی و شیخ عبید طایفی در این جا واقع است.^{۵۹۹} در اطراف روستاهایی موجود است. روستاییان در زمان حج در کنار راه ایستاده، آذوقه آورده به فروش می‌رسانند.^{۶۰۰}

به دیار و صحرای ویل نیز آن را تسمیه می‌کنند. در بین ترکمان، قلعه غواص اوغلو گفته می‌شود. تابع دمشق است. در این راه سنگ آسیاب به دست می‌آید. محل پرآبی است. انواع طیور پیدا می‌شود. از نیزارش زالو جمع می‌کنند. در شام می‌فروشند. در این محل از پل عبور می‌شود و به غباغب می‌رسند.

غباغب

آنجا مخصوص اقامت عساگر شاهانه است و یک پادگان کوچک، چند قهوه خانه اعراب، چند بوستان و یک حوض دارد. به غباغب و کایا، نیز تسمیه می‌کنند. در اینجا قلعه ای از سلطان سلیم، برجای مانده که اداره و محافظت آن را به احفاد ابن قواص ترکمانی، واگذار کرده و قلعه ای محکم و زیباست. قافله-ها پس از ترک غباغب از آب دیله گذشته، راه را ادامه می‌دهند تا به مزیرب می‌رسند. پلی دارد که از جلوی آن آب زیادی جاری می‌شود. حجاج از این پل عبور می‌کنند. فقط در آب دیله، کمی استراحت کرده و شترها را رها کردن از عادات قدیمی بوده است.^{۶۰۱} در نزدیکی آن قریه دلی به نام دیگر (حوران آباد) قرار دارد. سپس دو قریه به نام کسکین و تافس قرار دارند که کاروان سربای دارد.^{۶۰۲}

دلی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پortal جامع علوم انسانی

^{۵۹۶}. نهجۃ‌المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبوعه قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶)

^{۵۹۷}. عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۸۲

^{۵۹۸}. نام دیگر آن صنمین و حج مسکین و سلامین نیز گفته می‌شود. خسرو پاشا ۶۳۹. توب قابو ۴۴۶.

^{۵۹۹}. اولیا چلبی ج ۹ ص ۵۶۸

^{۶۰۰}. منازل‌الطریق آ ۳۴، منازل‌الحج و مسافه الفج للعمج و السج ص ۵۷

^{۶۰۱}. مرآة جزیره العرب ایوب صبری ص ۲۲۲ مطبوعه بحریه قنستنتینیه ۱۳۰۶

^{۶۰۲}. نهجۃ‌المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبوعه قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶)

از ترخانه خانی، ۱۴ ساعت فاصله دارد. در هنگام رفتن از ترخانه خانی به دلی، قسمتی از راه صاف و قسمتی سربالایی و سرازیری و در نهایت سنگلاخی است. شترها رنج می‌کشند. در روزهای تابستان سهل است^{۶۰۳}. محیطی خالی است. آب دارد و سه رود آن جاری است و مضر نیستند.^{۶۰۴} در اطرافش قریه -های خرابی وجود دارد. در بین راه دو پل هست. در روزهای تابستان آب موجود نیست. در ایام زمستان از آن محل عبور نکنید^{۶۰۵}.

وادی حوران

دشت بی پایانی است از شام شریف تا مزیرب. به هر طرف نگاه کنی، هیچ چیز یافت نمی‌شود. ۲ عدد نان را به یک آقچه می‌فرشند^{۶۰۶}. حوران ولایت حضرت ایوب است. طایفه‌های موجود در اطراف این قریه ها، زیبا رویند. به گمان خود در اینجا یک بهشت ساخته اند و حوریان آن را از این طایفه جمع کرده اند. در مسیر انحرافی گروه -های عاصی و اوباشی وجود دارد که به جبل العرب تسمیه می‌شوند. به اطراف دمشق مسلط اند. روستاها را شیخون می‌زنند. در راه ناحیه حوران قریه‌ای به نام رماطه وجود دارد. مرکز قریه رماطه نام دارد، بوسینیه نیز می‌گویند. در راهی که از رماطه تا مفرغ وجود دارد. دو سنگ جاسازی شده وجود دارد. از منزل سراقت(؟) تا اینجا ۶ ساعت راه است. نرسیده به این منزل کاروانسرای دارای یک مسجد هست که به آن خان یزید(؟) می‌گویند و قبلاً یک قصبه بود. این محل فعلاً صحراست و اعراب زیادی در آن ساکنند. مسجد مذکور را در دوران حضرت عمر بنا کرده اند^{۶۰۷}. اطراف و جوانب بساتین بوده، همه جا سبزه زار است. حجاج چون مشقت زیادی تحمل کرده اند با رسیدن به این محل، بسیار آرام و خوشحال می‌شوند.^{۶۰۸}

قلعه مزیرب [مضیرب]

۷ ساعت راه فاصله دارد^{۶۰۹} و تابع دمشق است. از شام ۸۴ کیلومتر دور است. مزیرب نام چشمه ای بزرگ و مشهور، در میان شهر حوران است. یک قلعه مخروبه کوچک^{۶۱۰} که از زمان سلطان سلیم دوباره مورد توجه واقع و بنا شد. همچنین قید شده که: قلعه مزیرب در زمان حضرت ابوبکر، از طرف خاتم طی، به شکل چهار زاویه ساخته شده و داخل آن یک مسجد، حمام کوچک و مخزنی که اموال قیمتی و ارزاق در آن نگهداری می‌شود، قرار دارد.^{۶۱۱} به سمت جنوب دری آهنی دارد که در نهایت استحکام است. دیزدار و ۸۰ نفر محافظ دارد. در داخل قلعه خانه -های محافظان، یک جامع و یک حمام کوچک، قرار دارد. اردو بازار ندارد. در داخل قلعه مخازن وجود دارد. خوراکی ها و نوشیدنی‌های پاشایان، امیرالحج، امین گیلر و دیگر مسافران از ۶ ماه قبل در مخازن موجود در اینجا، ذخیره می‌شود.^{۶۱۲} در کنار قلعه رودی جاری است. تمیز است ولی البسه در آن شسته نمی‌شود، چون شپش ایجاد میکند و بعداً "رهایی از آن ممکن نمی‌شود. ماهی

^{۶۰۳}. عبدالرحمن هبری آ ۱۰۶

^{۶۰۴}. منازل الطریق آ ۳۴

^{۶۰۵}. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷

^{۶۰۶}. تحفة الحرمين فی یوسف نابع صفحه ب ۱۱

^{۶۰۷}. منازل الطریق الی الله العطیق ص ۷۰

^{۶۰۸}. تحفة الحرمين فی یوسف نابع صفحه آ ۱۰ تا ب ۱۶) ب ۱۰ ش

^{۶۰۹}. در اینجا چهار روز اطراق می‌شود. همان.

^{۶۱۰}. دو روایت در خصوص تاریخچه این قلعه وجود دارد. یکی ساخت آن توسط حضرت ابوبکر و دیگری توسط سلطان سلیم. از آنجا که بیشتر به ساخت آن در زمان سلطان سلیم تاکید شده، لکن به نظر می‌آید دو روایت یک مطلب را بیان می‌کنند.

^{۶۱۱}. اولیا چلبی ج ۹ ص ۵۰۷، منازل الحج: عشر افندی ۲/۲۴۱

^{۶۱۲}. اولیا چلبی ۹ ص ۵۷۱

آن فراوان است. می‌گویند وجود شپش از همین است. آب آن برای انسان مضر نیست^{۶۱۳}. جای خوش آب و هوایی است. باغچه‌هایی در اطراف وجود دارد و میوه فراوان یافت می‌شود^{۶۱۴}. در مزیرب توسط سلطان عبد العزیزخان، در کنار دریاچه یک آسیاب فوق العاده و یک نانوایی ساخته شده است^{۶۱۵}. از مزیرب تا کتیبه، نه^{۶۱۶} از دلی، هفت^{۶۱۷} و از صنمین هفت ساعت^{۶۱۸} مسافت راه است. از شام تا مزیرب جمعا ۳۰ ساعت راه است^{۶۱۹}. در روزهای تابستان شترها به سختی راه می‌افتند. اگر مقداری باران بیارد دیگر نمی‌توان از گل عبور کرد و هر یک ساعت مسافت عادی، ۵ ساعت به طول می‌انجامد^{۶۲۰}. کوهی که به آن سرزمین کنعان می‌گویند و حضرت (یعقوب) در آن برای حضرت یوسف گریست، همین کوه است. علایم اشک چشم حضرت یعقوب در سنگ‌ها مشاهده می‌شود. سنگ‌ها سوراخ سوراخ شده‌اند. چاهی که یوسف در آن گرفتار آمد در اینجا واقع است. جایی که روایت شده در آن حضرت جبرئیل به حضرت آدم شخم زنی را آموخت نیز در اینجا واقع است. خاکش قرمز و معطر است^{۶۲۱}. به رسم قدیم کاروان-ها معمولا در اوایل ذی القعدة به مزیرب می‌رسند. این جا منزلگاه است^{۶۲۲} و نزدیک ۴ الی ۵ روز یا بنا به اقتضا، ۱۰ روز در اینجا اطراق میشود^{۶۲۳}. به عکام، یومیه و بخشش اعطا می‌شود. سپس به مکه مکرمه عزیمت می‌شود. صرّه همایون، زاد و ذخیره و شتر و... را در اینجا تهیه می‌کند و حجاج در اینجا جمع میشوند^{۶۲۵}. البته برای حمل ذخایر سال^{۶۲۶} نزدیک ۴۰-۵۰

۶۱۳. محمد امین ب ۲۳

۶۱۴. منازل الحج و مسافة الفج للعج ص ۵۶ ب، الحاج ابراهیم آ ۵۵

۶۱۵. سیاحت نامه حجاز سویلمز اوغلو سلیمان شفیق ص ۳۸

۶۱۶. عبدالحمین هیری آ ۱۰۶

۶۱۷. منازل الطریق ب ۳۴

۶۱۸. الحاج ابراهیم آ ۵۵

۶۱۹. منازل الطریق ب ۲۵

۶۲۰. محمد امین آ ۲۳

۶۲۱. محمد امین آ ۲۴

۶۲۲. منازل الطریق ب ۳۴

۶۲۳. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۶ ب

۶۲۴. منازل الطریق ب ۲۵. در سالی که اولیا چلبی به حج رفت چون حج اکبر بود عدد حجاج زیاد بود. حجاج شام ۴۰-۵۰ هزار تن هستند. در مزیرب به غیر از جادر حجاج که ۵۰۰۰ هزار بودند. ۶۳۰۰ جادر زده شد. امیر الحجاج معمولا ۲۳ ماه شوال به این منزل می‌رسند. تا اواخر ذی قعدة این جا می‌مانند. در این جا به اعراب بیابان سره‌هایی پخش می‌شود، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۰

۶۲۵. سیاحت نامه‌ی حجاز سویلمز اوغلو سلیمان شفیق ص ۳۷

۶۲۶. عبدالحمین هیری آ ۱۰۶

هزار شتر اجاره می‌شود. براساس قانون سلطان سلیمان، همه شیوخ عرب شام که از صرّه هزینه دریافت می‌کنند، موظفند در زمان حضور قافله‌های حج، به آنها خدمت کنند.

۲۰۰۰ شتر، آب و به ۱۰۰۰ شتر، جو و باقلا بارگیری می‌شود. به هر شتر ۴ مشک بزرگ آب پر بار میشود. غیر از این به ۲۰۰ عدد شتر پاشا، مهمات بار میشود. به ۵۰ قاطر نیز وسایل مورد نیاز دیگر پاشا، بار می‌شود.^{۶۲۷} شیوخ شام، علمشان را در اینجا تحویل می‌گیرند.^{۶۲۸} اردو بازار بزرگی برپا می‌شود. اهالی شام هر وسیله ای را به بازار می‌آورند.^{۶۲۹} حجاج همه نیازمندی های خود را از این بازار تأمین می‌کنند. نیز رابطه ای حجاج و تجاری که از نقاط مختلف به آنجا می‌آیند و تجارت می‌کنند، رابطه ای برقرار می‌شود. سپس در عصر روز آخر توپ- های آلائی پرتاب می‌شود. بعد از این، اردو بازار جمع می‌شود. این توپ ها علامت شروع سفر در روز بعد است. در شب کوچ، خود را با موم و قندیل مجهز می‌کنند. جشن توپ و تفنگ برپا می‌شود. شب فوق العاده بزرگی می‌شود.^{۶۳۰} روز بعد اهالی شام در کنار قلعه جمع می‌شوند. همراهشان تعدادی از اعراب سرباز بومی دواطلب و سرباز مسلح تعیین می‌شود.^{۶۳۱} این سربازان اهالی شام را تا ترخانه همراهی می‌کنند. تا به قافله حج ملحق شوند. در این بین حجاج نیز به راه می‌افتند.^{۶۳۲}

در مزیرب اوربانی به نام اعراب مروان ساکنند. بسیار سرکش و خشن اند. ضرورت دارد که کاروان آمادگی داشته باشد.^{۶۳۳} هرکسی باید از وسایل خود محافظت کند. زیرا آنها سرمه را از چشم می‌دزدند.^{۶۳۴} در ضمن محافظت از صرّه همایون را هر سال ۲۵۰۰ یا ۳۰۰۰ سرباز سواری، نیم تابور عساگر پیاده شاهانه و ۲ تابور سرباز جبل برعهده دارند. عساگر شاهانه و ژاندارم ها در اثنای حرکت، قافله را محافظت می‌کنند. وظیفه ژندارمری هنگام تهاجم عراب به عقب کاروان، حجاج را پشتیبانی می‌کنند. ولی برای همگان مسلم است که هیچ موقع برگشت دوباره شتر عقب مانده یا حاجی که دربار خود اشیای گران بها دارد، مشاهده نشده است.^{۶۳۵} از شام تا مزیرب در طی روز ماکولات، مشروبات وجو و کاه هزاروپانصد وهفتاد و پنج فروش، غیر از عطبه به شیوخ بنی سنجر خلعت و برخی اشیاء ۱۸۸۲ قروش... جمعاً ۴۶۰۷ قروش.^{۶۳۶}

قافله حجاج از قلعه مزیرب که حرکت می‌کند به کتیبه در جنوب قلعه می‌رسد.

منزل قتیبه (کتیبه)^{۶۳۷}

۶۲۷. اولیا چلبی ج ۹ ص ۵۷۲

۶۲۸. منازل الطریق ب ۲۵

۶۲۹. محمد امین ب ۲۳

۶۳۰. محمد امین ب ۲۳

۶۳۱. منازل الطریق ب ۳۴

۶۳۲. محمد امین ب ۳۳

۶۳۳. محمد امین ب ۲۳

۶۳۴. اولیا چلبی ج ۹ ص ۵۷۵، نهجۃ المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶

۶۳۵. همان. ص ۴۰

۶۳۶. گذرگاه راه حج و مصارف ان (راه خشکی ۱۲۵۳، ۱۸۳۷ م) ص ۲۶۱

از ترخانه خانی، ۱۲ ساعت فاصله دارد. دارای یک قلعه است. آب یافت می‌شود.^{۶۳۸} اطراق یا عدم اطراق در این جا بستگی به تمایل کاوان دارد. در صورت عدم اطراق در اینجا به منزلگاه دلی نزول می‌شود.^{۶۳۹} هرچند اینجا آب‌های گوارای فراوان دارد ولی به دلیل این که این رود در جهت مخالف راه جریان دارد، حجاج شب را نمی‌مانند به حرکت خود ادامه می‌دهند تا به ازراعات می‌رسند.^{۶۴۰}

صحرای رمنه^{۶۴۱}

۵ ساعت است. صحرای بزرگی است اما چیزی یافت نمی‌شود. آب هم در آنجا نیست.^{۶۴۲}

رامته

اهالی اینجا از چوبوک (احتمالاً "چپق") زیاد استفاده می‌کنند و توتون را مانند عسل می‌خورند. زنان آنجا از لب تا ناف در بدنشان خال کوبی انواع نقوش وجود دارد. پاهای آنها از دور مانند جوراب پوشیده از ابریشم دیده می‌شود.^{۶۴۳}

بین اعراب محمل، مقدس و مبارک، قلمداد می‌شود. زنان بدوی که در صحرا هستند به سبب اسباب و نیت مختلف نذرهای خود را که شامل هدایایی به نام النگوی نقره، مس، آهن و سایر... می‌باشد به طرف محمل شریف می‌آورند و به درونش می‌اندازند کودکان مریض خود را به داخل محمل برده و بیرون می‌آورند و دعا میکنند.

هدایای جمع شده توسط امین صره همایون با مزایده فروخته می‌شود و بین فقرا و ضعفا حرمین توزیع می‌شود. این بی چارگی زنان و دعای آنان با خلوص قلب، انسان را به گریه می‌آورد.^{۶۴۴}

ازراعات

اینجا قریه‌ای در نزدیکی حوران است و به رغم آن که جایی برای استراحت حجاج واقع در نیمه راه است. اما آنها به دلیل کمبود آب و انحراف از راه و خطر سیلاب، کاروان حج در اینجا توقف نکرده بلکه راه را تا رسیدن به زرقا ادامه می‌دهند تا به ازرق برسند.^{۶۴۵}

صحرای مفرق^{۶۴۶}

^{۶۳۷} .خیمن نیز قید شده است. بغداد وهی ۱۰۲۴. لاله اسماعیل ۱۰۴/۳. پس از این منزل تا صحرای دلی، دو منزل دیگر به نام های تل فرعون و غباغب نیز قید شده است. سلیمانیه ۳۸۶ و مرآة الحرمین ایوب صبری پاشا. تنها در سلیمانیه ۳۸۶ به این منزل کتیبه گفته شده است.

^{۶۳۸} . محمد امین ب ۲۲

^{۶۳۹} . همان. ۲۳ آ

^{۶۴۰} . مرآة جزیره العرب ص ۴۳

^{۶۴۱} . به این منزل مینه نیز گفته شده است. حاج محمود ۴۸۸۶/۳.

^{۶۴۲} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۶ ب ، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۰

^{۶۴۳} . مرآة جزیره العرب ص ۴۴

^{۶۴۴} . مرآة جزیره العرب ص ۵۳

^{۶۴۵} . مرآة جزیره العرب ص ۵۳ سلیمانیه ۳۸۶

^{۶۴۶} . پس از این منزل تنها در مرآة الحرمین ایوب صبری پاشا دو منزل به نام حرّبة التمر و وادی الخلیل نیز قید شده است.

۸ ساعت راه است. اینجا هم صحرای بزرگی است که چیزی از جمله آب، در آن یافت نمی شود و آب لازم را از مزیرب حمل می-کنند^{۶۴۷}. و در اینجا امیر الحاج، صفوف حجاج را به ترتیب راه، منظم کرده و مورد توجه قرار می -دهد و به مصالح آنان رسیدگی می -شود.^{۶۴۸}

در حین خروج از مزیرب و رفتن به مفرغ مقداری از راه صاف و مقداری سنگلاخ است. سربالایی و سرازیری زیادی دارد^{۶۴۹}. بدون برپا داشتن چادر اطراق می شود^{۶۵۰}. علت نامیدن این جا به مفرغ این است که حجاج در هنگام بازگشت و هم در هنگام رسیدن به منزل می توانند متفرق شوند و می -توانند تا شام به هر صورتی که بخواهند، حرکت کنند^{۶۵۱}. در این جا قلعه و روستای مسکونی نیست^{۶۵۲}. هیزم نیز یافت نمی شود. هیزم و دیگر وسایل لازمه را از مزیرب می آورند. کاروان بعد از ظهر حرکت می -کند و فردای روز بعد دو ساعت پس از طلوع آفتاب، اطراق می کنند. منزلگاه سنگینی است. آبش باید تحت مراقبت باشد^{۶۵۳}. حجاج در اینجا بر مبنای گروه های اجتماعی در کاروان طبقه بندی می شوند و نظم سفری به نام حفظه می گیرند. امیر الحج آموزش را در این مکان به اتمام می رساند.^{۶۵۴} پس از این بقیه مسیر صحراست. کاروان حج بزرگ است و حدود ۱۲ تا ۷۰ هزار حاجی آن را همراهی می کردند. با کمک های اصحاب الخیر رفت و برگشت کاروان به مکه در کمال امنیت، کار دشواری بود و تشکیلاتی عظیم می طلبید^{۶۵۵}. تامین شتر برای کاروان حج سخت ترین کار بود تنها برای ماموران و سربازان بیش از ۶۰۰ شتر لازم است.^{۶۵۶}

چون در راه طولانی حج، خصوصاً در صحرا تلفات شتر زیاد است. لذا به شترهای یدک نیاز است. اشخاص طبقه- بالا شتر مورد نیاز را خودشان تأمین می کردند. برای رفع صعوبت تأمین شتر کاروان، بدویان را تشویق می کردند لذا به برخی از اشخاص ریش سفید بدویان حق حمل سانجات پادشاه اعطا می -شد. این منزل باید از باران محافظت شود. سیل زیاد است. قلعه خرابی دارد^{۶۵۷}. روایتی نیز حکایت از آن دارد که: در رسیدن به منزل مفرغ ردیف- ها از هم می پاشند و حجاج به صوری که تمایل داشته باشند به شام می روند.

عین زرقه^{۶۵۸}

^{۶۴۷} ۵. منازل الحج و مسافة الفج للعب و السج ص ۵۶ ب، سیاحت نامه حجاز سویلمز اوغلو سلیمان شفیق

^{۶۴۸} عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۲، گفته شده ۷ ساعت راه است.

^{۶۴۹} محمد امین آ ۳۴

^{۶۵۰} اولیا چلبی ج ۹ ص ۵۷۷

^{۶۵۱} منازل الطریق ب ۳۴

^{۶۵۲} عبدالحمین هیری آ ۱۰۶

^{۶۵۳} محمد امین آ ۲۴

^{۶۵۴} الحاج ابراهیم. ب ۵۵

^{۶۵۶} «منظومه درباره تشکیلات تابور هجینی مدینه منوره»، گزارشی است درباره لشکر عثمانی مستقر در مدینه) استانبول، ۱۳۳۵ / ۱۹۱۴، مطبعه عسکریه.

^{۶۵۷} ۱. نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶

۱۲ ساعت راه است. یک نهر لطیف بزرگ در آنجا واقع است. در کنار نهر، درختان کوچک سبز با شکوفه‌های قرمز وجود دارد. قلعه مخروبه ای هم در آنجا هست. راه آن سنگلاخ است و چندین گردنه دارد^{۶۵۹}.

در آنجا دو روز اقامت می‌شود. به اینجا عقبه نیز می‌گویند.^{۶۶۰} اگر در منزلگاه بخوابند، بهتر است وگرنه در مخفه نمی‌توان خوابید از این منزل تا بلقاء، آب وجود ندارد. آب باید از اینجا حمل شود.^{۶۶۱} دزدان فراوانند. محافظت شبانه و روزانه از اشیاء ضرورت دارد. بعد از نماز صبح در این منزلگاه، اطراق می‌شود. چادر برپا نمی‌شود.^{۶۶۲} آن شب در آنجا می‌خوابند. روز بعد قبل از ظهر حرکت می‌کنند. در بازگشت هنگام ظهر به این منزل می‌رسند و یک روز اطراق می‌کنند. در روز بعد هنگام نماز صبح حرکت می‌کنند.^{۶۶۳}

گفته می‌شود که نهر عین زرقه که در مدینه منوره است، از این محل سرچشمه می‌گیرد. ماهی لذیذی به بار می‌آید. درخت زقوم زیبا هست.^{۶۶۴} بین دو کوه قرار دارد. (عقبه) تارسیدن از عین زرقه به بلقاء، وادی و نیزار است.

بلاط (بیلاطه)^{۶۶۵}

۶ ساعت راه است. صحرایی بزرگ و بیابانی است و در آن، چیزی یافت نمی‌شود. هنگام رسیدن به آنجا راه صاف و لطیف است. گل دیگر، وجود ندارد. در اینجا یک کاروانسرای خراب و قدیمی، به نام خان زید قرار دارد.^{۶۶۶} آب هم در آنجا نیست و از عین الزرقاء آب حمل می‌کنند.^{۶۶۷} ولی در اینجا بسیار نادر اطراق می‌شود. بیشتر در بلقاء، طراق می‌شود.^{۶۶۸} در عودت از شام تا این محل، مستقبلین می‌آیند و غذا همراه آورده، می‌فروشند.^{۶۶۹} قریه ازرق به مسافت یک روزه تا اینجا در سمت شمال شرقی زرقه واقع است. کاروان-ها از ازرق که می‌گذرد ابتدا به عمری و سپس به بلقاء، می‌رسد. در سمت شرقی عمری و استراحتگاه دومه، آبی وجود دارد که قدرت چرخاندن دو آسیاب را دارد. این آبها از عمان آمده به سمت غور می‌رود.

بلقاء: صحرای بلقاء

^{۶۵۹} ۱. منازل الحج و مسافة الفج للعب و السج ص ۵۶ ب. تحفة الحرمين فی یوسف نابع آ.ص ۱۲

^{۶۶۰} ۲. الحاج ابراهيم ب ۵۵

^{۶۶۱} ۳. محمد امين ب ۲۴

^{۶۶۲} ۴. در نسخه الحاج ابراهيم اتراق دو روز است الحاج ابراهيم. ب ۵۵

^{۶۶۳} ۵. محمد امين ب ۲۴. عن استانبول الى الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۳

^{۶۶۴} ۶. مرآة جزيرة العرب ص ۶۸

^{۶۶۵} ۷. پس از این منزل سه منزل دیگر به نام های عمری، جبل ابو شروش و وادی النعیم نیز قید شده است. سلیمانیه ۳۶۶. و مرآة الحرمين ایوب صبری پاشا.

^{۶۶۶} ۸. در زمان مؤلف منازل منازل الحج و مسافة الفج للعب و السج، این کاروانسرا فقط آثارش باقی است.

^{۶۶۷} ۹. منازل الحج و مسافة الفج للعب و السج ص ۵۶ ب

^{۶۶۸} ۱۰. الحاج ابراهيم ب ۵۵، عن استانبول الى الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۴

^{۶۶۹} ۱۱. نهجہ المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶

۱۲ ساعت راه است. نام دیگر آن بلاط و مثنی است. در نقطه ای در جنوب ولایت سوریه با درجه ۳۳ عرضی ۱۲ دقیقه شمالی و یک دقیقه و ۳۲ درجه خط طولی شرقی واقع است. اما قافله-ها در آنجا به علت کمبود آب و عدم مسکونی بودنش توقف ندارند.^{۶۷۰} اینجا هم صحرای بزرگ و بیابانی وسیع است. هیچ چیزی یافت نمی شود. چنان که آب هم ندارد و از عین الزرقاء حمل می-شود. هنگام خروج از عین زرقه و رفتن به بلقاء، قسمتی از راه عقبه، گردنه و بسیار صعب العبور است.^{۶۷۱} هفت عقبه وجود دارد. عقبه ها را در روز عبور می کنند. زیرا عبور از عقبه، در شب ممکن نیست. به دلیل وجود سربالایی و سرپایینی حجاج از شتر پیاده شده و راه می روند. در بازگشت تا نزدیک شب اطراق می کنند و نیمه های شب خارج می شوند. داخل گردنه در برخی مکان-ها، درخت سقز (آدامس) وجود دارد. راه خارج از گردنه تا وادی بلقاء صاف است.^{۶۷۲} در اتمام این صعب العبوری، یک کاروانسرای ویران، قرار دارد. در یک محل صاف، مقداری توقف می شود. خوراکی پایین آورده شده و قهوه ها خورده می شوند.^{۶۷۳} با پرتاب توپ، دوباره راه می افتند.^{۶۷۴} ظهر از منزلگاه خارج می شوند. دروادی بلقاء باید خوب خوابید. زیرا تا رفتن به قلعه قطران، راه گردنه و سنگلاخ است. دزدان فراوانند. اشیاء از دزدی اعراب باید محافظت شوند. غفلت نشود.^{۶۷۵} در این منازل کاروان نظم خاصی به خود می-گیرد. در ابتدا ۶ عدد توپ، پرچم، سردار و باشی چاوشان حرکت می کنند. در عقب آنها محمل شریف و صرّه امینی و در دوطرف کاروان محافظان و بنی چری های شام حرکت می کنند. بعد از قطارهای (ردیف) صرّه های شام در صورت زیاد بودن تخت روان یک قطار دیگر اضافه می شود. در عقب آنها کلار امینی حرکت می کند. در عقب تر برای محافظت حجاج مسلمین، امن الحج، حرکت می کند. در جلوی محمل شریف میدان بزرگی ایجاد می کنند. به این منوال حرکت می کنند و تا فرا رسیدن وقت نماز، در جلوی محمل شریف طبل می زنند. جلوتر از آن بیرق زده و نماز جماعت خوانده می شود. مهتران خیمه-ها (غلام های خیمه)، در جلو به همراه بیرق حرکت می کنند. تا نزدیک شدن منزلگاه حجاج چادرهای خود را آماده می بینند. براساس این منوال منزل به منزل می روند. اطراق کرده و عبور می-کنند.^{۶۷۶}

نشور

از بلقاء ۹ ساعت فاصله دارد. در رفتن از وادی بلقاء تا قطران، راه صاف و مقداری گردنه و سنگلاخ است. سرازیری و سربالایی اش زیاد است. پس از این تا رسیدن به محل نشور راه صاف است. نشور منطقه ای صخره-ای و سنگلاخ است. در این منزل بعد از اقامه نماز صبح اطراق می شود. موقع ظهر نیز حرکت می-کنند. در بازگشت حدود شب اطراق می شود و روز بعد، طی روز به راه می افتند ولی در این منزل معمولاً اطراق نمی کنند.^{۶۷۷} از عین زرقه تا اینجا، ۱۰ ساعت فاصله وجود دارد. از این جا تا قطران، از ۷ عقبه و ۴ گردنه، عبور می کنند و دره و تپه است. در این سمت قریه هایی به نام ازراق و عمری وجود دارد. محل پرآبی است. نی اعلاء، در آن می روید. ازراق قلعه ای مخروبه است. درختان خرما وجود دارد و محلی پرآب است. در مسیر راه عمری دوما، در سمت شرق، آبی با کشش

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^{۶۷۰} . مرآة جزيرة العرب ص ۶۸

^{۶۷۱} . محمد امین آ ۵۵

^{۶۷۲} . محمد امین آ ۲۵

^{۶۷۳} . منازل الطريق آ ۳۵

^{۶۷۴} . منازل الطريق ب ۳۵

^{۶۷۵} . همان

^{۶۷۶} . منازل الطريق ب ۳۵

^{۶۷۷} . محمد امین، ب ۲۵

دو آسیاب وجود دارد که از عمان سرچشمه گرفته و به سمت گور می‌رود. در طرف جنوب، کوهی به نام جبل شراح، قرار دارد. ساکنان آن کشاورزند و نیز منزلی به نام عذیر قرار دارد که یک کاروان سرای مخروطی دارد. روایت شده، حضرت رسالت پناه در این محل حضور یافت و از عین زرقه به حفظه رفتند.^{۶۷۸}

عزیر^{۶۷۹}

به آن عزیر سلطان هم گفته می‌شود. از بلقاء تا عزیر، ۱۰ و نیم ساعت راه است. بعضی تپه‌ها وجود دارد. آبش آب نهر است. تجمعات آب باران هم وجود دارد. نزدیک این منزلگاه یک کاروان سرای ویران قرار دارد.^{۶۸۰} در این منزلگاه نیز عموماً اطراق نمی‌شود و تا قلعه قطران به راه خود ادامه می‌دهند.

قلعه قطران (قطرانه)

۱۱ ساعت راه است. قلعه کوچکی است و در نزدیکی آن دو برکه هست که آب باران در آن جمع می‌شود. چیزی در آنجا یافت نمی‌شود. اعراب، یونجه، جو و کاه، برای حیوانات می‌آورند، در نزدیک قلعه اطراق می‌شود.^{۶۸۲} دری مشرف به قبله دارد. خندق ندارد.

داخل قلعه ۷ باب خانه، مخازن و یک مسجد قرار دارد. دیزدار و ۷۰ نفر در قلعه، ساکن اند. در جلوی این قلعه یک برکه بزرگ قرار دارد که با آب باران پر می‌شود. به این دلیل برخی اوقات آب کمتر یافت می‌شود.^{۶۸۳} به این دلیل، در برخی سال‌ها سبب تشنه ماندن حجاج و حیوانات می‌شود به طوری که در سنه حج ۱۱۷۷ ق، حجاج ۳ منزل تشنه ماندند. به خاطر بی‌آبی حفظه، نیز از بین رفته است. براین اساس، در این منازل باید از آب خوب مراقبت شود.^{۶۸۴} از روستایی در اطراف قلعه^{۶۸۵} که به آن ماریا اوربانی می‌گویند،^{۶۸۶} ذخیره آب حمل می‌شود. هیزم یافت نمی‌شود.^{۶۸۷} خطر دزدی اعراب وجود دارد. اشیاء باید خوب مراقبت شوند.^{۶۸۸} در اطراف قلعه قطران چند خانوار نصرانی ساکن هستند.^{۶۸۹}

از بلقاء تا اینجا، ۱۰ ساعت فاصله است. سلطان سلیمان دستور ساخت یک قلعه بزرگ و یک برکه بزرگ را صادر کرد. همین طور دستور داد تا چاه‌هایی کنده و برکه‌هایی را که با زمین هم سطح شده بود، لایروبی کنند. وی پانزده هزار فلوری برای هزینه این کارها، اختصاص داد. قافله‌هایی که در این مسیر

^{۶۷۸} . منازل الطریق ب. ص ۱۵۱، نهجۃ‌المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶

^{۶۷۹} . پس از این منزل، منزلی به نام ثنا نیز قید شده است. سلیمانیه ۳۸۶.

^{۶۸۰} . منازل الطریق، ب ۲۵

^{۶۸۱} . همان، ص ۲۶

^{۶۸۲} . عبدالحمین هیری، ب ۱۰۶

^{۶۸۳} . همان.

^{۶۸۴} . محمد امین، ب ۲۵

^{۶۸۵} . منازل الطریق، آ ۳۶

^{۶۸۶} . عبدالحمین هیری، ب ۱۰۶

^{۶۸۷} . محمد امین، ب ۲۵

^{۶۸۸} . محمد امین آ ۲۷، منازل الحج و مسافه الفج للعب و السج ص ۵۶ ب

^{۶۸۹} . تحفة الحرمین فی یوسف نابع، ب. ص ۱۳، منازل الحج و مسافه الفج للعب و السج ص ۵۶ ب

آب نمی-یابند راه را تا پل «لجون» ادامه می‌دهند، جایی که در سمت غربی منزل پیشین قرار دارد. پس از آن قافله به دو قریه الکرک و الشوبک که در شمال شرقی منزل پیشگفته واقع هستند، رسیده و وسائل لازم برای رسیدن به حصاء را از این دو قریه تأمین می-کنند. شوبک واقع در بین کوه هاست. دارای نهر، باغ و باغچه است و در خلاف سمت غرب جاده، واقع قریه آبادی است. ازارض شام و تابع قدس شریف است. مسافران در این محل از دره، تپه و چند عقبه عبور می‌کنند و مشقت می‌کشند. یک کاروانسرا و یک چشمه و نزدیک به کاروانسرا یک پل وجود دارد. الکرک در حال حاضر مرکزی وابسته به ولایت (سنجاق) شام و به لحاظ اداری زیر نظر نابلس است. زمین‌های حاصلخیز با محصولات فراوان دارد. جز آن که ساکنانش بدوی و عشایر هستند که از مدنیت چیزی نمی‌دانند. بالغ بر هشت هزار نفر سکنه دارد که شش هزار مسلمان و باقی مانده مسیحی هستند. منزل قطرانه ثقیل است؛ زیرا گردنه ای به مسافت ۳ ساعت قرار دارد. محلی ترسناک و پر خطر است، راهزن زیاد دارد. این محل به جونل کرکی، تسمیه می‌شود. در طرف راست راه کرک، قلعه ای واقع است. محافظان قلعه قطرانه اهالی کرک اند. سه ساعت مانده به، قدس شریف آبی جاری است^{۶۹۰}. راه میان «حصا» تا «عنیزه» پیچ و خم فراوان دارد جز آن که باغستان هایی که در شوبک و عنیزه هست، راه را امن کرده است.

تابوت / تابوت قورسی (حصا)

۱۲ ساعت راه است. جایی است واقع در میان دره، اما بیابانی و فاقد آب است. چیز دیگری هم یافت نمی‌شود. اما بدلیل نزدیکی به قدس شریف، گاه گاه اعراب ذخایری به آنجا می‌آورند^{۶۹۱}.

گاهی اوقات، آب‌های جمع شده از باران را از طرف غزه می‌آورند. به آن عین حصا نیز می‌گویند.^{۶۹۲} ادر اطراف این منزل، روستاهایی قرار دارد. بعد از نماز صبح، در این منزلگاه اطراق می‌شود. در هنگام ظهر خارج می‌شوند. در بازگشت حدود شب اطراق می‌شود و در این جا می‌خوابند و هنگام نماز صبح بیدار می‌شوند. در روزهای زمستان گل آن، زیاد می‌شود و در روزهای تابستان نیز گرد و غبار آن زیاد می‌شود^{۶۹۳}. در این جا قلعه ای نیست. محل منزلگاه، چراگاهی خالی از سکنه است. اطراف آن با کوه ها احاطه شده است^{۶۹۴}. منزلگاهی روی سر بالایی^{۶۹۵}، دزدان در آنجا زیاد هستند^{۶۹۶}. در این محل از اولاد حضرت علی (کرم الله وجهه) حادثه‌ی محمد حنیفه رخ داده است. محلی به نام عزیر سلطان وجود دارد. سنگلاخ کوچکی است. خرگوش آن زیاد است. مقبره شیخ جلال الدین زیارت می‌شود^{۶۹۷}.

۶۹۸ عران

از اینجا تا حصاء، ۸ ساعت فاصله دارد. قلعه و آب ندارد. در این منزلگاه، معمولاً اطراق نمی‌شود^{۶۹۹}.

^{۶۹۰} . نهجة المنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶

^{۶۹۱} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۶ ب

^{۶۹۲} . مرآة، جزیره العرب، ص ۶۸

^{۶۹۳} . محمد امین آ ۲۶، ۱۳ ساعت ذکر شده است.

^{۶۹۴} . منازل الطريق آ ۳۶.

^{۶۹۵} . اولیا چلبی ج ۹ ص ۵۸۲.

^{۶۹۶} . محمد امین آ ۲۶، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۴

^{۶۹۷} . سیاحت نامه حجاز ص ۷۰، نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶.

^{۶۹۸} . به نام کرک یا شوبک نیز نامیده شده است. سلیمانیه ۳۸۶.

وادی عنیزه

۱۲ ساعت راه است. این جا هم بیابانی و صحراست و چیزی از جمله آب ندارد و از قلعه قطران به اینجا حمل می -شود. محلی بسیار مخوف و ترسناک است.^{۷۰۰}

از تابوت قورسی تا اینجا، ۹ ساعت راه است.^{۷۰۱} راهش از سنگ- های چخماق سیاه، پوشیده شده است.^{۷۰۲} در راه خرگوش ها زیادند.^{۷۰۳} دزدانش زیادند، نباید غفلت شود.^{۷۰۴} به آن زهر عنیزه نیز می گویند. یک قلعه بنای سلیمان پاشا و یک برکه وجود دارد. به دلیل کمبود آب، گاهی اوقات آب از قطران، حمل می -شود. از محل سنگلاخ عبور شده و به وای وارد می شوند. قلعه شوکب و باغ ها دیده می شوند. و در رسیدن به معان درراه سنگ های مدور بزرگ مانند کله انسان وجود دارد که به آن وادی مسوخ می گویند.^{۷۰۵}

قلعه معان^{۷۰۶}

۱۳ ساعت راه است. در معان یک قلعه دو طبقه زیبا هست. آب فراوان دارد و هوایش هم لطیف است. دلیلش هم آن است که چاه های خلیل الرحمان نزدیک است. اردوی با زاری بزرگی بر پا می شود و در آنجا اطراق می کنند.^{۷۰۷}

نیم ساعت نزدیک به محل اطراق، سر پایینی عقبه، سنگلاخی است. سنگ های موجود در این محل در زمان- های قدیم، انسان بودند و به اعتقاد مردم آنجا، بعدا به سنگ تبدیل شدند. سوراخ ناف برخی شان، چشم ها، دهان، دیگر اعضایشان و حتی سوراخ ناف برخی از آنها، قابل مشاهده است.^{۷۰۸}

در کنار سرازیری یک قلعه کوچک ۴ گوشه و بدون خندق واقع است. مشرف به قلعه در آهنی دارد که ۵ پله از نردبان بالا می روند تا وارد شوند. در درون قلعه ۲۰ باب خانه مخروطیه و یک زاویه وجود دارد.^{۷۰۹} در درون قلعه مسجدی نیز موجود است. نگهبانان قلعه از بینی چری- های شام هستند. در اطرافش دو روستا که اعراب در آن ساکنند، مشاهده می شود.^{۷۱۰} هر خانه یک بچه دارد.^{۷۱۱} در روستاها نزدیک به ۱۵۰۰ خانه- های مکلف و مکمل عرب وجود دارد.^{۷۱۲} در این وادی

^{۶۹۹}. عبدالرحمن هیری ب ۱۰۶.

^{۷۰۰}. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۶ ب.

^{۷۰۱}. محمد امین ب ۲۶.

^{۷۰۲}. سیاحت نامه حجاز ص ۷۰.

^{۷۰۳}. منازل الطریق ب ۳۶.

^{۷۰۴}. محمد امین ب ۲۶، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۶

^{۷۰۵}. سیاحت نامه حجاز ص ۷۰، نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶.

^{۷۰۶}. پس از این منزل، منزلی به نام قلعه جوف قرار دارد. مرآة الحرمین ایوب صبری پاشا.

^{۷۰۷}. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۶ ب

^{۷۰۸}. محمد امین، آ ۲۷

^{۷۰۹}. اولیا چلبی، ج ۹، ص ۵۸۴

^{۷۱۰}. محمد امین، ۲۷ ا

(معان) گیاهی به نام سمع البریه وجود دارد که این گیاه خشک می‌شود و هسته آن را آسیاب کرده و از آن نان می‌پزند. مبنی بر روایت، نانش لذیذ بوده ولی یک هسته آن را که به دهان گرفتیم مانند زهر بود.^{۷۱۳}

از خلیل الرحمان به فاصله ۳ منزل از منزلگاه، انگور خشک و تازه، انار، به، انجیر، هلو، تخم مرغ، نان، جو، کاه، لیمو، ترنج، کفتر، نان لواش پخته و... را برای فروش می‌آورند.^{۷۱۴} حاجیان ذخایر خود را به بدویان امانت می‌دهند تا در منزل - های بعدی به آن ها پس دهند.^{۷۱۵} هنگام آمدن از شام به معان، از منزل عتره نزدیک به غروب، خارج می‌شوند. با رسیدن به سر عقبه، نماز صبح را اقامه می‌کنند. امیرالحاج در سر عقبه چادر خود را برپا میکند. حجاج یک به یک از جلوی آن در حال عبورند. تا اتمام عبور همه حجاج، پاشا به چادر خود نمی‌رود. از این جا روز اطراق می‌گردد. روز بعد قبل از ظهر خارج می‌شوند.^{۷۱۶} از این منزلگاه تا شهر حضرت خلیل الرحمان ۳ روز مسافت است. از آنجا نیز به قدس می‌روند. حجاج قدس، عموماً در این منزلگاه به قافله‌های حج می‌پیوندند.^{۷۱۷} دزدان آن زیادند. اشیاء باید خوب محافظت شوند.^{۷۱۸} یک روز اطراق می‌شود.^{۷۱۹} اما «معان» تابع «شراه» است. این منطقه مقر امویان در دوران قدیم بوده و رجال آنان در آنجا بسر می‌بردند. سلطان سلیمان قانونی در آنجا قلعه و چشمه ای دارد. به رغم آن که آبش تعریفی ندارد اما مسافران را از عطش فراوانی که گرفتارش هستند، می‌رهاند.

اما در راه، عقبه ای هست که قابل توصیف نیست.^{۷۲۰} اسم قدیمی آن محال بوده است. از عزیزه تا اینجا، ۱۲ ساعت راه است. در این جا قبلاً خاندان بنی امیه، ساکن بوده اند. معان جزء ناحیه شراح محسوب می‌شود.

یکی از قلاع آن در زمان سلطان سلیمان خان، بنا شده و در اطراف آن چشمه‌های آب جاری هست. به دلیل دشوار بودن ورود و خروج، به خصوص در صورت باریدن باران سختی زیادی در راه متحمل می‌شوند. در سمت راست، راه درختان مغیلان و ام عباس وجود دارند. غیر از درخت مغیلان هیچ نبات دیگری وجود ندارد. عکام و اعراب، اولین بار که در این محل مغیلان می‌بینند، ارزش زیادی برای آن قائل اند. نیت می‌کنند و یک تکه پارچه به آن می‌بندند و سنگ انداخته و شادی می‌کنند.

^{۷۱۱} . منازل الطریق، ب ۳۶

^{۷۱۲} . اولیا چلبی، ج ۹، ص ۵۸۴

^{۷۱۳} . سیاحت نامه حجاز، ص ۷۰

^{۷۱۴} . محمد امین، آ ۲۷

^{۷۱۵} . عبدالحمین هیری، آ ۱۰۷

^{۷۱۶} . محمد امین، آ ۲۷

^{۷۱۷} . منازل الطریق، ب ۳۶

^{۷۱۸} . محمد امین، آ ۲۷

^{۷۱۹} . الحاج ابراهیم، ب ۵۵، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۶

^{۷۲۰} . تحفة الحرمین فی یوسف نابع صفحه، ب آ ۱۴

خوراکی شبیه تخم قرمز گل و غیر قابل خوردن است که در حرمین محترمین برای استفاده و طبخ طعام می‌فروشند. زیرا تنها چوب موجود، فقط مغیلان است. نقل می‌شود که در زمان حضرت آدم (ع) درخت انار بوده به دلیل شکستن، دیگر ثمرش به بار ننشست. در این منزلگاه یک روز اقامت می‌شود. به عکام یومیه و بخشش‌ها اعطا می‌شود.^{۷۲۱}

روز چهارشنبه، چهاردهم ذی‌العقده ۱۱۹۴ قافله حجی که به معان رسید در این محل یک روز اطراق کرد.^{۷۲۲} روغن ساده ۱۷۰۴ من، برای راه صحرا ۴۰۰ قیه برنج، .. بقچه باش. .. هدیه شریف بیگ مدیر حرمین، جمعاً ۲۶۲۱۶ قروش.^{۷۲۳} از قلعه معان قافله به ظهر عقبه می‌رسد و از آنجا تا ذات‌الحج می‌رود. ظهر عقبه را عبادان هم می‌نامند. اینجا کم‌آب است اما به خرمایی به نام طیبلیان شهرت دارد.

عقبه باشی^{۷۲۴}

۱۹ ساعت راه است. اینجا هم میانه دره و سنگلاخی است و بیابانی و چیزی در آن یافت نمی‌شود. اینجا ابتدای عقبه است.^{۷۲۵} ۵ ساعت پس از منزل معان، به نوعی درخت به نام ام‌غیلان می‌رسید. آب وجود ندارد و آب آن از معان و قطران و گاه از سر احتیاط از عین‌الزرقاء، حمل می‌شود. در اینجا ردیف‌های قاطر حجاج متلاشی می‌شوند و هر کدام شترهایشان را به تنهایی می‌کشند. محلی در نهایت، ترسناک است. چند بار اشقیای اعراب در این جا به حجاج حمله بردند.^{۷۲۶} سقا باشی-ها، در این منزل شربت پخش می‌کنند.^{۷۲۷} در این منزلگاه قبل از ظهر اطراق می‌شود و پس از توقیف کوتاه، حرکت می‌کنند. در بازگشت حدود صبح، اطراق می‌شود. روز بعد هنگام ظهر حرکت می‌کنند. بعد از این منزل به از خاک شام خارج می‌شوند.^{۷۲۸} بین حجاج عقبه شام معروف است. راه کلاه، یکسره پر سنگ چخماق است. یک عقبه بزرگ به نام عقبه شام وجود دارد. حجاج را از محمل-هایشان پایین آورده و پیاده راه می‌برند. امیر الحجاج با چتر پاشا، در بالای سر، عقبه می‌نشیند و ساقا باشی‌ها به حجاج شربت پخش می‌کنند. بنایی از عثمان پاشا و قلعه‌ای در اینجا وجود دارد. محلی ماسه‌ای و سنگلاخ است. چو خاداری آستانه حج، در این محل از حجاج نامه می‌گیرد. اکثر حجاج در قریه تابوت متفرق می‌شوند.^{۷۲۹} قبر شیخ اسمرتتری (؟) در سمت راست و مقداری در جهت مخالف منزل (؟)، زیارت شود و وقف مخصوصی دارد. بناهای آن زیاد است.

جغیمان^{۷۳۰}

^{۷۲۱} الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۶ ب

^{۷۲۲} منازل الحج عشیر افندی ۲/۲۴۱، ص ۵۵ ب

^{۷۲۳} گذرگاه راه حج و مصارف آن، ص ۲۶۲

^{۷۲۴} عقبه الرأس و عبادان نیز گفته می‌شود. بین این منزل و منزل جغیمان دو منزل به نام‌های بطن الغول قرار دارد. مرآة الحرمین و منزل مدوره در خسرو پاشا ۶۳۹ و مرآة الحرمین ایوب صبری پاشا.

^{۷۲۵} منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۶ ب

^{۷۲۶} اولیا چلبی ۸ ص ۵۸۵، مصطفی سنایی، منازل الحج، اسدافندی ۲۹۱۷ ص ۱۴، منازل الحج: عشر افندی ۲/۲۴۱

^{۷۲۷} محمد امین، ب ۲۷

^{۷۲۸} همان، ص ۲۷، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۶

^{۷۲۹} نهجۃ المنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه، ص ۱-۲۵۶

^{۷۳۰} صحرای چغیمان

صحرايي بزرگ و بياباني است^{۷۳۱}. آفتاب از صحرا بالا مي آيد و در همان جا (صحرا) پايين مي رود^{۷۳۲} و چيزي در آن يافت نمي شود. آب هم در آنجا نيست. دو ساعت تا كربلا چولي راه است، سرايي پيدااست و همه اش رمل است^{۷۳۳}.

چكيمن و چكان هم مي گويند. عبدالله پاشا در آنجا قلعه و برکه اي بنا کرده تبليات نيز مي گويند. با رسيدن به عقبه، يك ساعت، توقف مي شود. با پرتاب توپ دوباره به راه مي افتند. در اين محل تهيه حلوايي به نام حلوای عقبه که خوردن آن از رسوم قديمي است، ترک نمی شود^{۷۳۴}. تردد در عقبه تا حد زيادي سخت نيست ولي نسبت به ديگر محل ها مقداري شيب دارد و شلوغ است. لذا برخي در عبور از آن رنج مي کشند^{۷۳۵}.

بيشتر مسافت راه را کوه هاي سياه احاطه کرده است^{۷۳۶}. فقط آب و جو يافت مي شود^{۷۳۷}. در نزديک منزلگاه سنگي است که روايت است در اساس از بناي قلعه نعمان بود به خشم آهي با خاک يکسان شده است^{۷۳۸}. حجاجي که از قلعه معان آب نياوردند از اين محل آب برمي -دارند. آبش مقداري نمک دارد. خيلي نبايد خورده شود. به حيوانات ضرر نمي رساند. در بازگشت، نزديک صبح اطراق شده و روز بعد، بعد از ظهر خارج مي شوند^{۷۳۹}.

از زهرالعقبه تا اينجا ۱۵ ساعت فاصله دارد. از اين منزلگاه تا ذات الحج به مقدار سه ساعت راه مستقيم و بقيه آن سنگ است^{۷۴۰}.

اشملى^{۷۴۱}

۱۲ ساعت راه است. جايي بياباني و صحرا است. جاهايي را حفر مي کنند و از داخل رمل، آب بيرون مي آيد اما خوردن آن ممکن نيست. حتى حيوانات هم با اکراه مي خورند^{۷۴۲}. به آن دارالحج هم مي گويند. به جز علف، چيزي يافت نمي شود. گاه درختان خرماي بي ثمري پيدا مي -شود و به آنها پيامبر اشمني هم مي گويند. هنگامي که حضرت محمد (ص) براي تجارت از مکه به شهر بوسري، رفت با داستان مبارکش چاهي در داخل قلعه حفر کرد که تا حال نيزمي جوشد.

پژوهشگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انساني

^{۷۳۱}. اوليا چلبی، ج ۹، ص ۵۸۵

^{۷۳۲}. منازل الطريق، آ ۳۷

^{۷۳۳}. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷، آ، اوليا چلبی، ص ۱۰، ب ۱۴۴

^{۷۳۴}. عبدالحمين هيري، آ ۱۰۷، ۱۳ ساعت ذکر شده است.

^{۷۳۵}. منازل الطريق، آ ۳۷

^{۷۳۶}. محمد امين، آ ۲۸

^{۷۳۷}. الحاج ابراهيم، ب ۵۵

^{۷۳۸}. عبدالحمين هيري، ۱۷۰ ا

^{۷۳۹}. محمد امين آ ۲۸، عن استانبول الي الشام و مدينة و مکه و جبل عرفات شرفهم ص ۹۸

^{۷۴۰}. نهجۃ المنازل محمد درويش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۱-۲۵۶

^{۷۴۱}. قلعه ذات الحج، دارالحج، اشمه لر نيز گفته مي شود.

^{۷۴۲}. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷

حجاجی که به اسهال مبتلا می‌شوند. با نوشیدن این آب به اذن خداوند شفا می‌یابند و معجزه رسول الله است^{۷۴۳}. عقبه است و تا عبور از تنگه، داخل درختان خرما منزل می‌کنند. شن زاراست. در منزلگاه چند خانه عرب وجود دارد^{۷۴۴}. قلعه و یک برکه دارد^{۷۴۵}. قلعه در تاریخ ۵۶ ق، از طرف معاویه بنا شده است. در صحرا ساختمانی محکم و ۴ گوشه ساخته شده که مشرف به مغرب دری دارد و ۵ پله از نردبان بالاتر از زمین است^{۷۴۶}. محافظان قلعه ازینی چری‌های شام اند^{۷۴۷}. یک آشپز، ۲۰۰ نفر توپچی، جبهه چیان، توپ‌های مکلف و توپ خانه وجود دارد^{۷۴۸}. در داخل قلعه ۲۰۰ باب حجره، یک مسجد و یک حمام کوچک، قرار دارد^{۷۴۹}. در این منزل زیاد توقف نمی‌شود. بعد از اقامه نماز صبح اطراق می‌شود و هنگام ظهر خارج می‌شوند در بازگشت نزدیک نماز صبح اطراق می‌شود و روز بعد عصر خارج می‌شوند^{۷۵۰}. راه از شام تا این منزل، عموماً "سنگلاخ و از اینجا تا کعبه، عموماً شن زار است^{۷۵۱}. برای حیوانات چراگاهی بسیار کوچک پیدا می‌شود^{۷۵۲}. موسم حج سال ۱۶۹۱ ق، در راه بازگشت، حجاج بین اشلمر وینگی قویولار، مورد هجوم اعراب قرار گرفتند. در اثنای این راهزنی بدویان نه تنها اموال حجاج را غصب کردند بلکه اشخاص مقابله کننده را نیز کشتند. علاوه بر این ۲ عدد از توپها را به چنگ آوردند و بعد از انواع ظلم‌ها تعداد زیادی از حجاج را گروگان گرفته و عقب نشینی کردند. در اثنای این هجوم ۱۰۰ هزار کیسه امطعه غصب شد^{۷۵۳}. نام دیگر منطقه «ذات الحج» و «الحجر» است. آب ذات الحج از چاه‌هایی تأمین می‌شود که اهالی کنده -اند و مجاری برای آن قرار داده -اند و مزارعی در کنار آنها برپا کرده -اند. این منطقه به انواعی از خرما که در صحرای آن یافت می‌شود، شهرت دارد. حجاج از ذات الحج به سمت قاع البسیط می‌روند و از آنجا به سوی تبوک حرکت می‌کنند.

قاع صحراسی^{۷۵۴}

۱۱ ساعت راه است. صحرائی بزرگ و بیابانی و بسیار ترسناک است^{۷۵۵} نام دیگر آن قاع البسیط و جایی رملی است که عرابد هم نامیده می‌شود. قله کوه آنجا را عربها «شوررا» هم می‌نامند و جایی است که در میانه این رمل قرار دارد. در درون قلعه قاع البسیط، چاهی است، انگور، انار، پرتغال و نارنگی در این جا به عمل می‌آید برکه آنجا، بدستور محمود خان دوم و توسط امیرالحاج سلیمان پاشا در ۱۲۳۵ ق، بنا شده است.

^{۷۴۳}. اولیا چلبی ج ۸ ص ۵۸۶

^{۷۴۴}. محمد امین ب ۲۸

^{۷۴۵}. عبدالرحمن هیری آ ۱۰۷

^{۷۴۶}. اولیا چلبی ج ۹ ص ۵۸۶

^{۷۴۷}. منازل الطریق آ ۳۷

^{۷۴۸}. اولیا چلبی ج ۹ ص ۵۸۶

^{۷۴۹}. اولیا چلبی ج ۹ ص ۵۱۶

^{۷۵۰}. محمد امین ب ۲۸

^{۷۵۱}. عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۸

^{۷۵۲}. الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ آ

در این محلات در بعضی نقاط، سراب دیده می‌شود.^{۷۵۶} هنگام آمدن به این منزلگاه، در نزدیک منزل، طبل- زنان محمل شریف، به عادت قدیم جمع و جشن گرفته می-شوند. در هر قدم یک تن بر سر راه ایستاده، نزدیک شدن به منزل را به حجاج مژده می‌دهد. آنها برای این کار هر سال به همراه حجاج می‌روند.^{۷۵۷} اطراف این منزل کوه-های سیاه قرار دارد. آب اصلاً یافت نمی‌شود. از آب باید بسیار محافظت شود.^{۷۵۸} در منزلگاه حدود یک ساعت توقف می‌شود. روز بعد بلافاصله حرکت می-کنند. در بازگشت، شب اطراق می‌شود و عصر روز بعد حرکت می‌کنند. تیر چوب چادرها، در زمین فرو نمی‌رود.^{۷۵۹} منزلگاه دو اسم دارد. هم قاع و هم قازق توتماز می‌گویند.^{۷۶۰} نام دیگر عرابط، محصار، رهیبه، قاع الصغیر یعنی میمون کوچک اووایی است. محل شنزاری است. راه در وسط تپه، سربالایی قرار دارد. اعراب این جا را شورو می‌گویند. در سال ۱۱۷۱ ق، حجاج در این محل غارت شده بودند. در سمت راست این منزل، درون کوه مسجد و منبری قرار دارد. قلعه و سکنه‌ی ندارد. آبش را از حفزه ذات الحج می‌آورند.^{۷۶۱} اما اخیضر در میان کوه-ها قرار دارد و منطقه وسیعی است. قلعه آن زیر نظر شام اداره می-شود. سه برکه به قلعه‌ها چسبیده است به طوری که ساکنان قلعه آب از چاه-های داخل قلعه برداشته، برکه-ها را با آن پر می-کنند. سلیمان قانونی در ابتدای حکومتش در سال ۹۲۶ ق، به مصطفی پاشا، والی شام دستور داد تا قلعه اخیضر را استوار کند. مصطفی پاشا هم به طریان بن قراجا، شیخ اعراب بنی حارثه دستور داد تا این قلعه را ساخته آن را فوراً استوار کنند. چرا که عرب‌های بنی عقبه و بنی لام، هر بار که میانشان اختلافی پیش می‌آمد چاه‌ها را می‌بستند و برکه‌ها را از آب خالی می-کردند. در این منزل کاروان می-تواند دو راه انتخاب کند، یکی از این راه-ها از منزل اخیضر به برکه المعظمه، معارش الزید و سپس به جبل الطارق می‌رسد.^{۷۶۲} منزل اخیضر نقطه انفصال طریق عمومی شام به مکه مکرمه است. در اغلب منازل این راه، منازل-نامه-نویسان خط سیر ثابتی دیده نشد و هر بار تغییر-یافت. به نظر می-رسد این راه خیلی معروف نبوده و منازل راه نیز بنا به خواست قافله تغییر می-یافت. لذا فقط برخی منازل این راه-ه قید می-شوند. پس عبارتند از:

برکه المعظم

عبارت از حوض بزرگی در وسط صحرا است که برای گردآوری آب‌های باران ساخته شده است. زمانی که باران نبارد، آبی هم در آن موجود نیست. روایت است که این برکه آثار ملکه المعظم عیسی، از پادشاهان بنی ایوب بود. قافله-ها پس از این مرحله به جبل الطاق می‌رسند و به آن فرح و افرع نیز می‌گویند و نیم مرحله از جبل الطاق فاصله دارد.^{۷۶۳}

جبل الطاق

^{۷۵۵} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ آ

^{۷۵۶} . محمد امین، ب ۲۸

^{۷۵۷} . منازل الطریق، ب ۳۷

^{۷۵۸} . محمد امین، ب ۲۸

^{۷۵۹} . همان آ ۲۹، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۸ آ

^{۷۶۰} . الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۷ آ

^{۷۶۱} . نهجۃ المنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبوعه قاهره، ۱۲۵۷ ه، ص ۱-۲۵۶)

^{۷۶۲} . مرآة، جزيرة العرب، ص ۶۸

^{۷۶۳} . مرآة، جزيرة العرب، ص ۷۰

اینجا، جایی است که شتر صالح را دنبال کردند. زمانی که قافله به محل می‌رسد، به شرق متمایل شده و راه خود را به سمت مبرک الناقه تا حجر ادامه می‌دهد.^{۷۶۴}

هنگام ورود به حصا که اعراب به آن وادی الخول نیز می‌گویند، قصه -های عجیب و غریب برمبنای اعتقاد اعراب، گفته می‌شود که در این وادی دیو، بوده و شب‌ها عبور کردن از این محل، ممکن نیست. چون این دیو اسم آدم‌هایی را که در کاروان هستند یک یک گفته و هلاک می‌کند. به همین دلیل، بدوی‌هایی که از چیزی نمی‌ترسند حتی در صورت اعطا کردن میلیون‌ها لیره، حاضر به عبور از این مکان نیستند. به این سبب، باید در روز عبور شود.^{۷۶۵}

قلعه جوف

بیشترین حجاج ایرانی که با قافله به حج می‌آیند به امید یافتن الماس، وادی معان را که وادی القلعه نیز می‌گویند، کاوش می‌کنند.^{۷۶۶} سنگ‌ها را در دست گرفته و نگاه می‌کنند بین این سنگ‌ها مانند سنگ چقماق که نوعی بلور شفاف و سفید است نیز یافت می‌شود و این اشخاص به گمان الماس بودن این سنگ، ابا کمال حرص خود را روی این سنگ‌ها می‌اندازند.^{۷۶۷}

بین بدر و شام، اسامی برخی عتبه اعراب شیعه عبارتند از: بنی محسن ولد سلیم، سعاد بن ولد سلیم، مزینه بنی شهیم، جسمینه بنی خویتاد، حزم، وادی الفراء الحیطاط و الروشوح و قبایل بنی مالک، در مدینه و شرق یعنی در نجد بین بلاد عمید، نیز: بنی علی بن نجیب تومی والنحشه طیغی، بنی یوس، ابن حارث، اعراب الشلا نیز به مذهب شیعه هستند. بین اهالی مکه نیز دو دهم شیعه وجود دارد.^{۷۶۸}

در این وادی یک نوع عنکبوت سفید صحرائی به نام عورتیله وجود دارد که به اندازه پنجه انسان است. سریع بوده و شب‌ها به طرف نور می‌آید. از عقرب و مار بسیار خطرناکتر و سمش کشنده است زیرا طی ۲ الی ۳ ساعت بعد از نیش زدن انسان می‌میرد. من چندین نوع از آن را که در شب دور چادرها و مشعل‌های نورانی آن جمع شده بودند، کشتم. سپس مشعل‌ها را خاموش کرده، خوابیدیم. لطافتی که در آن شب در آسمان بوده و ستاره‌هایی که دارای نور شدید بوده اند غیر قابل تعریف است. انسان باید خود در صحرا مانده و این منظره را ببیند.^{۷۶۹}

مدوره

این وادی آنقدر شایان ملاحظه است که انسان از نگاه به آن سیر نمی‌شود. ۲۰۰ مترنرسیده به برخی اماکنش، شن شفاف، نازک و مزین و در ارتفاع ۲۰۰ متری دو طرفش انواع اشیاء عجیب و غریب و تپه-های آتشفشان دیده می‌شوند.^{۷۷۰}

از مدوره بعد از ۱۱ ساعت و طی ۴۴ کیلومتر به منزل ذات الحج رسیدیم. چه به سبب درختان خرما و چه به علت وجود رطوبت، در این محل، عقرب فراوان است و باید محتاطانه حرکت کرد. ۴۰-۵۰ چادر اصناف، قافله حج را همراهی می‌کنند و در هر منزل یک بازار بر پا می‌کنند. حجاج و اطرافیان آنها، لوازم، جو، گندم، شکر، قهوه و سایر مأكولات و مشروبات مورد نیاز را می‌خرند.

امروز بدوی-ها برای یغمای این بازار آمدند، توسط عساکر بازگردانده شدند. آنها از زراعت بی بهره اند حتی از فرایض صلاحاً نیز بی خبرند و آیات قران را نیز اشتباه می‌خوانند. زندگی شان را از ریشه گیاه، می‌گذرانند و کسب و کارشان پرورش شتر، دزدی و تهاجم به سوی قبایل دیگر است. شبی که در ذات الحج

^{۷۶۴}. مرآة، جزيرة العرب، ص ۷۲

^{۷۶۵}. سیاحت نامه حجاز، سویلمز اوغلو، سلیمان شفیق، ص ۵۵

^{۷۶۶}. همان، ص ۶۰

^{۷۶۷}. همان، ص ۶۲. و البته این متن روایتی است از نسخ که در متن توضیح این قلعه قید شده است.

^{۷۶۸}. ایضاً همان، ص ۶۷

^{۷۶۹}. پیشین، ص ۴۷۰

^{۷۷۰}. همان، ص ۷۱

خواهیید بودیم؛ تفنگ سربازی را که نگهبان بار شتر یک حاجی ایرانی بود، دزدیدند. بدوی هایی موجود در اینجا، علنی به اردوگاه تعرض نمی کنند. شب ها بدون سر و صدا همانند سگ بر روی زمین می لوند و به خط نگهبانی نزدیک شده و داخل قافله می شوند. چون بعد از شب هیچ کسی نمی توانست داخل اردو شود، پس هر چه در همان لحظه به دستش برسد، می برند. اگر با نگهبان روبرو شود تفنگش را گرفته و فرار می کند. چون اسلحه جدید در نظر بدوی ها، ارزشمند است. کارش دزدیدن اسلحه سرباز است.

تعقیب آنها در شب بسیار سخت است. چرا که احتمال دارد، تعقیب کنندگان، دچار فلاکت شوند. پس تعقیب آنها اصلاً جایز نیست^{۷۷۱}.

هنگام حرکت به سمت یک منزل بی- آب، اعلان هر نوع اوامر و نواحی به حجاج، وظیفه چاوش حج است که به زبان عربی ندا می- دهد، الیوم عفاضا، یعنی امروز آب نیست، همه آب تهیه کنند و به اندازه لزوم آب بردارند. فقرایی که نه تنها برای تهیه آب بلکه برای تهیه یک لقمه که شکم خود را با آن سیر کنند و کفشی که پاهایشان را از شن-ها و سنگ-ها محافظت کند، چیزی ندارند و پیاده از ممالک دور به حج می روند، توسط اصحاب خیر حمایت می شوند و اعاشه روزنه آنها را می دهند.

ولی آنها را باید از گداه و حشرات بی کار که از شام، حلب و قدس به این کاروان پیوسته-اند و در صورت فرصت پیدا کردن حتی به قتل نیزمبادرت می کنند و به عبادت حج کاری ندارند؛ مستثنی کرد^{۷۷۲}.

عاصی خرماسی (قلعه تبوک)^{۷۷۳}

۱۳ ساعت راه است. قلعه کوچکی اما محلی خوب است. اطراف قلعه خانه-های اعراب واقع است. ۱۰ تن، محافظان قلعه از ینی چری های شام اند^{۷۷۴}. قلعه، ساخت نورالدین شهید است. ولی به مرور زمان خراب شده و به فرمان مراد چهارم دوباره بنا شده است. خندق ندارد. دری آهنی مشرف به جنوب دارد. در قلعه جمعا ۲۰ حجره، مسجد جام، یک حمام و یک چشمه وجود دارد^{۷۷۵}. برخی، خوراکی آورده، می فروشند. بیطران نیز فراوان است^{۷۷۶}. از اطرافش گوسفند و بره می آورند. نصف مساحت شام - مکه، است. در این منزلگاه حدود دو ساعت توقف می شود^{۷۷۷}. در این منزلگاه آب از برکه گرفته می شود. فقط آب از چشمه می تراود مانند چاه، آبش ولرم است. اگر یک مدت صبر شود؛ در نهایت سردی می شود^{۷۷۸}. در بیرون قلعه هفتاد هشتاد، مخزن و چند دکان قرار دارد^{۷۷۹}. درختانش مانند کوه، بزرگ است. هوايش سنگین است^{۷۸۰}. خربزه درختی، بسیار خوب به بار می آید و یک یا دو قروش می فروشند. هندوانه نیز می رسد^{۷۸۱}. دزدانش زیادند.

^{۷۷۱} . سیاحت نامه حجاز، ص ۷۳

^{۷۷۲} . سیاحت نامه حجاز، ص ۷۵

^{۷۷۳} . تحفة الحرمين فی یوسف نابع، ص ۱۵ آ

^{۷۷۴} . منازل الطريق، ب ۳۷

^{۷۷۵} . اولیا چلبی، ج ۹، ص ۵۷۷

^{۷۷۶} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۷ آ

^{۷۷۷} . منازل الطريق، آ ۲۹

^{۷۷۸} . همان، ب ۳۷۶

^{۷۷۹} . اولیا چلبی، ج ۹، ص ۵۸۸

^{۷۸۰} . الحاج ابراهیم، آ ۵۷

باید زیاد نخوابید^{۷۸۲}. بعد از عقبه این منزل تا مدینه منوره، عموماً مسیری از داخل وادی-ها می-گذرد^{۷۸۳}. خانه هایش مانند خانه-های آرامیه است^{۷۸۴}. خرمای صحرائیش، زیاد است. در اوایل مسکن، اصحاب ارکه بود. در دوره حضرت عمر از مدینه منوره، به این محل می-آمدند و مشغول کشاورزی می-شدند. حضرت شعیب (ع) نیز از مداین آمده، اقوام اینجا را به دین دعوت کرد. برخی ایمان آورده و اکثریت شان نیاورده اند. خداوند باد سهمگینی به سویشان فرستاد و قوم مذکور را هلاک کرد. در این منزل، در محلی که پیامبر نماز خواند، یک مسجد ساختند و بعداً^{۷۸۵} عمر بن عبدالعزیز اینجا را تجدید بنا کرده است. در این اماکن دامپزشک زیاد است. این اماکن از ممالک حجاز هستند.

در این جا اناری به نام لغان به بار می-آید که معروف است. در صورتی که در استانبول ساعت ۹، باشد در این محل ساعت، ۱۰ است^{۷۸۶}. قلعه تبوک ۴۰۰ قدم است که به مرور زمان ویران شده و در سال ۱۰۶۲ق، به فرمان سلطان محمد چهارم (وفات ۱۶۹۳) و با نظارت محمد امین دفتر شام، باز سازی شده است^{۷۸۷}. منطقه تبوک هم به خرمایش شهرت دارد و سلطان سلیمان قانونی در آنجا یک قلعه سنگی استوار، بنا کرده است. گویند که حضرت رسول (ص) در میان غزوه تبوک، کف دستان مبارک را از آب تبوک پر کرده در وادی ریخت و از آن زمان، با اینکه آب در آن وادی اندک و راکد بود، آب زیاد شده رو به جریان نهاده و تا به امروز جریان دارد. یک برکه پر آب، مانند رود، هم نزدیک به قلعه تبوک (نام دیگر آن عاصی خرما است) هست.

هنگام رسیدن ما به تبوک، اطراف مسجدی که پیامبر در آنجا نماز خوانده بود را با برگ های درخت خرما و دیوار آجری درست کرده اند^{۷۸۸}. از میان درختان وادی ابومنیز به وادی برنج داخل شدیم. نه تنها کاشتن برنج در این وادی، بلکه از بی آبی غیر از موسم باران حتی علف نیز قابل مشاهده، نیست. چه کسی می-داند که این اسم گذاری به چه مناسبتی است ولی آشکار است که توسط ترک-ها نام-گذاری شده است. شاید چون خاک آن سفید و صاف عاری از سنگ است این عنوان را یافته است^{۷۸۹}. قافله ها از تبوک به سمت مقابر القلندریه می-رود.

صحرای مقابیر (مقابر قلندریه)^{۷۹۰}

۹ ساعت راه است.^{۷۹۱} صحرای بزرگ کم آب، اما آبش شیرین است. چیز دیگری هم یافت نمی-شود^{۷۹۲}. «مقابر القلندریه» نیز عبارت از تپه کوچکی است که فاقد آب است. در این مرحله درختان و گوسفند و بره و خربزه وجود دارد. قدری هوایش سنگین است. علت گفتن مغایر به آنجا، این است که در اطرافش پر از

^{۷۸۱} . منازل الطریق، ب ۳۷

^{۷۸۲} . محمد امین، آ ۲۹

^{۷۸۳} . عبدالحمین هیری، ب ۱۰۷، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۸

^{۷۸۴} . الحج و مسافه الفج للعب و السج، ص ۵۷ آ

^{۷۸۵} . نهجه المنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه، ص ۱-۲۵۶

^{۷۸۶} . منازل الطریق الی الله العطیق ص ۷۱ ب

^{۷۸۷} . اولیا چلبی، ج ۹، ص ۵۸۷، منازل الحج: عشر افندی ۲/۲۴۱

^{۷۸۸} . سیاحت نامه حجاز، ص ۳۷۷

^{۷۸۹} . سیاحت نامه حجاز، ص ۸۲

^{۷۹۰} . پس از این منزل، منزلی به نام قلعه اخیضر نامبرده شده است. سلیمانیه ۳۸۶.

^{۷۹۱} . این مسافت ده ساعت قید شده است. برای مطالعه بیشتر به منازل الطریق آ ۳۸ مراجعه شود.

مغیره (غار) است. اما مغاره -ها قابل مشاهده نیست^{۷۹۳}. مغایرالقلندریه و نیز عقبه حیدرو دارالمغیر نیز گویند. یک قلعه و برکه بنای عثمان پاشا، دارد. در این محل کوه هایی سیاه مانند زغال قرار دارد. کاروان دو ردیفه حرکت می کند. اطرافش را سربازان حفظ و احاطه می کنند. امیرالحاجشان تا زمان عبور حجاج، با سایبان می ایستد. میان مغایر و حیدر فاصله ای مانند مسیر بین دو کوه است. راهش تنگ است. در مسیر راه، سنگی سفید به صورت گلوله گلوله و نازک قرار دارد که مشهور است، کرم هایی که از بدن حضرت ایوب افتاده، همین اینجاست^{۷۹۴}.

قلعه حیدر^{۷۹۵}

۹ ساعت راه است. قلعه حیدر در دامن یک کوه بزرگ و در دهانه ۳ رود خانه قرار دارد. چهار گوشه است و داخلش یک مسجد و بیرونش هم یک برکه وجود داشت در این قلعه مقدار زیادی ذخیره وجود دارد که مرقد بابا حیدر هم در آنجاست.^{۷۹۶} قلعه در تاریخ ۹۳۸ ق، توسط توربان بنی فراجا رئیس اوربان مریصه و به امر مصطفی پاشا والی شام و به فرمان سلطان سلیمان بنا شده است.^{۷۹۷} در چهار طرف آن کوه است و از شام تا اینجا، نمونه آن پیدا نمی شود. حجاج پیاده راه می روند.^{۷۹۸} زیرا راه از بین دو کوه عبور می کند و مقداری غریب است. نزدیک منزلگاه، یک گردنه تنگ قرار دارد. در حین عبور مقداری شلوغ می شود.^{۷۹۹} قلعه حیدر شامل دو قلعه است، یکی قدیمی و دیگری جدید.^{۸۰۰} این قلعه داخل وادی و درون ماسه ساخته شده است. محافظان قلعه، آب را از چاه ها بیرون می کشند.^{۸۰۱} جلوی قلعه سه عدد برکه قرار دارد.^{۸۰۲} روی چاه دولابی است که شترها آن را می کشند. آبی خوشمزه و سفید دارد. برکه های جلو قلعه را هم از این آب پر می کنند. حجاج آب را از برکه می گیرند. برخی حجاج برای استفاده در چند منزل از اینجا آب حمل می کنند. زیرا در هر منزلگاهی، آبی به این خوبی یافت نمی شود.^{۸۰۳} برکه -ای نیز عبدالله پاشا، ساخته است^{۸۰۴}. در قلعه ۱۶ محافظ از ینی چری های شام ساکن هستند.^{۸۰۵} در قلعه -های واقع شده در مسیر بعد از

^{۷۹۲}. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج ص ۵۷ آ

^{۷۹۳}. همان. عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات، ص ۹۶

^{۷۹۴}. تحفة الحرمین فی یوسف نابع ب ۱۵، نهجۃ المنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه، ص ۱-۲۵۶)

^{۷۹۵}. اوحب قلعه سی

^{۷۹۶}. اولیا چلبی ج ۹ ص ۵۹۰، منازل الحج: عشر افندی ۲/۲۴، منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۷ آ

^{۷۹۷}. محمد امین، آ ۳۰، نهجۃ المنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه، ص ۱-۲۵۶)

^{۷۹۸}. محمد امین، ب ۲۹

^{۷۹۹}. منازل لطریق، آ ۳۸

^{۸۰۰}. محمد امین، ب ۲۹

^{۸۰۱}. عبدالحمین هیری، ب ۱۰۷

^{۸۰۲}. برکه ها در تاریخ ۱۱۷۷، ۵ عدد شده اند. محمد امین، ب ۲۹

^{۸۰۳}. منازل الطریق، ب ۳۸

^{۸۰۴}. الحاج ابراهیم، آ ۵۶

شام، این رسم وجود دارد که هر ساله به همراه قافله حج و برای محافظت از قلعه‌های راه، نیروهای ینی چری- اعزام می- شوند. در قلاعی که حجاج از آنها عبور می‌کنند ینی چری-های با سابقه -ای که یک سال آنجا مقیم بودند برای رفتن به حج، به کاروان ملحق می‌شوند. جای آنها را ینی چری های دیگر که با کاروان اعزام شدند، پر می کنند. به این صورت قافله حج نیز در رفت و برگشت به شام محافظت می‌شود.

ذخیره یک ساله این ینی چری ها نیز از خزینه شام داده می‌شود.^{۸۰۶} حتی در اطراف قلعه حیدرسنگ هایی برای اعلام تهاجم احتمالی اعراب وجود دارند. ۳ قانطار نان خشک سهم این سگ هاست. یک قانطار مطابق به نرخ شام ۵۰ وقیه است. حکومت برای امنیت حجاج، چنین جزئیاتی را نیز در نظر می‌گیرند. در راه درختی به نام مادر مریم با برگ- های مسطح، میوه‌های کوچک، به شکل هندوانه و دارای شکوفه وجود دارد. برای مصارف دارویی استفاده می‌شود. مغیلان هم در صحرا به عنوان آتش زنه استفاده می‌شود. غذا نیز با آن پخته می‌شود.^{۸۰۷} محل منزلگاه به قلعه، نزدیک است. شب در اینجا می- خوابند. به غیر از چراگاه چیز دیگری یافت نمی‌شود. در برگشت در قلعه حیدر یک شب می‌خوابند و شب دیگر حرکت می- کنند. از عقبه، شب عبور می- کنند و ۳ ساعت مسافت است. با خروج از عقبه دوباره منزل وجود دارد. آب باید خوب محافظت شود. دزدان زیادند.^{۸۰۸}

از منازل نبوی است که روایت است حضرت ایوب خود را در چاه واقع در قلعه شست. کرم هایی که از بدن شریفش افتاد به سنگ تبدیل شدند. حجاج آنها را برمی- دارند. نیز روایت است که اینجا مقام خضر است.

برکه‌ی معظمه (قلعه ساعد الملک)

با خروج از قلعه حیدر، با حرکت به سمت چپ به داخل گردنه می- رسند. راه ماسه زار است عبور از تنگه حدود ۳ ساعت، طول می‌کشد. ساقی باشی-ها سرگردنه، به حجاج شربت می‌دهند. بعد از این زمان، ۵ ساعت، جاده مستقیم است. در راه درختان مغیلان زیاد است.^{۸۰۹} راه رسیدن به قلعه حیدر، قبلاً فقط گنجایش یک ردیف کاروان داشت. در سالی که برکه ساخته شد، صخره- های اطراف راه مقداری بریده شدند و ظرفیت ۳ - ۴ ردیف پیدا کرده است.^{۸۱۰} بعد از این منزل سرزمین حجاز آغاز می- شود.^{۸۱۱} محل منزلگاه به قلعه، نزدیک است. غیر از چراگاه، چیز دیگری یافت نمی‌شود.^{۸۱۲} در این منزل امیری به نام سعیدالملک؛ یک قلعه و برکه، بنا کرده است که از یک سر تا سر دیگرش ۳۰۰ قدم است و به مرور زمان این بناها خراب شده‌اند. در ۱۰۳۰ ق، در حالیکه سلطان عثمان نیت رفتن به حج داشت، برکه را تعمیر کرده و در جلوی آن، قلعه بزرگی ساخت. محافظان قلعه نیز گماشته شدند. بعد از

^{۸۰۵}. همان.

^{۸۰۶}. منازل الطریق، ب ۳۸

^{۸۰۷}. منازل الطریق، آ ۳۸

^{۸۰۸}. عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله، ص ۹۸ آ

^{۸۰۹}. تحفة الحرمین فی یوسف نابع، ص ۱۹

^{۸۱۰}. محمد امین، ب ۳۰۱، عبدالحمین هبری، ب ۱۰۸

^{۸۱۱}. منازل الطریق، آ ۳۹

^{۸۱۲}. محمد امین، ب ۳۰

سلطان عثمان، چون ولایت شام برای محافظت قلعه، اهمیت لازمه را قائل نشد، قلعه ویران شده است.^{۸۱۳} بدیهی است اگر این قلعه آباد شود، حجاج به زحمت می‌افتند زیرا این امکان وجود دارد که اعراب با ۱۰۰ هزار حیوان بیابند و آب را تمام کنند.^{۸۱۴}

به دلیل نبودن رود یا رودخانه، به آب باران نیاز است. علاوه بر آن چون بدوی-ها نیز حیوانات خود را در این جا آبیاری می‌کردند، آبش برخی وقت‌ها کافی است و برخی وقت‌ها کافی نیست.^{۸۱۵} در زیر زمین، برای ذخیره آب باران، کانال-هایی وجود دارد. اما به مرور ایام، ویران شده اند ولی به طور کامل پر نشدند. عرب-ها از پر شدن آن خبر آوردند ولی نباید به آن اعتنا شود. عموماً برای چهار روز به مقدار کافی آب از بابا حیدر حمل می‌شود.^{۸۱۶} چون روی برکه باز است، آب زود آلوده می‌شود.^{۸۱۷} اعراب بیابانی چیزهایی برای فروش می‌آورند.^{۸۱۸} در بازگشت شب اطراق می‌شود و روز بعد، پس از نماز صبح خارج می‌شوند.^{۸۱۹}

دار الحمراء (برنج اووایی)^{۸۲۰}

۱۷ ساعت راه است. صحرای بزرگی است و چیزی در آن یافت نمی‌شود. نام دیگر آن درّه برنج است. برد العجوز و دشت برنج هم به آن می‌گویند. آب ندارد. نزدیکترین محل به آن شق العجوز با ۵ ساعت راه و همه رمل است.^{۸۲۱} محلی است که به آن کوچک کایاسی (به معنای صخره کوچک) می‌گویند. تا مدائن صالح، سه ساعت راه فاصله دارد.^{۸۲۲} به دلیل خرابی حوض این منزل و عدم توانایی نگه داشتن آب و خرابی دیوار کانال‌هایی که آب باران را به حوض می‌رساند، آب موجود نیست.^{۸۲۳}

شق العجوز

^{۸۱۳} عبدالرحمن هیری، آ ۱۰۸

^{۸۱۴} اولیا چلبی، ج ۹، ص ۵۹

^{۸۱۵} عبدالرحمن هیری، ب ۱۰۸

^{۸۱۶} الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۷ آ

^{۸۱۷} عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله، ص ۹۸

^{۸۱۸} منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۷ آ، ۲۰ ساعت ذکر شده است.

^{۸۱۹} محمد امین، ب ۳۰.

^{۸۲۰} اغلب منازل نامه‌ها یا به این منزل اشاره دارند یا به منزل شق العجوز. لذا لازم دیده شد تا این دو عنوان در دو مبحث کنار هم قید شوند.

^{۸۲۱} منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۷ آ

^{۸۲۲} عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله، ص ۹۸

^{۸۲۳} سیاحت نامه حجاز سویلمز اوغلو سلیمان شفیق، ص ۸۳

پیشگام علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱۶ ساعت فاصله دارد.^{۸۲۴} ابرارو قویولار هم گفته می‌شود.^{۸۲۵} در سال ۱۱۶۷ هجری شمسی در اینجا یک قلعه جدید بنا شده بود. در سال ۱۱۶۸ ق، نیز یک برکه ساخته شده بود. آب را از چاهی درون قلعه بیرون می‌کشند. آبش مضر نیست.^{۸۲۶} محلی ترسناک است.^{۸۲۷} در طول راه، صخره-های صافی قرار دارد که پای شتران بر آن لیز می‌خورد. از این جا تا قلعه کوچک ۶ ساعت فاصله دارد و جاده مستقیم است.^{۸۲۸} در حین عبور از این گردنه تیراندازی می‌شود و طبل-ها نواخته می‌شوند و کاروان با سر و صدای مهیبی عبور می‌کند. این رسم به این دلیل اجرا می‌شود که شتران، صدای شتر صالح را نشوند و هلاک نشوند، ولی این داستان سندیت ندارد. فقط انجام چنین کاری رسم شده است. بعد از عبور از گردنه مدتی توقف می‌کنند. قهوه-ها خورده می‌شوند. بعدا با شلیک توپ خبر دوباره به راه افتادن، اعلام می‌شود.^{۸۲۹} علت این نوع توقف در برخی نقاط، تنگی این مکان-ها و از هم پاشیدن ردیف-های کاروان است. به طوری که با توقف، ردیف-ها گروه گروه دور هم می‌باشد و کسانی است که از قافله عقب مانده اند، نیز ملحق شوند.^{۸۳۰}

حاجیان در نزدیک قلعه اطراق می‌کنند. در این منزل بعد از نماز صبح اطراق شده، شب خارج می‌شوند. در بازگشت شب خوابیده و صبح راهی می‌شوند.^{۸۳۱} من برای دیدن بازار بزرگ به آنجا رفتم در این بازار بادمجان، بامیه و سایر سبزیجات، گوشت، لیموترش و شیرین وجود داشت چون ما از این موارد فوق الذکر محروم بودیم خود را بر روی آنها انداختیم که در طی یک ربع ساعت در دست اعراب چیزی باقی نبود.^{۸۳۲}

مداین صالح^{۸۳۳}

۱۸ ساعت راه است.^{۸۳۴} صحرای بیابانی که عقبه ها و تنگه ها دارد. نیز این منطقه عبارت از تعدادی تپه رملی و خانه-هایی است که در صخره‌های کوهها کنده شده است. به این کوهها اثالیب هم می‌گویند در اینجا به رغم آن که چاه‌های فراوان دارد، به نوشیدن آب آنها توصیه نشده است. گودال‌هایی که در این جاست منصوب به قبیله بنی سلیم است. کوهی که در مقابل آن است را قبه الحج می‌گویند.^{۸۳۵} قوم حضرت صالح پیامبر (ص) از او شتر خواستند و او هم معجزه

شروشه گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^{۸۲۴} . محمد امین، ب ۳۱

^{۸۲۵} . منازل الطریق، ب ۳۹

^{۸۲۶} . محمد امین، ب ۳۱

^{۸۲۷} . الحاج ابراهیم، ب ۵۶

^{۸۲۸} . محمد امین، ب ۳۱

^{۸۲۹} . منازل الطریق، آ ۴۰

^{۸۳۰} . همان.

^{۸۳۱} . عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله، ص ۹۸

^{۸۳۲} . سیاحت نامه حجاز سویلمز اوغلو سلیمان شفیق، ص ۸۵

^{۸۳۳} . قلعه تحفة الحرمین فی یوسف نابغ، آ ۱۶

^{۸۳۴} . روایت دیگری این فاصله را ۱۹ ساعت قید کرده است. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۷ آ

^{۸۳۵} . نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ ه ص ۱-۲۵۶،

کرده، از دل یک صخره شتر درآورد. اینجا همان محل است نام- های دیگر آن قریه صالح، حجر وعادل است. اینجا را به دیار ثمود نیز می-شناسند. برای نوشیدن آب در این منزل نهر حفر شده است. حضرت پیغمبر زمانی که به غزوه تبوک تشریف برد و به صخره-ای کوچک نزول کرد و برداشتن و نوشیدن آب نهی می-کرد. اصحابش گفتند از آب این چاه خمیر درست کرده و در مشک-ها را از آب پر کردیم. پیغمبر به طرد خمیر و ریختن آب امر کرد. فرمودند که فقط می-توانید از محلی آب بگیرید که شتر صالح آب خورده است. در کوه واقع در منزل حجر و اطراف آن، حضرت صالح بن عبید بن عصون و قوم آن عاد، سکونت داشتند و بتها را پرستش می-کردند و خدا حضرت صالح را برای هدایت آن ها فرستاد. در محلی مرتفع، مسجد شریفی از حضرت صالح در سنگ کنده شده است. در اطراف مسجد، آثاری عجیب و غریب هست که از عهد ثمود برجای مانده است. از جمله بناهای عجیب بازمانده از قوم ثمود زیادند. چون منازلی که در زیر کوهها وجود دارد. به عکام یومیه و بخشش ها اعطا می-شود.^{۸۳۶} بر اساس دلالت کتب تورات، قوم صالح ناقه مزبور را در این مکان ذبح کرده بودند.^{۸۳۷} غضب خدا بر این قوم آمد و آنان از میان رفتند. نوشته‌های روی دیوارها نه به زبان عربی است و نه ترکی، نیز قرائت نمی-شود.^{۸۳۸} در اواخر دوران عثمانی امیرمکه کاروان حج را در مدینه استقبال می-کرد و برای وی در هر سال ۳۰ هزار قروش، خرج راه و اجرت شتر داده می-شود.^{۸۳۹} همچنین می-توان به مسیری فرعی برای رسیدن به این منزل اشاره کرد به طور مثال: قافله‌هایی که مغارش الزیر را ترک می-کنند، با گذشت نصف منزل حرکت به سمت قبله، درست به جایی می-رسند که ناقه صالح را پی کردند. سپس از آنجا حرکت کرده به «حجر» می-رسند که در سمت شرقی است.^{۸۴۰}

الغلا / علا

۷ ساعت راه است. گردنه عجیبی است که دو طرف آن سنگ، صخره و کوه واقع است. قوم عاد، هود و صالح در آنجا بوده و شهرها و روستاهایی در آنجا بوده اند. آثار آن آشکار است. قلعه -ای ویرانه وجود دارد اما داخل آن نمی-توان رفت، چون مخوف و ترسناک است. اهالی آن بسیار بدکار و خائن هستند، به همین دلیل جای مخاطره آمیزی است. آب فراوان دارد.^{۸۴۱} قلعه آن از گلی است. درون آن دو جامع و یک مسجد وجود دارد. یک روز در آنجا اقامت می-شود. قبل از ظهر به این منزلگاه نزول می-کنند و سریع پیش از ظهر حرکت می-کنند، چیزی خورده نمی-شود.^{۸۴۲} راه مقداری کم عرض است. علاء، خاص است. محصولش را دفتردار شام می-گیرد.^{۸۴۳} بعد از این منزل تا مدینه منوره از کمبود آب بسیار در مشقت- اند.^{۸۴۴} ضرورت دارد گاه آب را از این منزل تا سه منزلگاه بعدی حمل شود. آب آن منازل مانند آب اینجا نیست.^{۸۴۵} نفرات و خادمان قلعه عربند، علوفه ندارند و توپ خانه، توپ، تفنگ پیدا نمی-شود. در داخل قلعه، فقط ده باب خانه

^{۸۳۶} الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۷ آ

^{۸۳۷} تحفة الحرمين فی يوسف نابع، ب ۲۳

^{۸۳۸} همان. اضافات از تیره: تحفة الحرمين فی يوسف نابع، ص ۱۰۱ تا، ب ۱۶

^{۸۳۹} اوزون چارشلی ص ۲۰، منازل الحج: عشر افندی ۲/۲۴۱

^{۸۴۰} مرآة جزیره العرب، ص ۱۱۳.

^{۸۴۱} منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۷ آ

^{۸۴۲} محمد امین، ب ۳۲

^{۸۴۳} منازل الطریق، ب ۴۰

^{۸۴۴} عبدالحمین هیری، ۱۰۹ آ

^{۸۴۵} محمد امین، ب ۳۲

قرار دارد. ^{۸۴۶} ذخیره- در آن پیدا می-شود. ^{۸۴۷} بادمجان و کدو یافت می-شود. ^{۸۴۸} لیمو و ترنج فراوان در باغ ها و باغچه های آن موجود است. خرما لطف به بار می-آید. ^{۸۴۹} اینجا دیار ثمود و قریه ای واقع بین جبلین است. این محل وادی-ای به نام مشفق است. حضرت پیامبر (ص) در زمان تشریف بردن به خیبر، برای ممانعت تنگه ای را که نزدیک علاء است، سد کردند و به ایشان خبر دادند. پیغمبر در هنگام فرمایش با گفتن این که آنها سنگ هستند، آدم نیستند، به اذن خدای متعال همه- آن-ها سنگ شدند و علائم آن هنوز باقی است. ^{۸۵۰}

در سال ۱۷۰۱، در منزل علاء ۵۰ هزار تن از اعراب اوباش حمله کردند. این حمله تا آن روزگار خونین-ترین حمله به حجاج بود. در اینجا پس از ۱۰ روز، زد و خورد تقریباً از ۳ هزار حاجی که مورد حمله اشقیاء قرار گرفتند، بسیاری از آنها شهید شده برخی گروگان گرفته شده و بیشتر آنها از گرسنگی مردند. از میان حجاج فقط ۱۶۰ حاجی با گم کردن اطفال خود و با تنی برهنه به طرف شام رهسپار شدند. ^{۸۵۱} در سال ۱۷۵۷ بدویان کاروانی را که از حج باز می-گشتند، غارت کرده، ۲۰ هزار حاجی از گرما، تشنگی و حملات آنها مردند. ^{۸۵۲} سال ۱۷۵۸، نیز در منزل قاع البسیط، مورد حمله قرار گرفتند. ^{۸۵۳} بیشترین حملات صحرائی در نزدیکی شهرهای مقدس و توسط بدویان بی شرم انجام می-شد. ^{۸۵۴}

دولت عثمانی برای تأمین امنیت حجاج و الای-ه ای صره که در برخی امتیازها را به بدویان مسیر شام و حجاز اعطا می-کرد. یکی از مهمترین این امتیازها معافیت مالیاتی و عوارض بوداین بود. حتی بیشتر از آن تحت عنوان کمک رسمی، لباس، پول، و خوراکی را به آنها اعطی می-شد. ^{۸۵۵} مثلاً برای تأمین امنیت کاروان- های حج هر ساله والیان شام، صره می-گرفتند که به اوربان قلعه نخلتین در سال ۱۱۷۷ ق/۱۷۶۴، پانصد قروش، ۹ خلعت به اوربان قلعه برنج اواسی ۳۲۵ قروش، ۹ خلعت به اوربان قلعه عقبه ۳۴۶ قروش، ۴ خلعت به قلعه مفرغ، به شیخ شام ۲۰۰ قروش، جمعاً ۱۲۹۱ قروش. قافله- ها مسیر میان الحجر و العلا را مستقیم به سمت جنوب طی کرده و نصف مرحله از دیار ثمود، فاصله می-گیرند. از علا تا مدینه منوره شش مرحله است و علا از توابع مدینه به شمار می-آید. قیمت- ها در آنجا پایین است. سلطان سلیمان قانونی دستور تجدید بنای قلعه را داده و سپاهی را برای محافظت در آنجا گماشته است. این اقدام در طی شکایت اهالی از حملات برخی اعراب به نخلستان ها به والی شام، اجرا شده بود. بعدها حکومت از هر درخت نخلی، درهمی برای هزینه این سربازان می-گرفت. گفته اند که در برخی از ادوار این مالیات تا چهل درهم برای هر نخل رسید. از علا تا مطران یا طوامیر جاده دارای سنگ سخت، و به زحمت عبور از آن امکان پذیر بود و

^{۸۴۶} . اولیا چلبی، ج ۹، ص ۵۹۸

^{۸۴۷} . عبدالحمین هیری، آ ۱۰۹

^{۸۴۸} . محمد امین، آ ۳۳، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۸

^{۸۴۹} . الحج و مسافة الفح للعج و السج، ص ۵۷

^{۸۵۰} . سیاحت نامه حجاز ۸۱، نهجۃ المنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷، ص ۱-۲۵۶، **XVII ve XVIII yy larda Osmanlı Hac**

Menzileri Cemal Çetin s. 234 ,SUIFET,Konya s 19 yıl 2005

^{۸۵۱} . Surre-i Humayun ,s 124

^{۸۵۲} . 222A.g.e , s

^{۸۵۳} . خالد افندی، ص ۴۰۸

^{۸۵۴} . Hacilar ve Sultanlar ,s 231

^{۸۵۵} . A.g.e. s 234

آب و سکنه هم نداشت. این جا، جایی بود که آب در آن کم بود. جز آن که حجاج، ظروف آب خود را از آب باران هایی که در اطراف جمع شده بود، پر می کردند.

۸۵۶

بئر غنم (ایبار)

۱۵ ساعت راه است. گورولار (چاه ها) هم گفته می شود. مقداری از راه به سمت چپ منحرف می شود. فقط توقف کردن در اینجا نادر است.^{۸۵۷} سرو صحرائی به بار می آید.^{۸۵۸} در بئر غنم، قلعه عظیم زاده سلیمان پاشا بنا شده و دو چاه در اینجا قرار دارد.^{۸۵۹} آبشان ولرم است و برکه ندارد. هنگام آمدن از علا بایستی آب زیادی برای مصرف وضو و نظافت آورده شود. نزولگاه، کالا" چراگاه گوسفند است. حجاج نزدیک قلعه، اطراق می کنند. آنجا دزد دارد و لازم است که اشیا به خوبی محافظت شوند. هیچ چیز یافت نمی شود. بعد از ظهر به این منزلگاه می - رسند و شب را می خوابند. روز بعد بدون توقف، سریع خارج می شوند. در بازگشت روز در اینجا اطراق می - کنند و شب خارج می شوند.^{۸۶۰}

اسم دیگر آن طوامیر - مطران و خفاء الضر است و شهاب احمر نیز می - گویند که از قلعه زمرد ۱۰ ساعت فاصله دارد. اطراف آن کوه -ها قرار دارند. بیشتر راه، بیشه زار است. به دلیل کمبود آب از حفظه آب می آورند. منزلگاهی پر مشقت است. برکه و قلعه آن را عظیم زاده محمد پاشای مرحوم، تماماً تعمیر کرده است. نزدیک دو طرف راه، آب -هایی هست که حجاج را سیراب می کنند. در این جا گیاهی می روید که به آن (باران) می گویند به رنگ کلم و برگ های کوچکی در لابه -لای برگ ها است که به لذیذی بادام است. هندوانه ابوجهل و قوزو قولاغی دارد.^{۸۶۱}

صحرای مطران (طوامیر)

۱۸ ساعت راه است. صحرای بزرگ و بیابانی و بسیار مخوف و گردنه -های کج و معوج دارد. یک طرف جنگل و یک طرف کوه بزرگ در اطراف غالب مسیر واقع است. آب ندارد و چیزی یافت نمی شود.^{۸۶۲}

جایی است که به آن الغین لیک و ابرار مطران نیز می گویند.^{۸۶۳} می توان بدون نزول در این منزلگاه تا زمرد به راه ادامه داد.^{۸۶۴} در این محل چند تن از حجاج دچار حادثه بدی شده اند.^{۸۶۵} حجاج گاهی در بازگشت بعد از زمرد در منزل اطراق کرده و بعد به علاء می روند.^{۸۶۶}

^{۸۵۶} . مرآة جزیره العرب، ص ۱۱۲

^{۸۵۷} . منازل الطريق، آ ۴۱.

^{۸۵۸} . محمد امین، ب ۳۲

^{۸۵۹} . الحاج ابراهیم، ب ۵۶

^{۸۶۰} . محمد امین، آ ۳۳

^{۸۶۱} . سیاحت نامه حجاج، ص ۸۲، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۹۹

^{۸۶۲} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۷ ب

^{۸۶۳} . عبدالحمین هیری، آ ۱۰۹

^{۸۶۴} . منازل الطريق، آ ۴۱

^{۸۶۵} . الحاج ابراهیم، ب ۵۶، الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۷ ب

^{۸۶۶} . عبدالحمین هیری، آ ۱۰۹، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم، ص ۹۹

۲۰ ساعت راه است. یک صحرای بی پایان است و مرحومه والده سلطان، چاه بزرگی در آنجا حفر کرده بود. در نزدیکی آن مسجدمانندی هست. چیزی یافت نمی شود. اما در برخی از نقاط آن چاه می کنند و آب یافت می شود. اما آب آنها بسیار پایین است. حجاج در آنجا غالباً اسهال می گیرند.^{۸۶۸} این مسیر تا هدیه اشمسی، یک ساعت و نیم فاصله دارد، از جایی به نام زمرد قویوسو (چاه زمرد) هست به اینجا آب حمل می شود و آبش لطیف است. نزدیک این منزل مسجدی واقع است. اعراب کانال هایی که آب را به این جا هدایت می کند، سد کرده اند.^{۸۶۹} چون بر پایی قافله، متجاوز از یک ساعت طول می کشد، اصنافی مانند قهوه چی و شربت چی از آن ساعات استفاده کرده به جلو قافله می روند و آتش های بزرگ بر پا می کنند و یک دکان قهوه و شربت باز می کنند ارباب ذوق که پی در پی می رسند از اسب-ها یشان پیاده می شوند و تا آغاز حرکت کاروان قهوه می خورند و چپ می-کشند. این وضعیت شب و روز دائم در حال تکرار است.^{۸۷۰} یک عدد فراجة چوخوا به شیخ افندی محل مزبور، یک جفت کفش جدید، یک جفت چکمه جمعا ۳۷۵ قروش.^{۸۷۱}

شعاب النعام (منزل شهاب الاحمر) ۸۷۲

منزل شعاب النعام در طی ۱۲ ساعت به آن می رسند.^{۸۷۳} اسم دیگر آن شعب النعام است. از زمرد ۸ ساعت فاصله دارد. یک قلعه و یک بنا، عثمان پاشا دارد. چاه موجود در این جا به امر مادر تنی سلطان احمد خان حفر شده است. برخی چاه ها نیز حفر شده بود. شعب انعان به معنای وادی شتر مرغ است.^{۸۷۴} ۴ ساعت بعد، با حرکت از زمرد به این منزل می رسند. این راه از سایر راه ها کم عرض تر است در این راه گوش بره و چیزی مانند خربزه کوچک وجود دارد که به آن خربزه ابوجهل می گویند. شعب الاحمر در زبان عربی به معنای کوه های قرمز است در اصل رنگ سنگ-های آن به رنگ قرمز می-ماند.^{۸۷۵} دارای سابقه-ای طولانی نیست و جدید التاسیس است. مقداری از راهش خلوت و غریب است. مغیلان زیاد است.^{۸۷۶} قلعه و آب ندارد.^{۸۷۷} یک ساعت دیر یا زود ممکن است به منزلگاه هایی بدون آب برسند. چون آب ندارد اطرافگاهی معین، نیست. در هر محل مایل باشند اطراق می کنند. اگر در بین دو منزلگاه دارای آب، برای رودررو نشدن دو

^{۸۶۷} . به این منزل والیده قویوسی نیز گفته می شود.

^{۸۶۸} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۷ ب

^{۸۶۹} . عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله، ص ۹۹

^{۸۷۰} . سیاحت نامه حجاز سویلمز اوغلو سلیمان شفیق، ص ۵۴

^{۸۷۱} . گذرگاه راه حج و مصارف ان (راه خشکی ۱۲۵۳ ، ۱۸۳۷ م)، ص ۲۶۳

^{۸۷۲} . نام دیگر این منزل شعب انعام(النعام) است. منازل الطریق، ب ۴۱

^{۸۷۳} . همان.

^{۸۷۴} . نهجةالمنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ ه، ص ۱-۲۵۶

^{۸۷۵} . منازل الطریق الی الله العطیق، ص ۷۰

^{۸۷۶} . منازل الطریق، ب ۱

^{۸۷۷} . عبدالحمین هیری، ب ۱۰۹

کاروان و عدم شلوغی، بر اساس ساعت محاسبه شود، قطعی تر می-شود.^{۸۷۸} با این که در اینجا آب چاه فراوان بود، اما کسی از آنها به دلیل ترس از اسهال استفاده نمی کند. بعد از شعب النعام، برخی کاروان-ها به قصد مرحله هدیه و برخی به قصد مرحله فحلتین حرکت می-کنند.^{۸۷۹}

بئر زمرد

با علا ۱۳ ساعت مسافت دارد. نزدیک آن اطراق می شود.^{۸۸۰} به آن بئر والده ۱ و بئر جدید ۲ هم می گویند. قلعه ندارد.^{۸۸۱} بانی این منزل زن ملک طفتکین پادشاه شام و والده-ی ملک اسماعیل بن طفتکین، زمرد خاتون است.^{۸۸۲}

اینجا را والده-ی سلطان ابراهیم، تعمیر کرده بود. نزدیک چاه، یک روستای عرب نشین قرار دارد. برخی اهالی این روستا برای حفاظت از چاه صرّه، تعیین شده است. والده سلطان ابراهیم نیز برای پخش آب بین فقرا، در هر منزلی که آب نیست، ۴۰ شتر با بار آب وقف کرده است. سقا باشیان که ماموران دولتند برای این وظیفه تعیین شده اند.^{۸۸۳} در این جا گیاهی وجود دارد که به آن بادام پیغمبر، می گویند. مزه-ی بادام می دهد و برگ آن نیز همان لذت را دارد. مغز آن نیز مانند کدو، تخم دارد.^{۸۸۴}

در این منزل هوا آنقدر سنگین است که قابل وصف نیست فقط برای مثال یک مسئله ای را می گویم ۴، ۵، ۶ سال قبل، اعرابی که به نام محافظ در داخل قلعه مسکون بودند از سنگینی هوا جنی شدند و تفنگ ها را در دهان خود گذاشته خود کشی کرده اند. امروز چندین بار با زور به ما دستور دادند تا بعد از غذا به بینی هایمان قطره ریختیم و به سرهایمان قطران مالیدیم.^{۸۸۵}

هدیه اشمسی / بئر هدیه

۱۷ ساعت راه است. این هم صحرایی بزرگ و بیابانی است. اسماعیل پاشای مرحوم و سلیمان پاشا قلاعی ساخته-اند. یک قلعه به نام عنتر نیز وجود دارد که عثمان پاشا بنا کرده بود. براساس روایت حضرت محمد(ص) در هنگام تشریف بردن به خیبر، اصحاب کرام هدیه آوردند. به همین خاطر با این اسم، نام گذاری شده است.^{۸۸۶} حجاج در آنجا توقف می کنند اهالی مدینه در اینجا از حجاج استقبال می کنند.^{۸۸۷} صحرایی است که حجاج در بازگشت، در آنجا با سربازان جرده، رو به رو می شوند (شاید برای حفاظت از آنها). چیزی یافت نمی شود. حجاج در وقت فرود، چاه-هایی حفر می کنند. نزدیک به هشت صد هزار (?) چاه، کنده

^{۸۷۸}. منازل الطريق، آ ۲۲

^{۸۷۹}. مرآة جزيرة العرب، ص ۱۱۲

^{۸۸۰}. عبدالرحمن هیری، آ ۱۰۹۱- محمد امین آ ۳۳-۲- الحاج ابراهیم، ب ۵۶

^{۸۸۱}. عبدالرحمن هیری، ۱۰۹۱

^{۸۸۲}. منازل الطريق، آ ۴۱

^{۸۸۳}. همان، ب ۴۱۱

^{۸۸۴}. منازل الطريق، ب ۴۱۱

^{۸۸۵}. سیاحت نامه حجاز، ص ۸۹، سیاحت نامه‌ی حجاز سویلمز اوغلو سلیمان شفیق، ص ۵۵

^{۸۸۶}. نهجۃ‌المنزل، محمد درویش، حالت افتدی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه، ص ۱-۲۵۶

^{۸۸۷}. منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۸

می‌شود. یک وادی است. آبش زیاد است. عکام‌ها اگر زمین را به طول انسان بکنند به آب می‌رسند. ولی بسیار پر نمک و مسهل،^{۸۸۸} ولرم و غیر قابل خوردن و چون علف سنای مکه است و فرد نوشنده را هلاک می‌کند.^{۸۸۹} برای حیوانات نیز مضر است.^{۸۹۰} نیز دو دهنه چاه دارد.^{۸۹۱} ولی آب آنها خوردنی نیست و باعث کشته شدن، چندین نفر شده است.^{۸۹۲} به این سبب آب را از محلی دیگر به فاصله یک ساعتی از اینجا، می‌آورند.^{۸۹۳} از علا تا این منزل مشکل کمبود آب وجود دارد.^{۸۹۴} این دلیل در این منزل از میریه به حجاج شکر و حلوا پخش می‌کنند.^{۸۹۵}

بعد از نماز صبح در این منزلگاه اطراق می‌شوند و بعد از ظهر خارج می‌شوند. در بازگشت یک روز اطراق میشود.^{۸۹۶} پاشای جرده در بازگشت، حاجیان را در این منزل استقبال می‌کند چادرش را می‌زند و همراه با امیرالحج دراول عقبه در اینجا با همه حجاج بهم می‌پیوندند، ضیافت می‌دهند و تا آمدن تمام حجاج به منزلگاه منتظر می‌مانند و به طبل می‌کوبند و امیرالحج به چادرش بر می‌گردد و توپهای الای پرتاب می‌شوند.

شبها توقف می‌شود و نزدیک صبح به راه ادامه می‌دهند. در جلوی حجاج سرباز دلی باشی پاشای امیرالحج در سمت چپ، توپ‌ها در سمت راست جرده و در عقب امیرالحج پاشا همراه توپ‌های جرده، چهار طرف حجاج را احاطه می‌کنند. تا شام در هر ساعت به حالت طبل‌زدن، بدین منوال می‌روند. در چهار طرف محمل شریف ۳۰ عدد پیاده مغربی با علم رفت و آمد می‌کنند. سربازان تفنگچی، روی شتر سوارند و از پاشا جدا نمی‌شوند. ۸ عدد بیرق وجود دارد. بیرق‌های سواری دیگر هم زیادند.^{۸۹۷} مزه آب اینجا کمی شیرین - تلخ بوده و بوی ماهی زرد می‌دهد.^{۸۹۸} با خروج از هدیه، یک ساعت پیاده رفته و به عقبه شکر، می‌رسند. در این محل پیاده شده قهوه نوشیده و مقداری می‌نشینند. عقبه شکر به اینجا گفتن، این است که در برخی منزلگاه‌ها مواد گوناگونی بین به حجاج پخش می‌شود ولی در اینجا شکر پخش می‌شده است. کوهی دیوار مانند از اینجا تا سلام قیاسی دو طرف راه قرار دارد.^{۸۹۹}

نخلتین / فحلتین (سلام قیاسی)^{۹۰۰}

^{۸۸۸} عبدالحمین هیری، ب ۱۰۹

^{۸۸۹} محمد امین، ب ۳۳

^{۸۹۰} الحاج ابراهیم، ا ۵۷

^{۸۹۱} الحاج ابراهیم، آ ۵۷

^{۸۹۲} محمد امین، ب ۳۴

^{۸۹۳} منازل الطریق، ب ۴۹

^{۸۹۴} الحاج ابراهیم، آ ۵۷

^{۸۹۵} عبدالحمین هیری، ب ۱۰۹ و منازل الطریق، آ ۴۲

^{۸۹۶} محمد امین ۳۳

^{۸۹۷} عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم اللھص ۱۰۰

^{۸۹۸} الحج و مسافه الفج للھج و السج، ص ۵۸

^{۸۹۹} منازل الطریق، ب ۴۲

^{۹۰۰} پس از این منزل، منزلی به عتتر نیز قید شده است. نسخه پرینستون.

۲۱ ساعت راه است. جایی بیابانی است. چهار طرف آن کوه است و در آنجا هفت دروازه هست. دارای آب زلال است و به حجاج حیات تازه می‌بخشد. هوا هم لطیف است.^{۹۰۱} به آنها سلام قیاسی (صخره سلام و به عربی ثنیّه) هم می‌گویند.^{۹۰۲} در اینجا در جلوی تنگه موقعی به نام وادی الکسری وجود دارد که در زمان جاهلیت بین اعراب و ایرانیان محاربه ای خونی در همین موقع بر پا شده بود.^{۹۰۳}

علت سلام قایا گفتن این است که براساس باور مردم زمان آمدن پیامبر در منزلگاه موجود، بالای کوهی بین دو صحرا به نزد وی رفتند و سلام دادند.^{۹۰۴} در این منزلگاه بعد از نماز صبح اطراق می‌شود و موقع ظهر خارج می‌شوند.^{۹۰۵} قلعه و برکه- ای به نام عثمان پاشا وجود دارد. نخلتین که به اصطبل عشر، تسمیه می‌شود. در اصل قریه بود و در ملوک قدیم، پهلوانی به اسم شهاده در اینجا، ساکن بوده است. قریه-اش که وقف حصاصت در بالای یک کوه بزرگ واقع است.^{۹۰۶} در گذشته قلعه -ای مشهور و بزرگ بود. از آثار باقی-مانده از این بنا جای حمام قابل مشاهده -تر است. در این محل عثمان اوغلو ناسوخ پاشا یک چاه، حفر کرده بود. در اینجا منطقه -ای به نام ستان معمر و یا با نام دومی حجرستان وجود دارد که در آن اوباش عرب ساکن می‌شوند. لیموی خوشمزه و ترش آورده و می -فروشدند.^{۹۰۷} این منزل عبارت از دو تپه کوچک است که به طور کلی، خالی از آب است.^{۹۰۸} از این جا که بگذرند، قافله به سوی وادی القراء، بیار حمزه، آبارعلی، مدینه می‌رسند. از شام به مدینه منوره ۲۳۷ ساعت و در تاریخ ۲۳ ذی القعدة می‌رسند.^{۹۰۹} به مرحله-ی ابرار نافع رسیدیم. ساعت ۱۰ و ۵ دقیقه مانده به منزلگاه، زن و بچه افراد اهل مدینه به استقبال قافله دویده و درحالی که در دستشان یک چوپ که به آن زنبیلی آویزان بود به حجاج نزدیک شدند و به محفل- های آنها ۲-۳ خرما می‌انداختند مبارک گفته زنبیل هایشان را به طرف محفل بالا می‌برند که بخشش در داخل آن بگذارند. جبه-های زرد و قرمز و عمامه‌های رنگارنگ آنها لایق تماشا بودند و در عین حال علامت نزدیک شدن به مدینه بود و به همه نشاط فوق العاده ای دست داده بود.^{۹۱۰} در این شب منزلگاهمان ابرارحجر، است. شب را واقعاً با نارحتی گذراندیم. محافظان دائم در حال شلیک بودند. امروز از عکام یک فرد لال شامی جهت جمع آوری علف به روی تپه‌های

^{۹۰۱} . منازل الحج و مسافة الفج للعب و السج، ص ۵۸

^{۹۰۲} . عن استانبول الی الشام و مدینه و مکة و جبل عرفات شرفهم الله ص ۱۰۰

^{۹۰۳} . سیاحت نامه حجاز، ص ۹۵

^{۹۰۴} . منازل طریق، آ ۴۳

^{۹۰۵} . محمد امین، ب ۳۴

^{۹۰۶} . درباره اوقاف حرمین، اسناد بسیار زیادی در دست است؛ بخشی از این اسناد در یک پایان‌نامه دکتری، با عنوان «اوقاف حرمین و اهمیت آنها در دولت عثمانی» در قرن ۱۶ - ۱۵ (مصطفی گولر) (دانشگاه مرمره، ۱۹۹۸) مورد بررسی قرار گرفته است. اما بایگانی‌های عثمانی در آنکارا و استانبول پر از این گونه اسناد است.

^{۹۰۷} . نهج‌المنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبوعه قاهره ۱۲۵۷ ه، ص ۱-۲۵۶

^{۹۰۸} . مرآة جزیره العرب، ص ۱۲ و ۷

^{۹۰۹} . همان، ص ۱۲۸

^{۹۱۰} . همان.

اطراف رفت و باز نگشت. صبح مشاهده کردیم که سر بیچاره از بدن جدا شده بود. این انتقام بدویان راهزن بود که پریروز در عقبه همین محل، دونفرشان کشته شده بودند.^{۹۱۱} از هدیه اشمنسی ۱۶ ساعت فاصله دارد.^{۹۱۲}

دارالقرار / وادی القراء^{۹۱۳}

دو طرف آن کوه و در میان دره واقع است. صحرای بزرگی است و چیزی در آن یافت نمی شود.^{۹۱۴} ۱۸ ساعت راه است. جایی است که باید سخت آداب مراقبت را رعایت کرد. به آن عثمان اوغلی گویولاری نیز می گویند.^{۹۱۵} درختان مگیلان زیادند.^{۹۱۶} برخی از اشراف از منزل قبلی ساقا فرستاده، آب می آورند.^{۹۱۷} مرحوم عثمان اوغلی ۵ چاه، حفر کرده بود.^{۹۱۸} در این منزل راهزن زیاد است. اشیاء باید به خوبی محافظت شوند. در این منزلگاه بعد از نماز صبح اطراق می-کنند و بعد از طلوع آفتاب حرکت می-کنند.^{۹۱۹} نام دیگر وادی الکرخ است. در محراب مسجد (لا تاکلونی، فانی مسموم) استخوان بره ای که با حضرت پیامبر تکلم کرده بود آویخته شده است و مروی است، که حضرت پیامبر (ص) این جا نماز خوانده است. به صحرایی که در این جا واقع است، عتیق می گویند. قبلاً محل زندگی قبیله بنی کعب بوده به خاطر تجاوز و غارت آنها در زمان حضرت عمر و پریشان شدن جمعیت، محل مذکور ویران شده و هنوز آثار بناهای آن باقی مانده است. در این جا محلی به نام ساقای عثمان و حرلیلی محل، وجود دارد و باغ و باغچه دارد. وادی القری مرز، مدینه است. از اینجا به بعد طاعون یافت نمی شود.^{۹۲۰} در وادی القری بیشه-ها و درختان فراوان وجود دارد. گرچه آب در آنجا نیست. مجموعه چاه مسمی به بیارعلی که همان حضرت حیدر و عبارت از شماری چاه است که عمق هر یک از آنها سه ذراع است.^{۹۲۱}

زمانی که کاروان در وقت احرام به این نقطه می رسد، حجاج همگی محرم می شوند. قافله که از آبار علی، حرکت می کند به «قبور الشهداء» می رسد و سپس به جدیده می-رسد.^{۹۲۲}

جروف

^{۹۱۱} . پیشین، ص ۱۰۷. سیاحت نامه حجاز سویلمز اوغلو سلیمان شفیق، ص ۵۵

^{۹۱۲} . عبدالحمین هیری، ب ۱۰۹

^{۹۱۳} . پس از این منزل دو منزل به نام ایبار نافع و سفینه نیز نامبرده شده است. خسرو پاشا ۶۳۹. مرآة الحرمین .

^{۹۱۴} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۸

^{۹۱۵} . دغنی چاه-های آل عثمان. محمد امین، ب ۳۴، ص ۱۸ آ

^{۹۱۶} . منازل الطریق، آ ۴۳

^{۹۱۷} . عبدالحمین هیری، ب ۱۰۹

^{۹۱۸} . محمد امین ب ۳۴ و الحاج ابراهیم، آ ۵۷

^{۹۱۹} . محمد امین آ ۳۵، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله، ص ۱۰۸

^{۹۲۰} . سیاحت نامه حجاز ص ۸۴، نهجة المنازل، محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبوعه قاهره، ۱۲۵۷ ه، ص ۱-۲۵۶

^{۹۲۱} . مرآة جزيرة العرب، ص ۱۳۳

^{۹۲۲} . مرآة جزيرة العرب، ص ۱۱۳

نام دیگر ایبار حمزه یا بئر عثمان و ایبار علی نیز گفته می-شود. از وادی القری ۱۱ ساعت فاصله دارد. مسجد و چاه حضرت حمزه در اینجا قرار دارد. نهر عین زرقه که در مدینه جاری است، در قریه مذکور به سطح زمین می-آید و اهالی قریه بساتین خود را با آن آبیاری می-نمایند. در این جا مزرعه -ای به نام ضرم وجود دارد و روایت شده پیامبر به زیارت آن امر کرده است. چون در جوارو حدود مدینه واقع است. برای تطهیر بدن غسل و لباس پاک پوشیده شود و استغفار و صلاة لازم است. برخی اطفال مدینه در این محل حجاج را استقبال می-کنند. این محل سمت راست کوه احد به طرف مدینه، قرار دارد. چون قبر سعادت حضرت حمزه از جاده، نیم ساعت فاصله دارد در ایام حج پر مخاطره می-شود، کسی به آنجا نمی رود. ولی اگر امیر الحج پاشا به منظور زیارت از مدینه به آن مکان برود برخی حجاج را با خود همراهی کرده و زیارت می-کنند. روضه ای از بهشت است. حق تعالی به همه نصیب زیارت و شامل شفاعت اش کند.^{۹۲۳} از جروف ۲ ساعت فاصله دارد. یثرب، طیب و تابع و همچنین به ۹۵ اسم تسمیه می-شود. در اقلیم ثلاثه و کان مصطفوی واقع است.^{۹۲۴} راه در این منزل به دو شاخه تقسیم می-شود. تعدادی از منازل این راه قید می-شود. اغلب کاروان-ها در بازگشت از این مسیر عبور می-کردند.

قاع البرو

اینجا عبارت از یک وادی رمل است و آب آن کم عمق و سطحی است.

رابغ

وادی دیگری است که نزدیک دریاست و دارای آب گوار است به طوری که هر جای آن را بکنی، آب در می-آید. ماهی که به آن علف غنم می-گویند نیز آنجاست. در آنجا نخلستان فراوان است. در رابغ دو گروه سکونت دارند. «روی» و «روی جماع» صرّه مخصوصی است که برای آنان فرستاده می-شود. قافله-ها پس از ترک رابغ به طارق و از آنجا به سمت عقبه السویق می-روند.^{۹۲۵}

بلاد الطارق

قریه-های بلاد الطارق در سمت شمالی، منزل طارق واقع است و مجموعه ای از قریه-ها و مزارع آباد با درختان بادام است که در بالای یک کوه بلند، قرار دارد. زمانی که حجاج در استراحتگاه طارق منزل می-کنند، اهالی قریه بلاد الطارق آنجا آمده و روغن، حبوبات، ماست و پنیر عرضه می-کنند.^{۹۲۶}

عقبه السویق

این نقطه بر سر راه خلیص قرار دارد. به رغم آن که مسافت میان آن و استراحتگاه طارق همه کوههای صخره ای، سخت و صعب العبورند اما مسافتی که از عقبه السویق آغاز شده به سمت مکه می-رود، یک دشت باز می-باشد. به همین دلیل بوستانهای زیبا، چاه ها، آب جاری و چشمه های کوچک دارد. زمانی که اعراب زبید که بدترین قبایل عرب هستند در این نواحی سکونت کردند، دولت صرّه مخصوصی به آنان اختصاص داد تا برای غارت قوافل به آنان یورش نبرند. قافله-ها پس از حرکت از عقبه السویق حرکت کرده به عسفان می-رسند.^{۹۲۷}

عسفان

از چاه-های مأثوره و منسوب به رسول (ص) است. یکی از چاهها که به طرف شرقی یمن مر(?)، مصادف است به نام عثمان می باشد. رودها در این منطقه فراوان است و به برخی از آنها بطن مر، گفته می-شود.

^{۹۲۳}. الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۸ ب

^{۹۲۴}. نهجۃ المنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه، ص ۱-۲۵۶

^{۹۲۵}. مرآة جزيرة العرب، ص ۱۳۴

^{۹۲۶}. پیشین، ص ۱۳۷

^{۹۲۷}. مرآة جزيرة العرب، ص ۱۳۹

قافله- ها پس از ترک عسفان به قریه ابی-عروه سپس از آنجا به وادی مر، می‌روند. یا آن که از عسفان حرکت کرده به طریق البرقا رفته و سپس از راه وادی المر به مکه می-رسند.^{۹۲۸}

ابوعروه

قریه کوچکی در درون یک کوه است و در سمت غربی راه قرار دارد و آب جاری و باغات و بستانها دارد. روایت دیگری از این نوع راه-های فرعی حکایت دارد: راه میانبری هم از شام به مکه هست، جز آن که در زمان ما به دلیل نبودن آب و امنیت، کسی از آن راه نمی رود. این راه در سمت شرقی راهی است که شرح آن گذشت. کسانی که به گذر از این راه علاقمند هستند و از شام خارج می-شوند تا «ارایانی البصره» سپس از آنجا به قلعه ازرق رسیده از ازرق به سمت قراقر می‌روند. سپس به «قلته» از قلته به «صبیحه» و بعد «تیماء» می-روند. قافله- ها از تیماء به سمت وادی صوان آمده و آنگاه از طریق علا راه مکه را که پیش تر گفتیم در پیش می-گیرند. در اینجا پنج منزل میان شام و قلعه ازرق و از قلعه ازرق تا مرحله قراقر، وجود دارد. چاه هایی با آب اندک و درختان نخل، در میان این منازل وجود دارد. میان قراقر و قلته دو منزل است چنان که میان قلته و صبیحه هم دو منزل دیگر. از صبیحه تا تیماء سه منزل است و از تیماء تا علا هم چهار منزل. البته احتمال یافتن آبی اندک در هر یک از این منازل وجود دارد. این راه مشتمل بر ده مرحله است و میان هر مرحله با مرحله دیگر ۲۷ میل فاصله است. راه دیگری هم میان مکه و مدینه هست که بیشتر مورد استفاده خود اهالی مدینه است. منازل این راه عبارتند از: سمحان، جبل مفرح، قریش، قبور الشهداء، رواء، شعب، تازی (از مدینه تا اینجا راه بسیار مخوف است)، حنیف بن عمرو، و از آنجا راه وادی الصغیر را در پیش گرفته تا به مقصود می‌رسند.^{۹۲۹}

سمحان

کوه کوچکی مانند جبل مفرح است که میان دو کوه بلند قرار گرفته است. شترانان از قدیم رسمشان بر این بوده است که با رسیدن به این مرحله از حجاج هدایا و تحفه‌ها می‌گرفتند.

روحا

در اینجا چاه عمیقی هست.^{۹۳۰}

شعب

میان دو کوه قرار دارد. چاه آن در سمت راست راه واقع است.

حنیف بن عمرو

یک وادی طولانی در میان دو کوه است که شماری قریه در آن وجود دارد و در این قریه‌ها چشمه‌های جاری و چاه-هایی با آب گوارا و نخلستان وجود دارد. قبیله بنی عمرو بن سالم که شمارشان تقریباً هزار نفر است، در اینجا سکونت دارند. آنان شهرت زیادی در جنگ و نبرد به خصوص تیراندازی دارند و ثروتمندترین قبایل عرب هستند.

وادی الصغیر

منزل وادی الصغیر نزدیک کوه واقع است و از چشمه‌های آب جاری، گوارا و درختان نخل پرمحصول برخوردار است. آب آن در نهایت عذوبت و شیرین‌تر از آب بدرو-بنی حنیف. در این جا شماری از اشراف زیدی سکونت دارند که از عابرین و مسافرین در برابر هجوم بدوی ها حمایت می-کنند و در مقابل، صره ای از دولت دریافت می-دارند.^{۹۳۱}

مدینه منوره شرفه الله تعالی

^{۹۲۸}. همان.

^{۹۲۹}. مرآة جزیره العرب، ص ۱۴۱

^{۹۳۰}. همان. ص ۱۴۵

^{۹۳۱}. همان. ص ۱۴۶

۱۸ ساعت راه است. از آنجا تا مدینه چیزی نیست چنان که آب هم یافت نمی شود. در فاصله دو ساعتی مدینه، آثار نخل و باغ یافت می شود و مسلمانان از دیدن آنان شاد می شوند. حجاج در آنجا پیاده و تهلیل گویان و با سلام و صلوات به مدینه وارد می شوند. سه روز آنجا اطراق می کنند و حال و صفا می کنند.^{۹۳۳}

مدینه منوره علی راکضها افضل التحیه. حرم شریف مصطفوی و روضه مطهره نبوی صلی الله علیه و آله و سلم زیارت شود. بعد از تمام شدن نماز، زیارت شیخین و بنات رسول الثقلین و ازواجه و اصحابه الکرام رضی الله عنهم بشود. گویند در مدینه منوره از اصحاب برگزیده، ده هزار نفوس مدفون است، به خصوص حضرت پیغمبر (ص) برخی اوقات مقابر بقیع را زیارت می کرد. درباره زیارت بقیع، احادیث فراوان است، لکن رسول الله (ص) در حیات خود به برخی از اماکن می رفت و در آنجا نماز گزارد. از برخی از چاه ها آب بر می داشت و غسل می کرد. همه آن اماکن متبرک هستند. تفحص شود، زیارتش لازم است. لازم است یک مرد صالح راهنما باشد. کوه احد و قبور شهداء و عم محترم، حمزه رضی الله عنهم اجمعین، زیارت شوند. از عم مکرم رد شده، به زیارت قبا بروند. همین طور مسجد فح که ما بین ظهر تا عصر باید زیارت کنیم. نماز خواندن در آنجا مستحب است. همان طور که رسول الله انجام داد. پنج وقت برای نماز در حرم شریف باید حاضر شود. اینجا محلی است که باید ادب را رعایت کرد، زیرا بعد از زحمتی که کشیده شده، اگر رعایت ادب نشود، کارها به هدر می رود. اینجا هر چه اجر دارد، جرمش هم همان اندازه است. سعی و همت کنید تا در حرم شریف، شب را بیتوته کنید. حتی اگر یک شب چنین کنید، اولی است. یک ساعت مانده به مدینه، محلی به نام گویولار قرار دارد. با رسیدن به این جا امیرالجمج در این جا می ماند و روز بعد همراه با آلای محل شریفه به مدینه منوره داخل می شود.^{۹۳۳}

در گنبد حضرت محمد در مدینه، قندیل های مرصع و طلا قرار دارد. هر شب خدام قندیل ها را روشن می کنند. در سمت صورت مبارکه که در حین زیارت به آن روی می کنند در دیوار ۲ الماس جاسازی شده و هر کدام به اندازه نصف سیب است. یکی را سلطان احمد خان و دیگری را سلطان مراد خان در بازگشت از فتح بغداد فرستاده بود. در اصل این دو الماس یکی بودند و بعد جدا شدند.^{۹۳۴} محلاتی که پیامبر در زندگی اش در آن ها نماز خوانده و وضو گرفته، همه مبارک اند باید جست و جو و زیارت شوند.^{۹۳۵} در مدینه آب عین زرقه استفاده می شود. خوب ولی ولرم است. چون هوای مدینه خوب است آب به سرعت سرد می شود.^{۹۳۶}

حجاج در مسجدالنبی واقع در خارج قلعه و مساجد اطراف حضرت عثمان و حضرت عمر و حضرت علی، نزول می کنند. شافعی ها احرام هایشان را در مدینه منوره به تن می کنند. میقات آنها ۳ ساعت مانده به مدینه در درب علی (باب علی) است. تبرکات نیز در حرم شریف می پوشند.^{۹۳۷} در این جا ۲ روز اطراق کرده و روز سوم خارج می شوند.^{۹۳۸}

مرقد شریف سید الشهداء حمزه زیر کوه احد واقع است و از راه دور با صفا (رضی علیه) دیده می شود، قبه انوار در بالای آن مشاهده می شود. حالتی به انسان دست می دهد که نمی داند از اشتیاق چه کند، همان حالتی است که در عقب مسجد شریف و قبه معلا پیامبر، دیده می شود. در همان هنگام از هر طرف صدای سلام و صلوات و ذکر یا رسول الله، قبه آسمان را پر می کند. حجاج مسلمان، جگر سوخته از داغ اشتیاق اند و با این سر و صدا به طرف شهر رسول خدا با سرعت و هیجان، راهی می شوند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^{۹۳۲} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۸

^{۹۳۳} . منازل الطريق، آ ۴

^{۹۳۴} . پیشین. آ ۶۴

^{۹۳۵} . الحاج ابراهیم، ب ۵۷

^{۹۳۶} . منازل الطريق، ب ۴۳

^{۹۳۷} . محمد امین، ب ۳۶

^{۹۳۸} . عبدالرحمن هیری، آ ۱۱۰، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله ص ۱۰۸

تحت تاثیر عجله کردن حجاج شترها و اسبها هم آرا- گیرند. در این اثنا مردم مدینه به استقبال می‌آیند الحمد لله با سلامه می‌گویند و با انواع نعمت و هدایا حجاج را استقبال میکنند و راهنمایان دست هر کدام را گرفته از باب السلام، تک نفری، دوتایی یا ۳تایی، به حضور پیامبر می‌برند.^{۹۳۹} حجاج به چادرها رفته و غسل میکنند. سپس هر یک با نیششان از باب السلام، یکی یکی به حضور حضرت رسول مشرف می‌شود. مرد و زن و بیمار و سالم هر کس نیت قلبیش را می‌گوید. بی شمار تشکر کرده به چادر خود بر می‌گردند.^{۹۴۰} بقیچه و اشیای سایره-ی مکه مکرمه فیه نایب حرم مکه ۲ عدد فراخه صوت و ۱ عدد شال برای وی، یک پوست سامسار یک دست قاشق غذا، یک دست قاشق کمپوت، اجازه خانه، ۱۰۰ عدد ربیعیه در حین زیارت بیت شریف، یک جفت دمپایی، .. بک فراجیه به شریف زمزم شیخ افندی، یک عدد فراجیه صوف به مفتی و امام حنبلی، .. ۵۰ قیه قهوه، ۷۰۰۰ یه ارز ۵۰۴ من روغن ساده، کاه ۱۹ روزه برای حیوانات. .. ۹۴۳۱۳ قروش در مدینه، توسط امین صره اعطا شده است.^{۹۴۱}

منازل از مدینه منوره تا مکه مکرمه

بئر علی - ذی الحلیفه^{۹۴۲}

۲/۵ ساعت راه است. قریه کم عرض و باریک (کذا) است، مسجدی هم دارد که رسول الله (ص) در آنجا نماز گزارده است. اطراف آن باغ و باغچه و بوستانهاست. جای لطیف و بزرگی است. در اینجا به تعداد ظرفیت منطقه چاه و برکه نیز دارد محل میقات است. حجاج شام در این محل احرام می‌پوشند.^{۹۴۳} در آنجا غسل کرده و تهلیل و تکبیر و تلبیه و سلام و صلوات می‌گویند. لازم است در حالی که اینها را می‌گویند راه بروند و قرآن هم تلاوت شود.^{۹۴۴} این محل، زیارتش مستحب است و باید با خشوع و حضور قلب زیارت شود. باید به خوبی زیارت شود. کسانیکه محرم اند در شب این جا مقداری به سرما دچار می‌شوند^{۹۴۵} برای بارگیری آب، اطراق کرده و چند ساعت توقف می‌کنند.^{۹۴۶}

نام دیگر علی قویوسی و ذی الحلیفه است. چاهی متعلق به علی (ع) است. روایت شده که پیامبر (ص) این جا احرام پوشیده است و تا خروج از مدینه کوهی به نام مفرح وجود دارد. در بازگشت از این کوه بالا می‌روند و مدینه منوره را نظاره می‌کنند. حلیفه به معنای چراگاه است. در وادی العقیقا چاهی به نام بئر عمر قرار دارد. درباره قصری که آنجا بوده شاعران اشعار فراوان گفتند. در این بین مسجد شجر قرار دارد.^{۹۴۷}

قبر الشهداء

^{۹۳۹} . تحفة الحج سلیمانیه ۳۸۶

^{۹۴۰} . محمد امین، آ ۳۵

^{۹۴۱} . Dersadetten Humayun' a, İbrahim Rifat Paşa hatıratı, s 123

ابراهیم رفعت پاشا که زمانی امیرالحاج بود، کتابی با عنوان «مرآة الحرمين و الحج ومشاعره الدینیة» یا «الرحلة الحجازیة» نوشت. وی در سال ۱۳۱۸ سردار محمل و در سال ۱۳۲۰ امیرالحاج بود. گذر گاه راه حج و مصارف ان (راه خشکی ۱۲۵۳، ۱۸۲۷ م). ص ۲۶۶

^{۹۴۲} . حصا نیز گفته شده است.

^{۹۴۳} . عبدالرحمن هیری، آ ۱۰۳، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله، ص ۱۰۸

^{۹۴۴} . منازل الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۸ ب

^{۹۴۵} . منازل الطریق آ ۵۰، الحاج ابراهیم ب ۵۷، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله، ص ۱۰۷

^{۹۴۶} . الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۸ ب

^{۹۴۷} . ۷. آ ۱۳۳، نهجة المنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ هـ، ص ۱-۲۵۶

۱۳ ساعت راه است. سپس صحرايي هست که هيچ چيز در آن يافت نمی شود. آب نيز ندارد ولی خاکش مانند طلا زرد و بويش مانند مس فرح بخش است.
از حضا ۱۳ ساعت فاصله دارد. محلی است بين دو کوه و درياچه ای دارد. آب باران جمع می-شود ولی گاهی آب يافت نمی شود. در اين جا گودالی وجود دارد به (روحا) تعبیر می-شود. حضرت پیامبر در اين جا وضو گرفته و با ۷۰ تن نماز خوانده بود. قبور شهدا از قبور قدیمه است منظور از آن بايد قبور اهل بيت باشد که مظلومانه به قتل رسيدند. الله اعلم

نزدیک این محل مسجد غزالی، قرار دارد، جایی که حضرت پیامبر با آهو صحبت کرده بود. در این جا منطقه‌ای به نام (سیر) است که غنائم بدریان در آنجا تقسیم شده بودند.^{۹۴۹}

بئر میمون (طیارده)^{۹۵۰}

از طیران بدر ۱۶ ساعت فاصله دارد. صحرای شن زار و وادی بزرگی است و مانند دریا موج می-زند. هيچ چيز در آن يافت نمی-شود^{۹۵۱}. در این مکان-ها آب وجود ندارد و از حفظه بدر حمل می-شود. در این محلات دو وادی عظیم قرار دارد. یکی را عاصم و دیگری را عاویص گویند. نيز در اینجا محلی به نام مقام زیلا، قرار دارد. منزلگاه در ربیع است.^{۹۵۲} در اینجا حجاج کرام، با نیت انجام فرایض حج محرم می-شوند.^{۹۵۳}

بئر رابع (ذوالخليفة)

۲۱ ساعت راه است. صحراست اما جای خوش و پردرختی است. نزدیک به دریای سرخ است. آب جاری دارد. جای محرم شدن است. حجاج مصر در آنجا محرم می-شوند. اعراب از اطراف چیزهایی برای عرضه می-آورند.^{۹۵۴} "جوبا" محل سبکی (آسان) است. آب و هوای خوب دارد.^{۹۵۵} به ربوع، حشفه، ربیعه اشمنی هم میان مردم مشهور است. سابقاً" نام این مکان فحیاع بوده است. سیلی واقع شد و همه- اهالی آن را هلاک کرد. به این سبب به حشفه تسمیه شده است. وادی شن زار و در نزدیکی دریای سوس واقع است. شنش مثل ماسه ساعت است. بوستان-های پرآب و داراری خرما، وجود دارد. علف گوسفند و ماهی در اینجا وجود دارد. راهش مغیلان دارد. اگر زمین آن مقدار کمی حفر شود، آب بالا می-آید. همه حجاج شام در این مکان احرام می-پوشند. در محلی بیشتر از ۸ فرسخ به سمت شمال حشفه، موضعی که به ابواء تسمیه می-شود؛ وجود دارد. روایت شده که آمنه، والده حضرت پیامبر (ص) در آنجا مدفون شده است. در اینجا دو طایفه ساکنند. یکی را موالی روی و دیگری را موالی رومیه گویند. در این محل یک قریه وجود دارد. هندوانه موجود است که هسته کوچک به نام مسطوره دارد. چون دریای سوس نزدیک است در آن ماهی تازه هم پیدا می-شود.

در سمت چپ آن قریه-ای به نام طریف وجود دارد که آباد است و درختان بادام دارد. برای حجاج روغن، ماست و حیوانات آورده و می-فروشند.^{۹۵۶}

^{۹۴۸}. الحج و مسافة الفج للبعج و السج، ص ۵۸

^{۹۴۹}. Dersaadetten Humayuna, s 134

نهجة المنازل محمد درویش حالت افتدی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ ه، ص ۱-۲۵۶

^{۹۵۰}. قاع البرز نیز گفته می شود.

^{۹۵۱}. منازل الحج و مسافة الفج للبعج و السج، ص ۵۸

^{۹۵۲}. سیاحت نامه حجاز، ص ۱۶۰

^{۹۵۳}. نهجة المنازل محمد درویش حالت افتدی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ ه، ص ۱-۲۵۶

^{۹۵۴}. منازل الحج و مسافة الفج للبعج و السج، ص ۵۸

^{۹۵۵}. الحج و مسافة الفج للبعج و السج، ص ۵۸ ب

^{۹۵۶}. عبدالحمن هیری، ۱۰۳، نهجة المنازل محمد درویش حالت افتدی ۴۰۸، ص ۲۴۳

به دلیل واقع شدن راه میان دو کوه، راه کم عرض است و ردیف‌ها از هم پاشیده و جدا جدا عبور می‌کنند.^{۹۵۷} تا رسیدن به منزلگاه، به شهدای بدر سلام می‌دهند. پیامبر در آنجا سایبانی بنا کرده بود. در بغل آن چشمه ای و مسجدی قرار دارد که زیارت می‌شود. با سلام و ذکر و تسبیح شبها بیدار می‌مانند.^{۹۵۸} در این منزل دزدان زیادند. ضرورت دارد بارها را با دقت محافظت کرد.^{۹۵۹} بین جدیده و بئر حنین، وادی الصفراء قرار دارد^{۹۶۰} و به بدر القتال، بدر العلاء، بدرالثانیه و بدر الفالته، تسمیه می‌شود. شخصی به نام بدر، چاهی در آنجا حفر کرده بود و دلیل تسمیه به بدر این است. در مقابل چاه یک چشمه قرار دارد. حجاج شام و مصر در اینجا با هم روبرو می‌شوند. به دلیل این که این مکان‌ها از شهدا خالی نیست، ضرورت دارد با بصیرت حرکت کرد. حضرت علی (ع) در روز جنگ بدر پیراهن خونین را در چشمه شسته و با آن برای پیامبر آب آورد و به دست‌های مبارکش ریخت. از انگشتان پیامبر چشمه‌ها جاری شد و سربازان را سیراب کرد. روایت شده که آبی لذیذ بوده است. مسجدی عریض که در کتب سیره به آن اشاره شده در همین محل است و در نزدیکی مسجد اقصی قرار دارد. در این محل طایفه زبید و مجاسنه از اشراف و قرابه، شکره و عتیق سایر قبایل هستند. روایت است که توقفگاه و انتظارگاه کفار بدر، اینجا است. سلطان قاوری یک برکه‌ی بزرگ، بنا کرده بود با پله پایین می‌آید. شهدای بدر اینجا هستند. ینوع تسمیه می‌شود و تا بندر مدینه ۶ ساعت راه است. محل شهدای بدر در سمت چپ این مسیرند. محلی به نام براق جنت نیز وجود دارد.^{۹۶۱}

جدیده(قدیده)

۱۹ساعت راه است. یک گردنه است که دو طرف آن صخره‌های مرتفع کوه مانند، وجود دارد. حجاج دو روزه از دره این گردنه، عبور می‌کنند. اعراب راهزن، اغلب از این مکان برای غافل‌گیری کاروان حجاج استفاده می‌کنند. لکن آب، خرما و باغچه‌اش زیاد است. همه چیز پیدا می‌شود. حتی مرغ پخته، تخم مرغ و نان هم زیاد است. از صحابه کرام ابوعبیده بن حارث در آنجا مدفون است، زیارت شود.^{۹۶۲}

داخل گردنه آب و مسجد هست. در حوالی آن قریه‌ای به نام صفرا وجود دارد و بسیار مخوف است. حجاج در نزدیکی جدیده نزول می‌کنند^{۹۶۳} محل منزلگاه مکانی است که از احساس غربت سرشار است.^{۹۶۴} هندوانه و سایر یافت می‌شود.^{۹۶۵} رود خانه بسیار، و بادمجان بسیار اعلا وجود دارد. حنا در این محل زیاد است. دخن پلسنگ (روغن درخت پلسنگ) آورده به حجاج می‌فروشند. از درخت خرما بادبزنی؛ سبد، حصیر درست کرده و می‌فروشند. دو طرف قریه آباد است. در این محل مغیلان زیادند. در بین کوه اعراب و بر قراء حمراء، صحراء و حسینیه که به این سه قریه، وادی حفر می‌گویند مسلمانند. نزدیک به قریه، ۹ منازل علی بن موسی الرضا و محمد بن جعفررضی الله، و مکانی به نام عیصل وجود دارد که پیامبر در بازگشت از غزوه بدر نماز عصر را در آنجا ادا فرمودند. نزدیک بدر در

^{۹۵۷} . منازل الطریق، ب ۵۰

^{۹۵۸} . الحاج ابراهیم، آ ۵۸

^{۹۵۹} . منازل الطریق، ب ۵۰

^{۹۶۰} . عبدالرحمن هیری، ب ۱۰۳، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله مهر شاه ۲/۱۵۰ (برگ ۶۵-۱۱۲)

^{۹۶۱} . نهج‌المنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه، ص ۱-۲۵۶

^{۹۶۲} . منازل الحج و مسافه الفج للعج و السج، ص ۵۹

^{۹۶۳} . سیاحت نامه حجاز، ص ۱۶۲

^{۹۶۴} . منازل الطریق، ب ۵۰

^{۹۶۵} . آ ۱۹، الحج و مسافه الفج للعج و السج، ص ۱۵۹

محلی به نام دبه المستعجله واقع است که در همه منازل، محل اعراب حربی و محل حاصل خیز و دارای ماکولات فراوان است.^{۹۶۶} تا رابعه اشمس ۱۰ ساعت فاصله دارد. آبش فراوان است.^{۹۶۷} ۳ ساعت مانده به منزل، سیبلی درست کرده اند و در داخلش حوضی قرار دارد. در موسم حج، حجاج در روستاهای اطراف این برکه اقامت می-کنند.^{۹۶۸} این محل هوای خوب دارد ولیکن مسیرش سنگلاخ است.^{۹۶۹} قافله بعد از جدیده به بدر می-رسد و از آنجا به قاع البرو می-رود. سپس به سمت رابع حرکت می-کند. تعدادی قریه آباد در میان جدیده و وادی اخیضر وجود دارد. ناحیه بدر هم دارای آب و بوستان با محصولات خوب دارد.^{۹۷۰}

بدر حنین

۱۵ ساعت راه است. محلی لطیف، شریف و ظریف است. از قبور شهداء تا اینجا، همه گردنه است و مجموعاً ۳۰ ساعت راه باید طی شود. حجاج مصر و شام در اینجا با یکدیگر ملاقات می-کنند. اردو بازار بزرگی برپا می-شود. خرما بسیار لطیف دارد. آب هم فراوان است. روغن پلسنگ هم در اینجا تولید و عرضه می-شود. در اینجا از زیارت و سلام دادن به شهدای بدر غفلت نشده و عبادت و طاعت و سلام و صلوات خالی نشود. حضرت رسول (ص) در آنجا بنایی ساخته بود. در کنارش چشمه و مسجد شریف هست. زیارت شده دعا خوانده شود.^{۹۷۱} ۵۴۰ پارچه احرام، برای هر عرب این منزل، جمعاً ۵۴۰ قروش^{۹۷۲}

خلیص - کوزلجه - برکه

۶ ساعت راه است. جای کوچکی است اما آب بسیار لطیفی دارد. برکه است و هوایش هم لطیف است. همه چیز یافت می-شود. راه رمل است و حجاج به زحمت آن را طی می-کنند. حیوانات نیز دچار زحمت می-شوند.^{۹۷۳}

بئر عسفان که به آن برکه گوزلجه هم می-گویند، در مسیر جایی هست که به آن عقبه خر(الاغ) گفته می-شود. مقتول زاده علی پاشا در آنجا مدفون است. با جدیده ۱۰ ساعت فاصله دارد. در مسیر راه عقبه-ای به نام قوم عقبه سی (عقبه ماسه) وجود دارد.^{۹۷۴} دو طرف آن تپه‌های ماسه است. برای جمع نشدن ماسه در دو طرف منزل، سد ایجاد کرده اند. حجاج مصر به این عقبه، عقبه شکر می-گویند. با رسیدن به این عقبه شربت می-خورند.^{۹۷۵} در نزدیک این منزلگاه یعنی پشت آن یک روستا قرار دارد. در آنجا نیز می-توان اطراق کرد. آبش آب چاه و آب خوبی نیست.^{۹۷۶} بین عدیده و بئر عسفان، گاهی در عدیده و گاهی اوقات در بئر

^{۹۶۶} ص ۳۵، نهجۃ المنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبعه قاهره ۱۲۵۷ ه. ص ۱-۲۵۶.

^{۹۶۷} عبدالحمین هیری، ب ۱۰.

^{۹۶۸} منازل الطريق ب ۵۱، منازل الحج و مسافة الفج للبع و السج، ص ۵۹.

^{۹۶۹} الحج و مسافة الفج للبع و السج، ص ۵۹.

^{۹۷۰} مرآة جزیره العرب.

^{۹۷۱} منازل الحج و مسافة الفج للبع و السج، ص ۵۹، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم ص ۱۰۹.

^{۹۷۲} گذرگاه راه حج و مصارف آن (راه خشکی ۱۲۵۳، ۱۸۳۷ م). ص ۲۶۳.

^{۹۷۳} منازل الحج و مسافة الفج للبع و السج، ص ۵۹.

^{۹۷۴} عبدالحمین هیری، ب ۱۰۳، ۲۱ ساعت ذکر شده است.

^{۹۷۵} منازل الطريق، ب ۵۱.

^{۹۷۶} همان، عن استانبول الی الشام و مدینه و مکه و جبل عرفات شرفهم الله، ص ۱۰۹.

پیر عسفان نزول می‌کنند^{۹۷۷} و قریه‌ای است که در آن خربزه و هندوانه بار می‌آید. در نزدیکی قریه‌ای به نام قدید است که در آن اعراب رندیب ساکن‌اند. مسجد دارد و باز قریه‌ای آبدار به نام خلیص وجود دارد.

خلیص قریه‌ای معمور (آباد) بود. هنوز هم برخی آثار آن باقی است. در این محل یک سیبل و مسجد و یک چشمه و برکه ای به نام ازرق که نام دیگر آن عیج است قرار دارد.^{۹۷۸}

بدر عسفان^{۹۷۹}

با خلیص ۱۰ ساعت مسافت دارد.^{۹۸۰} راهش مقداری سنگلاخ است. روستایی است که در جلو آن کوهی واقع است. برخی مواد مورد نیاز پیدا می‌شود. چاهی دارد. از آب باران است. به این چاه بئر نبی نیز گویند. روایت می‌شود که پیامبر از این چاه آب خورده است. آب بسیار لذیذی است.^{۹۸۱} یک قریه و یک نخلستان دارد.^{۹۸۲}

سیبل خراب (قریه ابوعروه و وادی المر)^{۹۸۳}

نام دیگر سیبل چوخاجی است. ۱۴ ساعت فاصله دارد. محل بدون آبی (خشک) است در غرب جاده یک قریه- پر آب و بوسان‌هایی به نام ابوعروه، قرار دارند. امیر الحاج نیم ساعت مانده به مکه، در این محل، اطراق می‌کند. محمل شریف را تزئین کرده و همراه با الای، به مکه وارد می‌شود.

وادی فاطمه

هندبا در این جا موجود است باید تدارک شود. خلق مکه و شرفا با یک آلائی بزرگ آمده و حجاج را استقبال می‌کنند.^{۹۸۴} از سیبل خراب ۶ ساعت فاصله دارد. قریه‌ای دارای آب جاری و باغ و باغچه است. میوه و سبزیجاتش زیاد است. از این جا انواع میوه ها را به مکه و جده آورده و بیع می‌کنند.

حضرت میمونه زوجه حضرت پیامبر، در مسیر راه در یک محل خشک، مدفون است. دو مسجد دارد. یکی مسجد شریف و دیگری مسجد تنیم. در طرف راست قبله، مسجد حضرت عایشه واقع است. در این مسجد یک درخت قدیمی وجود دارد. اهالی در آن محل در برخی مناطق سنگ جمع کرده و مسجد ایجاد می‌کنند. آن بنای سنگی خراب می‌شود و دوباره در یک محل دیگر جمع می‌شوند از عمره قدیمه عبور کرده و به عمره جدید می‌رسند. تقریباً تا مکه نیم ساعت راه باقی مانده است.

برای بجا آوردن عمره از مکه مکرمه به این محل می‌آیند و محل عمره با دو میل مشخص شده است. در آنجا یک برکه قدیمی وجود دارد که با بارش آب باران پر می‌شود. کسانی که عمره بجا می‌آورند، در آن وضو می‌گیرند. سنان پاشا در زمانی که برای عمره به این محل آمد، برکه را خالی دید و نیز مشاهده کرد

^{۹۷۷} الحج و مسافة الفج للعج و السج، ص ۵۹

^{۹۷۸} نهجة المنازل، محمد درویش، حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ هـ، ص ۲۵۶-۱.

^{۹۷۹} بئر عسفان.

^{۹۸۰} عبدالحمین هبری، آ ۱۱۰ مسافت ۲۱ نیز قید شده است. همچنین فاصله ۸ ساعت با گوزلچه برکه نیز قید شده است. نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ هـ ص ۲۵۶-۱.

^{۹۸۱} منازل الطریق، ب ۵۱.

^{۹۸۲} نهجة المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبعة قاهره ۱۲۵۷ هـ، ص ۲۵۶-۱.

^{۹۸۳} این منزل فقط در خالد افندی ۴۰۸ موجود است.

^{۹۸۴} الحاج ابراهیم، ب ۵۸.

آب مورد نیاز برای وضوی عمره کنندگان را از مسافت دور می‌آورند؛ امر کرد چاه پر شده از خاک آن محل را تخلیه کرده و برای آن یک کانال آب ایجاد کردند. هنوز هم حجاج از آن برکه استفاده می‌کنند. وضو می‌گیرند و می‌نوشند. ولی در صورت زیاد شدن حجاج به کمبود آب دچار می‌شوند.

بعد از عمره جدید، محلی به نام شیخ محمود واقع است و حجاج در بازگشت به آنجا آمده و عبور می‌کنند. یک میل مانده به مکه مکرمه مسجدی به نام ضبطاوی قرار دارد. عادت پیامبر این بود که طی سفر از مدینه به مکه در مسجد مذکور نزول کرده و ده شب در آن می‌خوابیدند و سپس به مکه مکرمه وارد شدند. به این محل، بین الحجوتین، نیز می‌گویند. برخی حجاج از طرف شیخ محمود و برخی از جانب معلات و برخی از نزدیکی بازار در امتداد سوق صغیر و برخی از صفا داخل می‌شوند.^{۹۸۵} در منزل وادی فاطمه دیگر حجاج صبر و قرار و عنان اختیار را از دست می‌دهند و با آرزوی دیدار دوست، بدنبال یکدیگر به طرف مکه رهسپار می‌شوند و راهنمایان برای استقبال با مرحبا مرحبا گفتن دستشان را گرفته و متوجه بیت الله می‌شوند.^{۹۸۶}

مکه مکرمه^{۹۸۷}

مکه مکرمه شرفه الله تعالی ۱۵۰ ساعت فاصله دارد. از اقلیم سبعة جزء اقلیم ثانی است به طول ۷۰ و عرض ۷۰ و ۴۰ دقیقه است. بلاد آن عبارتند از: بکه، بلد الامین، قریه، ام القراء، بلد، عروض، ام کرسی، فران، قادس، قریه النمل. . . در صورت توانایی، پیاده و با نهایت خشوع، توبه و استغفار آمدن از آداب تشریف به مکه مکرمه است.^{۹۸۸} مکه مکرمه شهری طویل، تاسیس شده است. یک میدان وجود دارد. آن هم میدان معلا است که حجاج نزول می‌کنند. بازارش کامل است. در اینجا برکه ای وجود دارد. در نزدیکی معلا محلی به نام مولوی خانه قرار دارد.^{۹۸۹} از میدان معلا تا منا، طی یک ساعت رسیده و اطراق می‌شود. در مکه، چشمه آبی غیر از زمزم، ایجاد شده است. فیروز آبادی براساس اسامی فراوانی موجود در رساله‌ای خود نوشته مکه بین اماکنی که در دنیا خلق شده اند، اولین خلقت می‌باشد.^{۹۹۰}

حجاج ۹ ساعت بعد از ورود به مکه مکرمه، از باب السلام داخل می‌شوند. اول به حجرالاسود صورت خود را می‌سایند. هفت بار طواف می‌کنند و هنگام طواف ادعیه لازمه باید خوانده شود^{۹۹۱} در محلی به نام ملتزمه که متصل به در بیت الحرام و بین حجرالاسود و باب الحرام واقع است، باید ایستاده و رو به بیت الله دعا خوانده می‌شود و به درمحل زمزم شریف رفته و زمزم نوشیده بعد از آنجا بیرون آمده و به صفا رفته و از صفا به مروه و از مروه به صفا، سعی کرد و بعد از آن تراشیدن سر، از احرام خارج شده که از ابتدا به نیت عمره محرم شده بود، اینگونه باید عمل کند. اگر به نیت حج محرم شده باشد به عرفات رفته و بعداً به مکه آمده و طواف و زیارت و سعی تمام کند. . .

تکریماً در نظاره‌ی اول دعاهایشان مستجاب می‌شود. غفلت نشود. شب و روز به عبادت و اطاعت مشغول - شوند. چون مشقت راه وجود دارد، نباید ادعای استراحت فراوان بکنند. در اماکن متبرکه اوقات اجابت را باید غنیمت بشمارند. دائم نزدیکی به خداوند با انجام عبادت، لازم است و شب‌ها نیز با عبادت سپری

^{۹۸۵} . سیاحت نامه حجاز ۱۸۴، نهجۃ المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبوعه قاهره ۱۲۵۷ هـ، ص ۱-۲۵۶.
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^{۹۸۶} . تحفة الحج سلیمانیه ۳۸۶

^{۹۸۷} . نسخه ملک شام ۱۵۰

^{۹۸۸} . منازل الطریق، ۵۲ آ

^{۹۸۹} . همان، ب ۵۵

^{۹۹۰} . سیاحت نامه حجاز ص ۱۸۵، نهجۃ المنازل محمد درویش حالت افندی ۴۰۸ و مطبوعه قاهره ۱۲۵۷ ق. ص ۱-۲۵۶

^{۹۹۱} . زمانی که کاروان صره به مکه می‌رسید، امین صره، نامه همایون را که با خود داشت، طی مراسمی خاص به امیر مکه می‌سپرد. امیر نیز نامه را می‌بوسید و روی سر می‌گذاشت، سپس آن را برای هالی منتظر در منا، می‌خواند. پس از خواندن نامه همایون، توزیع صره بین اهالی آغاز می‌شد. این توزیع، براساس دفتری بود که مهر و امضا و طغرا کشیده شده بود. دفتر یاد شده به امیر مکه تسلیم می‌شد. در این دفتر اسامی کسانی که می‌بایست صره دریافت می‌کردند ثبت شده بود. اطلاعاتی نیز درباره افراد وجود داشت و در صورتی که کسانی مرده بودند، صره یا به ورثه اعطا می‌شد و یا به استانبول باز گردانده می‌شد. بخشی از هدایا هم اختصاص به فقرا شهر داشت که میان آنان توزیع می‌گردید.

شود. چون حاصل همه عمر در این ۸ الی ۱۰ روز به بار می‌نشیند.^{۹۹۲} من حاج حج می‌رودا لیس له جزء الی الجنه، مجموع منازل ۴۰ عدد، کل ساعت ۵۲۳ است.^{۹۹۳}

از شام تا مکه مکرمه با محاسبه ۴۹۰ ساعت طی می‌شود. از عفتان تا مکه- مکرمه، دو راه ورود و خروج به طرف بركاء و وادی المر، وجود دارد. همه میوه‌ها و سبزیجات از عباس می‌آید. عباس در سمت عرفات واقع است. باغ و باغچه‌هایی دارد. دو روزه به آنجا می‌رسند. یک روزه به اسکله مکه مکرمه یعنی جده می‌رسند.^{۹۹۴}

منا

جبل منا ۶ ساعت از مکه مکرمه فاصله دارد و هنگام عزیمت تا رسیدن به منا شب را در آنجا می‌مانند، آنجا مسجد حیف قرار دارد.^{۹۹۵} محراب و منبر دارد. دو مناره دارد که یکی در وسط قبه واقع است. در روزهای عید، در اینجا سخنران می‌نشینند. اگر عید مصادف با جمعه باشد در اینجا نماز جمعه خوانده می‌شود. ولی نماز عید خوانده نمی‌شود. حجاج شام و مصر در آنجا بهم می‌رسند.^{۹۹۶} رسول اکرم در آن به دفعات مکرر نماز اقامت کرده و چادر بر افراشته و اطراق کرده است. این محل الان یک قبه دارد که زیر آن باید نماز خوانده شود و ذکرالله و صلوات شریفه، مکرر به جا آورده شود. در این محل حضرت ابراهیم در صدد بود پسرش اسماعیل را ذبح کند و جبرئیل قوچی به عنوان قربانی از بهشت آورد. در این محل چاقو اسماعیل را نکشته بود، ایشان با عصبانیت چاقو به را به سنگ زد و سنگ را همانند خیار به دو نیم کرده بود.^{۹۹۷} این محل نیز باید زیارت شود. پشت مسجد حیف در دامنه کوه، یک صخره عظیم وجود دارد و داخل این صخره یک اتاق کنده شده و رسول اکرم در آن نشسته و نماز می‌خواند و سورهٔ مرسلات نیز در آنجا نازل شده بود. این محل، محل استجاب دعا است و باید زیارت شود. روز بعد از، صبح علی الطلوع باید از اینجا رفت.

مسجد بیعا نزدیک منا واقع است. ده تن در اینجا به پیامبر، ایمان آوردند. بعداً تعداد آنها به سیصد تن رسید. جبل نور که حادثه شق الصدر در آن اتفاق افتاد، صخره بلندی در کوه سمت چپ راه منا واقع است. برای علامت بالای آن یک قبه ساخته اند.^{۹۹۸} بعد از وقفه عرفات و بازگشت از مزدلفه در روز عید به منا می‌آیند.^{۹۹۹} توقف سه روزه در منا، سنت است. بعد از آن در روز سوم عموماً همه حجاج به مکه می‌روند. در منا دو شب جشن عظیمی به پا می‌شود. همچنین در اینجا بازار بزرگی ایجاد می‌شود. در زبان مردم آنجا به بازار مینا مشهور است. هر وسیله‌ای به همان صورت که بخواهند، پیدا می‌شود.^{۱۰۰۰} روز سوم عید مراسم تزئین موم و قندیل انجام می‌شود. فشنگ، توپ، تفنگ پرتاب شده و جشن بزرگی برپا می‌شود. روز بعد روز سوم عید همه به مکه می‌روند.^{۱۰۰۱} روز بعد، صبح

^{۹۹۲} . منازل الحج مسافه الفج، ص ۵۱-۵۹.

^{۹۹۳} . کتاب دلیل المناحل و مرشد المراحل ب ۲۰، الحج و مسافه الفج للعج و السج، ص ۵۹.

^{۹۹۴} . پیشین. آ ۵۵.

^{۹۹۵} . برگزاری نماز پنجگانه در مسجد حیف رسمی قدیمی است. نابی ۱۰۴.

^{۹۹۶} . منازل الحج مسافه الفج، ص ۵۹.

^{۹۹۷} . کتاب دلیل المناحل و مرشد المراحل، آ ۲۱.

^{۹۹۸} . منازل الطريق، آ ۴۳.

^{۹۹۹} . الحج و مسافه الفج للعج و السج، ص ۵۹.

^{۱۰۰۰} . منازل الحج مسافه الفج آ ۵۹، الحج و مسافه الفج للعج و السج، ص ۵۹.

^{۱۰۰۱} . منازل الطريق، آ ۵۹.

زود از آنجا حرکت می-کنند.^{۱۰۰۲} از مزیرب ۵ ساعت فاصله دارد. هیچ چیز یافت نمی شود. حتی آب نیز وجود ندارد. معمولاً^{۱۰۰۳} در این منزل اطراق نمی شود. یک صحرای عظیم است.^{۱۰۰۴}

مزدلفه^{۱۰۰۵}

مزدلفه در مسیر عرفات است و ۶ ساعت فاصله دارد. باید دو رکعت نماز نافله در آنجا اقامت شود و تسبیح، ذکرالله، تحلیل و تمهید شود. از آنجا مستقیم و بدون اطراق باید به جبل عرفات عزیمت کرد.^{۱۰۰۶} در این توقف حق الناس بخشیده می شوند. روایت است در عرفات با نهایت رقت قلب، گریه و از ذکر گناهان نباید غفلت شود.^{۱۰۰۷} بعد از وقفه در عرفات با غروب خورشید خارج می شوند. در حدود مغرب به مزدلفه آمده و اطراق می شود. در اینجا برای نماز شب و نماز مغرب جمع می شوند.^{۱۰۰۸} مسجدی دارد که در صبح آنجا توقف می کنند.

عرفات^{۱۰۰۹}

نهم ذی الحجه روز عرفات است. بعد از طلوع آفتاب به جبل عرفات می-رسند و وقفه در عرفات از فرایض حج است.^{۱۰۱۰} هنگام رسیدن به عرفات و توقف در آن، قاضی مکه، خطبه و دعای عرفه را در جبل الرحمه و از روی یک شتر می خواند.^{۱۰۱۱}

در صحرای عرفات، از مسجد ابراهیم تا جبل عرفات نیم ساعت راه است. باید به این مسجد رفته و نماز ظهر و عصر با جماعت خوانده شود.^{۱۰۱۲} با غروب آفتاب و فرا رسیدن شب، حجاج عزیمت می-کنند و بعد از نماز عشاء دوباره به مزدلفه می آیند. به محض رسیدن، وضوی مجدد می گیرند و به گروه-های ۸ نفری تقسیم می-شوند و ابتدا نماز مغرب و بعد عشاء به جا می آورند و هنگام صبح علی الطلوع در مزدلفه توقف می کنند. . . . صبح در این محل ۵۹ عدد سنگ کوچک، ولی بزرگتر از نخود انتخاب می کنند و به نوک لباس احرام می بندند. توپها و فشنگها شلیک می-شود و تا صبح جشن طول می کشد بعد از ورود به مکه که روزه سیزدهم ذی الحجه و چهارمین روز عید قربان می باشد؛ به حرم شریف می آیند. . . . به این منوال عبادات تکمیل می شود. بعد از آن به

^{۱۰۰۲}. منازل الحج مسافه الفج، ب ۹۸

^{۱۰۰۳}. نام این منزل فقط در نسخه خطی عشیر افندی شماره ۲۴۱ ذکر شده است

^{۱۰۰۴}. الحاج ابراهیم، ب ۵۵

^{۱۰۰۵}. ادامه ملک شام: ۱۵۰

^{۱۰۰۶}. منازل الحج مسافه الفج. آ ۹۹

^{۱۰۰۷}. همان. ص ۵۹

^{۱۰۰۸}. منازل الطريق. ب ۵۸

^{۱۰۰۹}. ادامه ملک شام: ۱۵۰

^{۱۰۱۰}. تحفة الحرمین ۱۰۳ ب

^{۱۰۱۱}. منازل الطريق ب ۵۸ / در نسخه: الحج و مسافه الفج للعج و السج، ص ۵۹. به ملای کعبه و دعا خواندن وی اشاره دارد. نیز نسخه منازل الحج مسافه الفج ب ۵۹ به مفتی مکه و خواندن دعای عرفه و خطبه اشاره دارد.

^{۱۰۱۲}. عبدالحمین هبری. ۱۱۱

تدارک راه مشغول می‌شوند. به حق سبحانه و تعالی، این را به همه بندگان نصیب و میسر کند. یک طرف مرزی شریف به عرفات نزدیک است. در مسافت بین حریم شریف و مرز عرفات را لورون می‌گویند. در این جا شکار حلال است.^{۱۰۱۳} در جبل عرفات دو محمل شام و مصر قرار دارند.^{۱۰۱۴} شب عرفه با ذکر و تسبیح مشغول می‌شوند. محل غفلت نیست.^{۱۰۱۵}

در آنجا رودخانه و برکه‌هایی موجود است و یک اردو بازار عظیم برگزار می‌شود و هرچه مراد باشد یافت می‌شود. عسل، زیتون و هر نوع میوه، روغن و همه‌ی مواد مورد نیاز پیدا می‌شود.^{۱۰۱۶} رودخانه‌ها و برکه‌ها وجود دارد. تا وقت ظهر اطراق و قربانی می‌کنند. سنگ‌ها انداخته می‌شود.

طائف

۱۸ ساعت راه است هوایش لطیف و قریه‌ای مفرح است. هر میوه و هر نوع وسیله، در آن یافت می‌شود. حضور نیافتن کسانی که مجاور مکه هستند، جایز نیست.^{۱۰۱۷}

بازگشت حجاج

بعد از مشرف شدن به کعبه مکرمه تا اوایل محرم، مبنی بر رسم قدیم، حجاج مصر از یک هفته زودتر از حجاج شام، بازگشت خود را آغاز می‌کنند. حجاج شام نیز در اوایل محرم به راه می‌افتند. عموماً تا روز عاشورا، به مدینه منوره می‌رسند. در اینجا نیز بعد از یک هفته یا ۱۰ روز توقف، به طرف شام شریف به راه می‌افتند.

تا رسیدن به عاصی خرماسی، مردم با ارزاق بی نهایت از شام، به استقبال حجاج می‌آیند و همراه با حجاج شام باز می‌گردند. با آمدن به عقبه مزده چیان، از قافله جدا می‌شوند.

از بیستم تا بیست و چهارم ماه صفر همه حجاج به شام می‌رسند. امیرالحج عموماً ۲۳ یا ۲۴ ماه صفر، همراه با یک الای بزرگ به شام، وارد می‌شود. حجاج پس از اقامتی دلخواه در شام، به وطنشان متوجه می‌شوند.^{۱۰۱۸}

سفر در مجموع این منازل، بر اساس روایات بغداد وهبی ۸۱۳ و نیم ساعت، لاله اسماعیل ۱۰۴/۳ و نیز ۷۸۷، علی امیری ۶۹۵، توپ قاپو ۷۶۵ ساعت، طول کشیده است.

حجاج مسلمین ۲۵ رجب از اسکودار حرکت می‌کنند. تقریباً ۲۰ ربيع‌الآخر پس از ۲۶۵ روز به اسکودار باز می‌گردند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^{۱۰۱۳}. منازل الطریق، ب ۵۷

^{۱۰۱۴}. در سالی که نابی به حج رفته بود. برای جلوگیری از دعوا و زد و خورد و رقابت، محمل شریف شام به مصریان و محمل شریف مصر به شامیان امانت داده می‌شود. یوسف نابی تحفة‌الحرمین ص ۱۱۷

^{۱۰۱۵}. همان.

^{۱۰۱۶}. الحاج ابراهیم، ب ۵۹

^{۱۰۱۷}. منازل الحج مسافه الفج، ص ۵۱-۵۹

^{۱۰۱۸}. منازل الطریق. ب.ص ۵۹